

TIZENHARMADIK KORSZAK.

A Báthoriak és Bocskai kora.

(1571–1613.)

A Zápolyák alatt két nagy eszme ment keresztül: a törökhöz hajlás s a protestans vallás uralomra jutása.

Az utolsó Zápolya mint katolikus született, alatta törvényesen bevett vallás lön a lutheranus, majd a reformatus, végre az unitarius vallás: s maga is mint ilyen hala el.

Azon időben a politikai és vallásos hitvallás karöltve járt. Épen ezért volt nagy jelenség az, hogy unitarius fejedelemre a katolikus Báthori-ház következett.

Midőn a vallásnak ily szerepet tulajdonitunk, jónak látjuk ismételni, mikép azon korban a vallás egyszersmind politikai pártot is képviselt. Legalább Erdélyben kevés kivétellel, a protestans ember a török, a katolikus az osztrák pártot képviselte. Innen volt, hogy Báthori István és Kristóf fél török fél osztrák; a jezsuita pártoló Báthori Zsigmond egészen osztrák, a protestans Bocskai, mint fejedelem, osztrákellenes s merőben török; mig végre Báthori Gábor mint hitehagyott, elébb török, majd osztrák érzelmü lön – miért tronát és életét veszté.

Igy küzdött egymással szemben negyven éven át a két vallási és politikai eszme, miglen Bethlen Gábor a protestantismust s vele a török befolyást végkép megalapította.

A somlyói Báthori-ház öt fejedelmet adott Erdélynek: Báthori Istvánt, Kristófot, Zsigmondot, Endrét és Gábort, kik közé Báthori Zs. neje Mária Kristierna ausztriai főherzegnő, s I. Ferdinánd császár alatt az ugynevezett Bástia kora, s az ebből fejlett Bocskai-forradalma és Bocskai fejedelemsége szövődött.

Erdély történelme legviharosabb korszaka ez, mely mint látni fogjuk, annyi véráldozat után is, a fejedelmi kor vezérelve, a vallási és polgári szabadság diadalával fog végződni.

Báthori István, fejedelem.

(1571. mart 14. – 1576. jan. 28.)

I.

Báthori megválasztása. Békes mint trónkövetelő. Maximilian és a székelyek által támogatatik. Báthori megtámadja. Békes kifut az országból.

János Zsigmond 1571. mart 14-én történt váratlan halálát, egyelőre jónak látták eltitkolni. Apr. 1-re országgyűlést hirdettek.

Nehéz gond ült minden arczon. A hirtelen gyanus halál, a honnak a két császár közti függő helyzete, méltó aggodalommal tölté a honfiak keblét. Követeket indítanak, kik a fejedelem lehető halálát mind a két udvarnál jelentsék, s a bekövetkezhető fejedelem választásba a védurak beleegyezését előkészítsék. Békes Gáspárnak pedig, ki Prágában épen a speyeri békepontok ratificatiójával foglalkozott, megírák, hagyjon mindent félben, siessen haza. ¹⁾

Apr. 1-re Fejérvárra gyűltek a rendek. Végzéssé lön, hogy fejedelmet fognak választani, mi végre máj. 24-ére választó országgyűlést határoztak. Hogy a Békessel tartó kis nemességet a szavazásnál háttérbe szorítsák, nem fejenkénti megjelenésben nyugodtak meg, hanem a vármegyék és székely székekből tiz-tiz, a szász székekből hat-hat választott főembert rendeltek küldetni: addig pedig a kormányzást a végrendelet végrehajtóira, Csáki Mihály cancellár, beregszói Hagymási Kristóf, ²⁾ Békes és Nissoszkira bizták; ezen kívül Báthori Kristófnak meghagyák, hogy Torda mellé 2500 főből álló figyelőhadtestet huzzon össze; ³⁾ végre követeket indítanak Szelim szultánhoz, kik a fejedelem halálát bejelentsék, s a fejedelem választásra beleegyezését kieszközöljék.

A figyelő hadtest, mely kéz alatt tizezer főre emeltetett, nem volt éppen felesleges, mert mig egy felől attól tarthattak, hogy a

¹⁾ Forgách, Commentarii Rer. Hung. 630, l. ²⁾ Dézs, Kővár, Kereki, Tasnád, Görgény, N.-Sajó ura Kemény Jós. Diplomatariuma (Ms.) V. 297.

²⁾ Törvénczikk, Erd. Tört. Tára. I. 96.

török Erdélyt basasággá változtatja: Magyarhon felől is mogróhanástól féltének. ¹⁾ De csak hamar minden aggodalom elenyészett mind a két császártól megjött az értesítés, hogy a fejedelem választásnak nem lesznek ellene.

Máj. 24-e megérkezett. Fejérváron a választógyűlés megnyílt. A közvélemény hajlama két férfi közt oszlott meg: egyike alunnol esze által emelkedett fel, Petrovics és János Zsigmondnak köszöné állását, vagyonat: a másik gazdag család ivadéka, mely Erdélynek vajdákat adott; egyik inkább szónok, a másik inkább hős; egyik protestans, a másik katolikus; egyik a római, a másik a török császártól várta a hon javát; egyébiránt mindkettő meggyőződés embere, mindkettő hazafi, mindkettő nagy diplomata. E két férfi kornyáti B é k e s Gáspár, és somlyói B á t h o r i István. ²⁾

Ily megoszlott hangulattal jöttek össze a rendek, még pedig oly számmal, mint eddig soha. ³⁾ Mindenekelőtt a meghalt fejedelem koporsója körébe sereglettek, a cancellár, C s á k i M. felnyitván a koporsót, a fejedelmi halottat, melyet karmasin öltöny s fekete palást fedezett, megmutatá: s miután meggyőződtek hogy halott, a koporsót bezárták. Kezdődött a temetés. A fejedelmi palotából a nagy templomba vitték, anyja mellé helyezék, a sarkophág alá, mi most is látható. ⁴⁾

A temetés után megkezdődött az ülés. A két párt heves szóvitába elegyedett. A meghalt fejedelem tényei, főleg a Maximiliánnal kötött, de az országgal soha sem tudott speyeri szerződés, zajosan rosszaltatott.

Erre a cancellár belépett, kezében a meghalt fejedelem végrendelete s a szultán levele, melyek mindenike választást rendelt; a mint ezeket felolvasák, minden szem a Báthoriakra fordult, kik a gyűlés alatt csendesen ültek; de késő délest levén már, az ülés eloszlott. Másnap, máj. 25-én jó hajnalban ismét egybe gyűltek a rendek, s minden további vita nélkül Báthori István váradi főkapitányt kikiálták: mit az röviden megköszönt, s régi szokás szerint a gyűlést azonnal elhagyá.

¹⁾ Szalay, A magyar Történelemhez. Pest. 1861. I. 6 ²⁾ W. Bethlen II. 219–23. Forgách, 634. ³⁾ Miles, Würgengel 137. Ambr. Simigianus, Hist. II. 103. ⁴⁾ Forgách, 637. l.

Báthori István tehát Erdély vajdájává, székelyek ispánjává s a magyarhoni részek urává választatott.¹⁾... Esküjét letette.²⁾

A választás nem volt rosz. Ha meggondoljuk, hogy egy alululó trónra emelék Báthorit, a személy ellen sem lehet kifogás. A szerencsés Báthori név, mely már három vajdát adott Erdélynek, sok biztosítékot nyújtott; ³⁾ csak egy aggodalma maradt fenn a honnak, hogy katolikus lépett a protestans állam élére; de mint-hogy Báthori vallása iránt egykedvűnek mutatkozott, az aggodalom feleslegesnek tetszett. S miután később nyíltan protestans papokat hallgatott, csak is titkon, vadászat ürügye alatt lopodzott el kiöltözött gyóntatójához, ⁴⁾ minden aggály elnémult.

Báthori, kit kortársai nagyeszűnek jogosabban nevezhetek volna, mint nagy lábunak, ⁵⁾ átvette a kormányt. Eső gondja volt, hogy Erdély nyílt és titkos két protectorát megnyerje, magát mind a két császárral megerősíttesse. A portára Gyulai Mihály, Várfalvi György és szentmihálytelki Tompa István, később kolozs-megyei főispántól ⁶⁾, megküldé a 10,000 arany évi adót; ⁷⁾ Maximiliánhoz tanácsa megegyezésével, de az ország tudtán kívül szintén követséget indított s megígéré, hogyha oltalmat remélhet, a speyeri pontokat kész lesz elfogadni.

Maximiliántól nyert előbb választ. A császár kész volt a protectoratust elfogadni, de Békes izgatása következtében különösen kettőt kívánt: egyiket, hogy Báthori vallja magát a római császár hűbéresének; másikat, hogy a hajdani erdélyi vajdák módjára, kötelezze magát, hogy mihelyt a császár kívánandja, a várakat átadja s a kormányt leteszi. ⁸⁾ Nehéz kikötés, mert nem tett kevesebbet, mint azt, hogy a vajdaság a császárság kegyétől tétessék függővé. Azonban, nehogy Békes nagyobb akadályokat gördítsen elébe, a feltételeket titokban elfogadta, s az esküt megígérte. ⁹⁾

De alig hangzott el ígérete, vigasz érkezett, honnan Báthori egyebet remélt. Meghozák a hirt, hogy Mehemet aga két száz lovas s

¹⁾ Törvénycikk Erd. Tört. Tára I. 102–109. I. ²⁾ Az esküt I. Szalay A. m. Történelemhez I. 16 ³⁾ Erdély Nevezetes Családai 28. ⁴⁾ Gr Kemény J. nyomozása, Uj m. muz 1855 379–83. ⁵⁾ Pethő. Gergely kronikája 123. ⁶⁾ Neje Patocsi Emerencia, 1584. Kihalt. Kemény J. App. Dipl. XII.k. ⁷⁾ Forgách 648 ⁸⁾ W. Bethlen II. 233. ⁹⁾ Az eskü W. Bethlen II. 234.

feles tevé kíséretében Fejérvár felé közelit, hozza az athnamét s fejedelmi jelvényeket. Báthori szintén fényes kísérettel egy mőldre lovagolt elébe, hol a küldöttség őt, aug 15-n, a szultán nevében, mint Erdély megerősített fejedelmét köszönté. ¹⁾

Az annyiszor kétség alá hozott portai pártfogással Báthori tisztába jött, mi politikájának egyszerre határozott irányt adott. Maximiliánhoz azonnal követet indított, s a már elfogadott: feltételekre nézve következő módosításokat kért: először, hogy Maximilián az erdélyi perek hozzá fellebbezését ne kívánja; másodsor, hogy azon pontot, miszerint ohajtására a vajdaságról lemond, semmisítse meg; végre hogy a magyarhoni megyékre nézt nyugodjék bele, hogy „a magyarhoni részek helytartója” czimét viselhesse. ²⁾ Azonban, hogy a katolikus udvarnak kedvét látszassék keresni, sept 17-ről rendelvényt adott ki, mely a sajtót, mely azon időben vallásos polemiákkal foglalkozott, bár az előtt nálunk teljesen ismeretlen volt, *censura* alá vetette. ³⁾

Mint várni lehetett, Maximilián szinleges beleegyezéssel felelt; de semmit sem mulasztott el, hogy Báthori állását tarthatlanná tegye. Legfőbb eszközül mutatkozott Békes Gáspár, kinek bár kedve lett volna Báthori hűségére térni, Maximilián a neki letett eskü alól fel nem oldozá, őt folyvást fejedelemségre jutással kecsegteté; Békes mellett álltak még Csáki Mihály volt cancellár és Hagymási Kristóf, minthogy János Zsigmond Husztot 80,000 aranyban hármuknak vég hagyományozta, s Maximilián őket uj adomány levéllel látta el. Hozzájuk tartozott még Bornemisza Farkas, kik leginkább önérdékből Báthorit fejedelemnek elismerni még mind vonakodtak.

Békes mint látok, mikor Báthori megválasztatott Bécsben mulatott, honnan a választás napja után Konstantinápolyba indult, hogy ott magának pártfogókat szerezzen. ⁴⁾ Azonban látva, hogy a trón-tól elesett, lejött, Fogaras-várába vonta meg magát, saját birtokába. Egyelőre terveit titokban tartá. Mint a közös Huszt, s a Fogarasvári zászlos uraság birtokosa, meg lehetős erővel rendelkezett ugyan, de egy maga mit sem kísérthetvén, pártosok után nézett. E czélból

¹⁾ Forgács 644, W. Beth. II 236. ²⁾ W. Bethlen II 252 ³⁾ Ke mény, Diplom. Supl. VII 291 ⁴⁾ Szalay, Adalékok 235 l.

különös számítást fektetett a székely köznépre, kiknek azon ígéretet tette, hogyha győz, ő a János Zsigmond alatt elvesztett kiváltságaikba visszahelyezendi. Ígérete a szabadságért lángoló székeleyeket felvilanyozá, a belföldi székelyek fegyverkeztek: azonban a fejedelem, ki folyvást érezte, hogy őt nem a középosztály, hanem a nagyok szózata emelte a trónra, hogy a közvélemény nyilatkozatát csirájában lesujtsa, az Udvarhelyi és Görgényi-vár körül sereget huzott össze, Csikszéket oct. 3-a éjjelén Bekk Pál vezérlete alatt két felőlről megrohantatá, a már egybe seregelve volt 800 főnyi székelységet hirtelen szertevereté. ¹⁾

Báthori István e határozott fellépése a honfiak tetszésével teljesen találkozott, mert Erdély külön szakadása mint a nemzeti szabadság mentő eszköze tekintetett. A csatára nyomban következett november 9-ére Kolozsvárra hirdetett országgyűlés a fellépést magáévá tette. E gyűlésen az erdélyi három nemzet mellett, a magyarhoni részekből Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, Máramaros, Zarándmegye, Káránsebes és Lugos tartománya is megjelent; s mely törvényczikkekben Báthori magát vajdának, de a rendek őt nagyságos fejedelemnek czimezik, a pártos Csákit, mint az interregnum alatti kormányzót, számolásra szólíták fel; tőle, Hagymásitól és Békestől Huszt-várát felkérék; a fogságba esett vagy elbujdosott székely-lázadás főnökeire büntetést, a köznépre pedig, azon feltét alatt, hogy a jövő nyarat N.-Várad erődítésénél töltik, kegyelmet határoztak; végre a kolozs-monostori conventbéli levelek keresésére és őrzésére, az eddigi egyháziak helyébe világiakat tétettek. ²⁾

Hogy e végzést, melyet a Csáki helyébe lépett Forgács Ferencz, a történész ir alá mint cancellár, eltitkolni ne látszassék, a fejedelem nov. 15-ről megírta Maximiliánnak, s azt, mi a Békesék pártoskodásából következhetik, a császárra visszahárítá. ³⁾

Természetesen, Békes és pártja e gyűlésben részt nem vett. Minek következtében nemcsak hogy a rendek határozatának meg nem hajoltak, sőt magukat Báthoritól függetleneknek nyilváníták, jobbagyaiknak megtilták, hogy a török adót ne fizessék. Hogy Báthorit

¹⁾ Forgács 649. W Beth. II. 246. Szalay, A m. történelemhez I 28

²⁾ Törvényczikk, Erd. Tört. Adatok I. 28 –295 l. ³⁾ Okl. Szalay, Magyar Történelemhez. I. 25.

a portánál gyanuba hozzák, Maximiliánnál dec. 11-én azt sürgeték, hogy a speyeri kötést, melynek megtartására Báthori magát kötelezte, a magyarhoni országgyűlésen hirdettesse ki.

Nem nyerték meg, mert a török beavatkozást nem fogott volna tűrni, sőt attól is lehetett tartani, hogy Erdélyt megszálja Épen azért Maximilián 1572 jan. 23-ról tudatá velök, hogy a szerződés nyilvánosságra hozatalát a porta miatt elhalasztandónak látja, de arra inté őket, hogy Báthorival szembe ellenállási helyzeteket tartsák meg. ¹⁾

Báthori belátta a függő kérdés horderejét. Mérsékelt politikájából kiindulva, sogorasszonyát Majláth Margitot, a Báthori Endréjék anyját, most bolyai Ifju Jánosnét, azon ürügy alatt, hogy őt testvére Majláth Gábor, Fogaras elzálogosításánál mellőzte, Békes ellen fellépteté, s a 30,000 ft. zálogösszeeggel megkínáltatá. E lépés Békes Erdélyből kimozdítására volt czélozva, s természetesen Békes megtagadta; a tervhez képest Majláth Margit az ügyet a fejedelem elé vitte; az pedig Kendi Sándor és Blandrata György által megidéztteté. Békes egész daczczal azzal bocsátá el őket, hogy ő csak Maximilián király törvényszéke előtt fog megjelenni. De nehogy a port elüssék rajta, Maximiliánhoz folyamodott; ki Ibrányi Ferenczet, a hires magyar jogtudost Erdélybe küldé; de ennek Báthori csak annyit felelt: hogy az ügy kizárólag az ő, mint erdélyi vajda ítélőszéke elé tartozik. ²⁾

Míg ezek folytak, a fejedelem Tordára maj. 25-re gyűlést hívott össze, hol három nevezetesebb végzést hozott. Az egyik a vallásbeli ujitások meggátlása ürügye alatt, a protestans vallásnak korlátokat kezdett vetni, melynek nyomán Dávid Ferencz, unitarius püspök, Krisztus örökistenségét tagadó tanát betilták; második, mi a gyűlésen előfordult, Csáki cancellár halála, melynélfogva örökösait számolásra szólíták; harmadik, mi Báthori közvéleménytől izolált helyzetét vastag színekben ecseteli, azon kemény büntetés, mely azokra, kik a hongyülésre meg nem jelennek, 16 gira büntetést szabott. ³⁾

¹⁾ Okl. W. Bethlen II 252. ²⁾ W. Bethlen II. 259 l. ³⁾ Gira vagy marca, melyről a gyras vagy markalis gyűlés nevéte vette, négyféle volt Erdélyben: arany gira 72 mft. ezüst nehéz gira 4 ft könnyű ezüst gira 1 ft., a székelyek ezüst girája 1/2 ft. Mint ez Verböczi Tripart. látható.

Hogy a lutheranusokat a tervezett vallásos ligába behuzhassa, megengedé, hogy meghalt superintendensök, Hebler helyébe mást válaszanak. Így lépett Ungler Lukács, berethalmi pap, július 4-én történt megerősítése következtében püspökségre, ¹⁾ mely időtől a luth. superintendenség a berethalmi papsággal egybekötve maradt.

E közben jul. 7-én Zsigmond Ágoston lengyel király meghalt, benne kihalt a Jagelló királyi-ház: Maximilián császár sogora megürült trónára szemet vetett, de a lengyel nemesség fejedelmünkre gondolt. A verseny, mozgalmakat idézett elő. Maximilián legidősb fiát a 21 éves Rudolfot sept 21-én magyar királylyá koronáztatá; s minden erejét oda irányozta, hogy a lengyel trónt másik fiának Ernőnek kaphassa el.

Báthori sem vette a kérdést egykedvűleg, de a Békes-párt még folyvást zavarta terveit. Mert Békes miután Fogarasba beült, minden elkövetett, hogy e vár birtokában maradjon, s magát Maixmiliánnál mint pártfőnököt képviseltesse. Erre nézt tancsi Földvári Istvánt Prágába küldé, s ez Csanádi Jánost, Frátai Györgyöt, Radák Lászlót s másokat mint Békes-pártiakat bejelentve, arra kérte a császárt, hogy Békest második erdélyi vajdává nevezze: azonban nov. 15-én azon kétértelmű választ kapta, hogy várjanak az időtől; Báthori iránt szinleljenek hűséget, tettei felett örködjének, s ha az a császár ellen működnek, tegyék, mit hűségök jónak látand. ²⁾ Báthori az ellene fenekedő pártnak véget akarván vetni, a portára küldött, bejelenté, hogy felakar lépni ellenek. Békesnek tudtára lett, s Maximilián utasításához képest, a fejedelemnek hűséget ajánlt. Azonban, hogy mit kelljen hűségére adni, Báthorit Bánfi László és Forgács Pál Máximilián udvarából már értesítették vala; valamint arról is, hogy Békes 1573 jan. 3-án II. Maximiliántól Fogaras várára adománylevelet vett, s hogy folytatja pártalakító levelezéseit. ³⁾

A fejedelem tehát keményebb rendszabályokhoz készült: jan. 1-én Kolozsvártt hongyulést tartott, magát felhatalmaztatá, hogy béke-háborítók ellen felléphessék. ⁴⁾ Febr. 14-én megszületvén Báthori Zsigmond, hogy a Báthori-családot a fejedelmi széken mi-

¹⁾ Milkovia, II. 541. ²⁾ Okl. Szalay, M. Történelemhez I. 69 ³⁾ Erd. Tört. Tára I. 130 l. Szalay, M. Történelemhez I. 69. ⁴⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Ad. III. 282 l.

előbb megerősítve láthassa, Békes megsemmisítését az égetőbb kérdések közzé sorozá. Elrendelte tehát, hogy letevén részére a zálogöszevet, ha ki nem bocsátatná Fogarasvárat, fegyveres dulóerővel is vegyék el. Békes a mint ezt megértette, a császárhoz futott, serget kért; mi azonban azon ürügy alatt, hogy a portát nem kívánják fegyverre kelteni, meg lón tagadva; de kéz alatt védelmére mindenben utat megnyitottak. – Ily előzmények és utasításokból kiindulva, máj. 3-án Prágából Radák Lászlóhoz terjedelmes levelet intézett, fölkérte, hogy pártját bizonyos napra gyűjtse össze, az összegyűlés napját és helyét neki adja tudtára, hogy Székely Antallal és testvérével Békes Lázárral titkon maga is ott teremhessen: czélul tűzvéni ki, hogy a mig a fejedelem hiveit összeszedi, rajtaüssenek, s Nagy-Várad felé Erdélyből kifutassák. E nevezetes levél, mely később kézre kerülvén, annyi embert megbuktatott, egyszersmind arra is felhitta Radákot, hogy pártfőnökeiket, mint Andrási Pétert Csikszék, Szentmihályfalvi Pétert Aranyosszék felköltésére indítsa; meghagyá tovább, hogy Csáki Pált, Telegdi Mihályt, kápolnai Bornemisza Boldisárt, Kendi Gábort, Alárdi Ferenczet, drági Károlyi Lászlót, farnasi Veres Jánost, Csányi Miklóst, Várad Pál deákot és Barabási Ferenczet találja meg s velek tanácskozzék; különösen Szentmihályfalvi Péter deáknak azon szerepet osztá, hogy a kitűzendő napon a fejedelmei udvar ménesét, mely a tordai határon legelt, rohanja meg s keritse kézre. ¹⁾ De miként a tordai jun. 24-én tartott részletes gyűlés mutatja, ²⁾ a fejedelem ébren volt, Tordához serget vont össze; s vállolatukat kezdetében elfojtá.

Ezt látva Békes, ez uttal a fegyveres fellépéssel felhagyott. Azonban közbejött az, hogy Veráncz Antal, Maximilián magyarhoni helytartója, jul. 21-én meghalt s Liszti püspök lépett előtérbe, mint cancellár: Békes ügye pártolásáért ehhez fordult, részére nyerte, azzal Erdélybe jött, magát Fogaras várába vette, fegyverfogását az ígért segélysereg megkapása idejére halasztván.

Békes ábrándos reményei csakhamar lendületet kaptak. Földvári István Maximilián udvarábani ügyvivője sept. 7-én határozott választ nyervén, Békes tőle levelet kapott, mely öt terveit

¹⁾ Okl. Erd. Tört. Tára I. 116–124. ²⁾ Törvényczikk, Erd. Tört. Adatok. III. 585.

ben megerősíté. A levél nem kevesebbet tartalmazott, minthogy Báthori István a kegyvesztés pontján áll, Maximilián nem akarván sikertelen rendeletek kibocsátásával tekintélyét kockáztatni, a fejedelemhez több rendeletet nem küld: épen azért Békes fegyverezze magát, Fogaras kérdésében a fegyveres dulóerőnek vessen fegyvert ellenébe; tudatá egyszersmind, hogy Békesnek, Harinainak, Berendi Györgynek, Pekri Gábornak, Radák Lászlónak s többeknek viszi Maximilián uj adománylevelét; jelenté továbbá, hogy Kendi János örökségét, az Izabella királyné által elvesztett Vécs várát visszaigérték, miért Kendi nevében Liszti püspöknek 300 aranyot ígért; biztosítá, hogy Békes bátran költhet, ajándékozhat, mert a császár mindent megtérít; gunyosan közbeszövé, hogy a vajda házasságából semmi sem lesz, mert – ugymond – Somlyó a királyi nemet el nem tarthatja; végre tudatá, hogy grófságáról az oklevelet másolják, s a neki szánt erdélyi vajdaság után járandó fizetésről Maximilián fogja értesíteni, Rueber tábornok által. ¹⁾

Egy ily levél bárkit is elszédíthetett volna. Hogy a nagy vágyakkal felruházott Békes készpénz gyanánt vette, nem lehet csodálni. Azonban Báthorinak is voltak, kik értesítsék; s mint a ki hatalmasabb eszközökkel rendelkezett, a bosszuság poharát magasietett ellenére felköszönteni. Belátva, hogy két kard küzd egy hüvely felett s hogy valamelyiknek törni kell: azonnal hozzálátott. A budai és temesvári basáknak megizené, hogy magukat minden eshetőségekre készen tartsák; ²⁾ betegséget színelve, Fejérvárt bezáratá, hogy titokban fegyverkezzék; ágyukat vonatott elő, s losonczi Bánfi György alatt lovasságot, Sása János és Vadas Mihály alatt gyalogságot indita utnak, s mindezek Bánfi vezérlete alatt oly sebesen nyomultak Fogaras alá, hogy Békes oct. 1-e hajnalán dobpergés és ágyuszóra ébredett. ³⁾

Békes ez eljárás által teljesen meg volt lepetve. Egyelőre védelemre gondolt, Fogarasvár bástyáin az ágyuk szintén megszólaltak. De nem akarván életét kockáztatni, Maximilián segélyígéretére gondolva, kis fiát testvéreére, a vár és kincstára oltalmát

¹⁾ Okl. Erd. Tört. Tára I. 125 l. ²⁾ Szalay, A Magyar Történelemhez I. 83. 87. l. ³⁾ Wolf. Bethlen II. 275

az általa kiemelt s Olaszthonban képeztetett titkára, a regényben is megénekelt Gyulai Pálra azon utasítással bizá,¹⁾ hogy tartsa a várat míg megérkezik; de végső esetben kincstárát a katonák prédájának ne engedje.

E szerint az ostrom el lön fogadva. Azonban Békes hadi cselhez nyul, a dobok peregnek, a trombiták harsognak, mintha a várból kiakarna rontani; Bánfi György erre minden figyelmét a főkapura fordítja: az alatt Békes paripái patkóit visszafelé vereti, s az éj setétében egy hátulsó kijárón kevés hű kísérettel eltűnt. A csel teljesen sikerült. Mert Bánfi, midőn a nyomokat felfedezék, segély csapatok becsempészésére gondolt, s a helyett, hogy Békest nyomban üldözte volna, ostromhoz fogott, mit Gyulai két hétnél tovább tartott fenn. Végre midőn látnák, hogy Békes nem érkezik s magokat már nem tarthatják, oct. 19-én a várat feladák. Feles kincse, János Zs. adománya, részint a katonák, részint a fejedelem kezébe esett. De Békes, kit kerestek sehol sem volt, erdőken és hegyeken át, hét napi és éjjeli bujdosás után Maximiliánhoz menekült.²⁾

Ezalatt a hongyülés oct. 15-én Medgyesen már összeült vala, Békes Gáspárt, mint a ki a haza és közcsend ellen feltámadott, a rendek a fejedelem büntetése alá vetették,³⁾ ki őt számüzé s javait elkoboztatá: pártostársai tetteire ezuttal fátyol lön vetve. – De hogy a szabadabb gondolatok szárnyából egy pár hatalmas tollat kitéphessen, Hofhabert a János Zsigmond nyomdászát, nyomdástól együtt Békes után üzé.⁴⁾

II.

Békes Prágában. Onnan sereggel bejő. A székelyföldnek tart Báthori serget von össze. Szt -Pálnál megveri. Békes kifut, hivei elbuknak.

Békes Maximilián udvarába futott. Mindent megmozgatott, hogy Báthorit megbuktathassa.

A császár a török miatt nem akarván Erdély ügyeibe nyiltan beleelegyedni, azon kezdé, hogy átirt Báthorinak, hogy Békesseli

¹⁾ B. Kemény Zs. regényének e hőse 1577 nov. 4-ről kapta nemeslevelét, melynek eredetije Mike Sándornál. Fiágban kihalt. Testvérét Jánost 1607-ben szintén kihaltnak irjak. Rákóczi Zs. Liber Reg. III. 496.

²⁾ W. Bethlen II. 273–5. I. Miles, Würgengel 138. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltárdianum. 67. ³⁾ Törvényczikk, Erd. Tört. Tára I. 135. ⁴⁾ Tud. gyűjt. 1833. IV. 52. I.

ügyét terjeszse császári döntvény alá. Báthori sem keresvén a vizsályt, Sulyok Imre ítélőmester és Zsombori László fiscalis dircetora által azon kitérő feleletet adatá, hogy Fogaras-vár felett hajlandó ugyan elismerni az udvar békebiroságát; de Békest mint büszke forrongó jellemű embert, kivel kibékülést nem remél, Erdélybe bocsátani nem fogja. ¹⁾

Törésre került tehát az ügy: Maximilián Békesnek tudtára adá, hogy serget tőle ne remélljen; de ha a török udvar, vagy pártja segítségével az erdélyi széket elfoglalhatja, nem fogja ellenezni. ²⁾ Békes átértette a feleletet, Kassára rándult, serget kezdett toborzani, hová az átállás Maximilián katonáinak is megengedettett.

Báthori Békes kifutása horderejét mérlegbe birta vetni. Kolozsvártt 1574. jan. 1-én országgyűlést tartott, felülést rendeltetett, s Várad, mint Erdély előbástyája építtetése folytatására költséget szavaztatott. ³⁾ A nyílt ellenségeskedés tehát kezdetét vette. A fejedelem Gécz János váradi kapitánt a temesvári, Gyerőfi Jánost a budai basához küldé, s mikor az adót a portára áttette, a komoly tényállást előadatni, ott sem mulatá el. S hogy Maximilián fenségi érzetét se sértse meg, felhatalmazottakat küldé fel, s a Békestől lefoglalt Fogaras és Vincz, mint zálogos jószágok felett annak rendiszert a pert benyújtotta. ⁴⁾

Báthori e fellépése Békes ügyét az udvarnál ismét háttérbe szorítá. Maximilián, mert a török miatt nyílt fellépésre most sem volt hajlandó, Békesnek azon tanácsot adá, forduljon a portához, hogy legalább elnézést eszközöljön. Békes ez utmutatás alapján a budai basához fordult, egyelőre csak azt kérte, hogy adjon Antalfi Imrének útlevelet, hogy részéről a portára mehessen. Azonban pártfogás helyett, a budai basától azon gyanus izenetet vette, hogy személyesen menjen Konstantinápolyba. Menni nem mert; hanem febr. 15-ről, a legnagyobb őszinteséget tetteve, azt irá a basához, ha életét kívánják, küldjenek oda, ölessék meg, de ő császár udvarából nem távozhatik; azonban arra kéri a budai basát, vesse közbe magát a nagyvezérnél s biztosítsa azt, hogyha őt tervében elősegíti, többet fog adni évenként, mint Báthori egész éle-

¹⁾ Szalay, A magyar Történelemhez I. 124 ²⁾ W. Bethlen II. 281.

³⁾ Törvényczikk, Erd. Tört. Adat. I. 299. ⁴⁾ Szalay, A m. Történelemhez I. 157.

tében. ¹⁾ E török szellemben irt levele megtette hatását, keresztül vitte, hogy maj. 8-án Antalfi az addig 10,000 arany évi adó helyett 30,000-et ment ígérni, mi Erdély ügyét meglehetősen zavarral fenyegeté. ²⁾

Békes e hazafiatlan eljárása Báthori előtt nem maradhatott titokban. Kendi Sándor portai ügynöke útján, ki Békes ellen hatalmasan működött, tudomást szerezvén a vérszről, mely a török porta kapiságából keletkezőben volt: jun. 13-án Marosvásárhelyt hongyulést nyitott meg, s bevalva, mikép a török felől is tart: Illye-várát fejdelmi várrá emelé, s megerősítését becikkelyezteté. ³⁾ És hogy e fenyegető helyzet soká tartott, mutatja az, hogy a dec. 13-án Segesvárra hívott hongyülésben Várad és Illye tovább építhetésére új költségeket szavaztatott. ⁴⁾

Tisztába akarván jönni a török udvar hangulatával, 1575. januárjában Kendi Sándor vezérlete alatt követséget indított be, mely a szokott adó bevitele mellett, a Szelim helyébe dec. 21-n lépett III. Murád szultán trónraléptét üdvözölje. ⁵⁾ Mire a követség beért, tapasztalnia kellett, hogy Békes adóiránti árverezése megtette hatását, mert az új szultán Báthoritól 15,000 arany adót kezdett követelni. ⁶⁾ S miután Kendi maga fejétől meg nem ígérhette, Antalfi, Békes ügyvivője, oly biztatást kapott, mikép üssen be maga, német segítség nélkül, s ha Báthorit megbuktathatja, a porta őt el fogja ismerni.

Antalfi ezt apr. 23-ról tudatá Békessel, ki csak erre várt. ⁷⁾ Annyi küzdés után most már czélnál látta magát. Prágából máj. 14-ről Radák Lászlónak a beüthetési engedély tudatása mellett azonnal megírta, hogy eljött az idő, hogy fellépjenek; ő maga indul Kassára, ott várja be izenetöket; hozzáadá még, hogy határozzák gyűlpontul a Patócsiak bethleni-várát, s tüzzenek időt, melyre ott megjelenjék. ⁸⁾

Békes tehát két évi hontalanság után ismét szerencsét kívánt kísérteni. Kassára ment, fenhargon hirdeté, hogy a porta Erdélyt neki ígérte. Pártját fegyverzeni kezdé, a német párti főurak

¹⁾ Okl. Erd. Tört. Tára I. 139. ²⁾ Szalay, A. m. Történelemhez 149. 178. 81. 245. W. Bethlen II. 293. ³⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Adt I. 381. ⁴⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Adt III. 289. ⁵⁾ Szalay, A. m. Történelemhez I. 199. ⁶⁾ Szalay, A. m. Tört. I. 199. 201. ⁷⁾ W. Bethlen II. 293. ⁸⁾ Okl. Erd. Tört. Tára I. 144.

közül Prépostvári Bálint kállai kapitány, Perényi György, Lonyai Ferencz, Pongrácz Frigyes a szathmári őrség parancsnoka, s a vezéri talentumu Deregnyei melléje állának, s Erdély elfoglalására indultak.

Báthori a mint a készülődés hirét vette, Rác Pétert a portára, Gyerőfi Jánost, kolozsmegyei főispánt a temesvári basához indítá; az erdélyi rendeknek pedig kiirt, hogy a honáruló, ki Erdélyből most német, majd török gyarmatot akar csinálni, sereg élén közelg, – tehát keljenek fegyverre. Hagymási Kristófot, Bethlen Farkast, Apafi Istvánt dandár-parancsnokokká nevezvén, a sereg szervezést megkezdeté... Azonban míg ezek csendesesen fegyverkeztek, Békes a katonákat zsákmánynyal, az urakat adományozásokkal kecsegtetve, sebesen nyomult befelé. Leveleket küldözött előre, a melyek közül Gyulafi László, az erdélyi hadak fővezére is kapott, ki azonban a fejedelemnek küldé felbontatlan; de azért volt mégis egy tekintélyes párt, mely a protestáns Békes mellett, főleg vallásszabadság szempontjából köszörülni kezdé fegyverét. Míg így forronganak, Békes a Meszesen átlépte Erdély határait. A Dézs melletti Kozárvárról kiáltványt bocsátott ki, tudatá, hogy megjelent; felszólítá pártját siessen táborába, míg a fejedelem készületlen. Feleletüket be sem várva, táborát felkölté, s harmadnapra Apahidához szált, Kolozsvár mellé. ¹⁾

Jun. 28-án már Tordán alól, a Keresztesmezőn látjuk, kilencz mértföldre a fővárostól. A fejedelem tábora még akkor gyülekezett, s most is csak oly mérvben, hogy Váradról Báthori Kristóf alatt 200 lovag, 200 gyalog, Karánsebesből 200 lovag, 300 gyalog jött; s a tábor zömét 200 nemes, 800 aranyosszéki székely gyalog, s szebeni polgármester Helvig Ágoston által hozott 1000 szászföldi fizetett nép, a Gyulafi László és Bánfi István, Wesselényi Ferencz, Székely Mózes s mások apró dandárai képezék. Nem sok nép, de mégis annyi, hogy Békest megrendítette, s a helyett hogy a fejedelemre rontson, a mellette buzgó székelyföld felé vette utját, melynek szabadságát okmány által biztosítá. ²⁾

E ballépés Békes felett a vakkoczkát elvetette, mert ha Tordáról az ő nagyobb erejével, mit jó német fegyverek gyámolítanak,

1) W. Bethlen II. 299. ²⁾ W. Bethl. II. 299.

Fejérvárnak indul, alkalmasint sikerhez juthatott volna; de habozásával Báthorinak időt engedett: ez hadait összegyűjté, s Enyedről egyszerre előnyomult.

Békes Torda mellől első nap Kuttyfalvára, másnap, jul. 5-én a Maros-Vásárhelytől egy órára fekvő Nyárádtőre ért, hol melléje, Andrási Péter 2000 csiki székelyt vezetett. Marosszék, mint-hogy a Hagymási Kristóf által birt Görgényi-vár által nagyon sarczoltatott, szintén csatlakozott. ¹⁾

A fejedelem sem állt elhagyatottan: a temesvári basától, s oláhoni vajdától segély sergeket kapva, ellenét nyomba követte. ²⁾ Békes, hogy hivei bátorságát nevelje, Nyárádtőről Radnóthig elébe jött, csak a Maros vize álla közöttük. Azonban itt a második nagy botlást is elkövette: elnézte míg a fejedelem jul. 8-án Dátosnál, egész táborát a Maroson átszállítá. ³⁾

Már csatarendben álltak Radnoth mellett, midőn Békes, hogy Báthori jól felállított csatarendjét megbontsa, felszedte táborát s majd három órányira Kerelő-Szt.-Pálhoz visszahuzodott. Másnap jul. 9-én, Báthori szintén Szent-Pálhoz érkezett s megkezdődött a nevezetes csata, mely nem csak a Báthori, de Erdély sorsát is sok időre eldöntötte. Békes Szt.-Pálnál az utat átmetsző magaslatot foglalta el, s ágyui megszólaltak. Báthori a völgyen, mely Besenyő felé visz, serget indita, mely ellenfelét megkerülje. Békes erre megfordítá táborát, hátát Alárdi Ferencz szentpáli kastélyának veté, mely megett a Marosoni vesszőgát vesztés esetében menekvést biztosított. A nagyreményű ifjú Székely Mózes, itt adá hősi bátorsága első próbáját, ⁴⁾ székelyeivel Békes balszárnyára tört, de visszanyomatott; majd Gyulafi a fővezér, a sereg zómével a középet, Báthori a Békes által vezetett jobbszárnyat rohanta meg, mire a véres harcz kitört; nagyszerű lovassági csata fejlett ki: a felkeltek tábora megbomlott, Békes és a magyarhoni dandárok is csatára szálltak, a nem igen tágas téren kard kard ellen kelt tusára... Békes tábora veszve látván a csatát, futást kísért, de be vala kerítve, a gyalogság a malom-gátra rohant, a lovasság a vízbe ugratott; a harmadik rész a kastélyba szo-

¹⁾ Székely kronika 36. ²⁾ Szalay, A m. Történelemhez I 225–29

³⁾ W. Bethlen II. 307. ⁴⁾ Székely Mózes, a későbbi fejedelemnek atyja Székely Literati János, öcscsei István, János és Péter. Báth. Zs. Lib. 172.

rult, vagy fogságra jutott... A fejedelem ura maradván a csataternek, a kastélyt bevételre: benne egy sereg főur került kézre, kik közül ötöt, Bartakovics Horváth János tordai kamarispánt, ¹⁾ Barcsai Gáspárt, Zádorlakí Görgyöt, Szakács Miklóst és Darlaczi Jánost, helyben kivégeztette ²⁾... Erre a Maroson átkelt, a felvert tábor után indult; s mint látjuk, másnap jul. 11-n, mezőkapusi táborából küküllőmegyei főispán Apafi Gergelyhez rendeletet bocsátott, melyben meghagyta, hogy a pártosok javait irassa össze s foglaltassa le. ³⁾

Békes kevesed magával elmenekült, Bethlen-várába futott, hova a felkelők kincse, s Békes 6 éves fia, Gábor, volt helyezve; félórai ott mulatás után, a csatára következett hajnalban, Szathmár felé vágatott. Elég jokers még, mert Báthori jul. 12-én Bethlen előtt állt, mire a vár feladta magát. Békes előbb Kassára, onnan Maximiliánhoz ment, hol mint bukott hős hidegen fogadtatt. ⁴⁾

A győztes fejedelem tisztulva látva a hont, táborát Kolozsvár felé vezeté: jul. 19-én Szamosfalvánál táborozott. Jul. 25-én Kolozsvárt országgyűlést nyitott meg, hol Békes megbukását, pártosai kézrekerültét a rendeknek fejedelmi izenetében azon hozzáadással terjeszté elő, hogy velök szemben a törvények szerint kíván eljárni. ⁵⁾

Erre az elfogott főurak, székelyek előállítottak, kik azonban legyőzőik helyett, magoknak bírakat Magyar- vagy Lengyelországból kívántak: elhibázott követelés volt ugyan, de azt, hogy a győztesek elég gyávák voltak a pillanat bosszuhevének engedni, hogy a fejedelem mint egy forradalmi főnök, a percz sikerét oly mohón felhasználta, s politikai vélemény-különbségért nem csak a főnökeket sujtá le: azt szintén lehet kárhoztatnunk; s hogy a nemzet maig sincs e léptével kibékülve, mutatja az, hogy a szt-páli csatát a nemzet győzedelmei sorában soha sem volt szokás emlegetni.

A hongyülés tehát megnyílt, a vizsgálat megkezdődött. Zsombori László fiscális director vérebi hűséggel nyomozá ki a párt minden lépteit, felmutatá a kézrekerült, s már általunk is felhozott levele-

¹⁾ Özvegye Kabos Ilona. Báth. Zs. Libr. Reg. II. 216. ²⁾ Wolf de Bethlen II. 318 l. ³⁾ Kemény, Suppl. Diplom. VII. 357. ⁴⁾ Okl. Székely kronika 37 l. ⁵⁾ Törvényczikk. Erd. Tört. Tára I. 146.

ket; a tényállást oly meztelen állítá elő, hogy a bírák előtt a hűtlenségi büntetés nem alkalmazását lehetlenné tette, s a fejedelem ajkán a kegyelem szavát gyávasággá bélyegezte. Idegen bujtogatás, elkábitott nemes ábránd ennyi áldozatot egyszerre alig hozott, mint itt: Békes s testvére Lázár, Telegdi Mihály, Csáki Pál, kápolnai Bornemisza Boldizsár, harinai Farkas Miklós, drági Károlyi László,¹⁾ paniti Alárdi Ferencz, Kendi Gábor és Farkas,²⁾ Radák László és Imre, farnosi Veres János,³⁾ Várfalvi Bálint, Hallabori Pál, Csáki György és Mihály, Szentmihályfalvi Péter, Miske András, Andrási Péter, – ki Magyarhonban azután a gr. Andrási családott alapítá,⁴⁾ – Ilyés Gáspár, Apor Miklós, Décsei Tamás, Széki Kálmán, Pattantus Balázs, Moré László, dobokai Tomori György és Andrásék, mint elmenekültek fejére kimondták a fő és vagyon-vesztést. Fejökkel nem rendelkezhetvén, számüzék őket; vagyonokra pedig oly barbár módra alkalmazák a törvény szigorát, hogy nők és gyermekeik is földönfutókká tettek, mi által több századokon át virágzott család lőn tönkre téve.⁵⁾ Kendi Jánost (a Ferencz fiát) harinai Farkas Jánost,⁶⁾ Patócsi Györgyöt⁷⁾ Pókai János és Pétert, Csanádi Jánost, Miske Györgyöt, Bogáthi Gáspárt, Barcsai Miklóst, Csányi Miklóst, Kabós Farkast, Horváth Menyhártot, Gyalakuti Györgyöt s másokat, mint hadi foglyokat fej és vagyonvesztésre ítélték,⁸⁾ mely végzést aug. 6-n Wesselényi Miklós ítélőmester könyes szemekkel felolvassván, a kérlelhetlen fejedelem, ki a pártosokban a török véduralom megbuktatni akaróit látta, mint mentőszert, a halálos ítéletet aláírta.

Harmadnap, aug. 8-án reggeli 8 órakor Kolozsvártt vérpád állítottatott fel, s a halálra kijeleltek, Kabós Farkas, Bogáthi Gás-

¹⁾ Fia volt az utolsó Drági leánynak, a Veres Jnos sogora; veszté Drágot, veszt Kékesen és Apátiban ²⁾ Deutshe Fundgruben I. 6. ³⁾ Veszté Közép- és Felső-Füldöt; elnyeré utánna Vitéz Gábor 1576. febr. 3. Kemény, Suppl. Diplom. VII 3 1. Veresnek nejét, drági Károlyi Zsófiát is notázzván, 1583-ban K. Galambfalván néhány telket kapott, hogy ne nyomorogjon. Kemény, App. Dipl. XII. ⁴⁾ L. Erdély nev. családai 9 l. ⁵⁾ Wolf de Bethlen II. 374 ⁶⁾ H. Farkas J. és Miklós után Szeszár-mát 13 faluval Báthori Kristóf kapja. Kemény Jós. Diplomataruma V. 277. 81 Paszmost 14 faluval Hagymási Kristóf nyeré el. ⁷⁾ Patócsi György és János után, Bethlen-várat s a bonyhai uradalmat Báthori K. kapá. Kemény J. Diplomatariuma V. 276. ⁸⁾ L. az egész ítéletet Wolf de Bethlen II. 332. 380. l, Szalay, l. 233

pár, Barcsai Miklós, Csanádi János, Ősi Miklós, szentkirályi Csányi Miklós ¹⁾ barátaik közbejárása daczára – fejöket veszték; A kijeltek közt még két ifju testvér volt: Pókai János és Péter, ²⁾ kiknek megmentéseért anyjok a fejedelem lábához borult, de a fejedelem csak egyiknek kegyelmezett meg, a választást az anyára hagyta, ki a kinos félkegyelem tovább intézését rokonaira bizá: kik a mig tanácskoztak – a hagyomány szerint – a nagyobbik, János vérpadra lépett. Oly jelenet, melyben Báthori a Tarquinokat elüző Brutust, Róma első consulát juttatja eszünkbe azon helyzetben, midőn a királyságot visszaállítani törekvőket kivégezteté, s köztök lévén két fia is, azok elítéltetését másra bizá, de a végrehajtást személyesen teljesíté....A lefejezettek tetemei délutáni 3 óráig a téren hagyattak, akkor a mészárszék megé temettettek. A székelyek közül 34-nek orát, fülét csonkiták meg, 34 Szamosfalván bitóra került. ³⁾ Tinódi Sándort és Antalfi Imrét pedig a porta, mint Békés ottani ügyvivőit, Báthori kezébe küldé, ki Déva-várába záratá őket.

Itt végződék Békes osztrák érzelmének szomoru játéka. Ily határozottan lépett fel Báthori e befolyás ellen. Békes bevégezve látva hálátlan szerepét, mint menekült, nősült, elvette Sárkándi Annát, magán élethez kezdett. Hivei megbuktak, családi régi fényökből kiestek, uj aristocratiának nyitottak utat. Csak azok láttak jobb napokat, kik később kegyelmet kaptak, s kik mint Bethlen ura, Patócsi György, a szentpáli kastély ura Alárdi Ferencz, Kendi Gábor, Bornemisza Boldizsár jószágokat nyertek vissza. Erdély pedig nyerte azt, hogy a porta az eddigi 10,000 arany helyett 15,000 évi adót kezdett venni, mit sept. 21-én ily összegben elkezdtek beküldeni. ⁴⁾

¹⁾ Neje Zsuki Anna, fiai Balázs és Miklós. Báth. Zs. Lib. Reg. I 428. ²⁾ Utánok Alsó-Idécset kapja Hagymási Kristof, Kemény J. Diplomat. V. 281. ³⁾ Wolf de Bethlen II. 381–82. ⁴⁾ Szalay, A magy. történelemhez I. 247 252. 3 00 I.

III.

Báthori a lengyeltrónért fellép. Lengyel királylyá választják. Erdély fejedelméé testvérét választatja Kimegy, megkoronázzák.

Békes bukásával Báthori szabad kezet kapott. Ő már a Jagelok kihalásakor szerette volna a lengyel trón elnyerése érdekében fellépni, de az osztrák udvar, hogy azt magának megkaphassa, Békeszel őt folyvást sakkban tartá. Így történt aztán, hogy a Jagelok után a francia uralkodóház nyerte vala el, Valois Henrik herczeg személyében. Azonban IX. Károly francia király csakhamar meghalt, Henrik a lengyeltrónt ott hagyva, (1574 jun. 18) hazament, mire (1575 máj. 26.) trónvesztettnek nyilváníták: így nyílt meg Báthori előtt a lengyel trón, másodsor is. Az ellenpárt legyőzete után csend állott be a hazában, Báthori most helyzete egész súlyát mérlegbe vetheté.

Nem is mulatott el semmit. Zborovszki Sámuel, lengyel menekült képezte terve előcsapatát. Zborovszki, hogy védurának a népszerűséget megszerezze, mindent megmozgatott. Róla mint nagy kormányfőfiről, nagy hadvezérről, mint a gránátok feltalálójáról beszélt, s miután a szentpáli csatát megnyerte és ez által az osztrák pártot Erdélyben megtörte: Lengyelország nemessége, mely a svéd és osztrák udvar trónkeresését sehogy sem szívelte, Báthorinak egészen meg vala nyerve. Az út meglévén tehát törve, a fejedelem Blandrata Györgyöt, főorvosát és tanácsosát küldé át, mint a ki Lengyelországban sokáig lakván, a viszonyokat és embereket meglehetősen ismerte; ¹⁾ s midőn pártját fejleni látta, titoknokát, Berzeviczi Mártont, a Forgács Ferencz helyébe lépett procanczellárt szintén beindítá, ²⁾ fél millió tallért bizván rendelkezésök alá. A portát sem mulatta el megkérdezni, ki, hogy Báthori sikeresebben működhessek, egy évi adóját elengedte. A szerencsés kezdet után a lengyel nemesség abban állapodott meg, hogy Báthori a volt lengyel király Zsigmond testvérét, Annát, mint trónörököszt vegye el, s úgy őt királynak fogja választani. Mit Bá-

¹⁾ W. Bethlen II. 390. ²⁾ Kájántót kapta. Kemény Supl. Dipl. VII. 215.

thori elfogadott: s erre a lengyel országgyűlés megválasztá, míg a senatus Maximiliánra szavazott. Meg lőn választva, de a nehézségek sajátlag itt kezdődtek. Maximilián őt visszalépésre bírandó, Teufenbach tábornokot Báthorihoz küldé, Szathmárt és N.-Bányát igéré neki kárpótlásul: azonban Báthori megizente, hogy visszalépni gyávaságnak tartaná; s mivel fenyegetve volt, hozzáveté, hogy a választást fegyverrel is megkísérti érvényesíteni. Hogy ezt komolyan értette, mutatja az, hogy a dec. 6-kán a Beszterczén megnyilt gyűlésben, a tél daczára, az összes fegyveres erőnek mustrát rendeltetett. ¹⁾

A megválasztatást fényes lengyel küldöttség hozá meg, mit Tarló János vezetett: 1576 jan. 28-án érkeztek Báthorihoz, kit a lengyel trónra ünnepélyesen meghittak. ²⁾ Erre a fejedelem jan. 28-kára, Medgyesre ismét hongyülést hirdetett, a lengyel követek által kísértetve megjelent, s fejedelmi izenetében tudatva a rendekkel, hogy lengyelkirályságra lett megválasztatását elfogadta, a maga helyébe vajdának bátyját, Báthori Kristófot ajánlta, ugy, hogy ő, a mint később formuláztatott, Erdély fejedelme czimét s véduralmát magának tartja; de testvéreinek minden adományozás s törvényszolgáltatásban szabadkezet enged; ³⁾ mibe a rendek beleegyeztek. Ha ennyit elfogadtak, szükségkép fegyveres erőről kelle gondoskodniok, hogy fejedelmeket illően támogassák: e végre a magyarhoni megyéket Somlyóra, az erdélyieket Kolozsvárra, a székelységet M.-Vásárhelyre rendelék; s mindamellert, hogy már harmadéve, hogy szükség s pestis dulta a hazát, a hadi költséget megszavazták. ⁴⁾

Mielőtt kiment volna, néhány adományozást tett: többek közt febr. 1-én Ilye-várát Diensy magvaszakadtán, főleg Békes elleni csatázása jutalmául, iktári Bethlen Farkasnak adományozta. ⁵⁾

A gyűlés után a választott lengyel király czimét felvéve, csak a tavasz megnyilására várt, s a mint az idő kedvezett, fényes kísérettel kiindult. Mart. 8-án Fogaras, 12-én Brassónál haladott: ⁶⁾ Lengyelország határán egy püspök jött elébe, felszó-

¹⁾ W. Bethlen II. 41. 411. ²⁾ Törvénycikk, Erd. Tört. Adatok. III. 293. ³⁾ Bethlen II. 421. ⁴⁾ Törvénycikk, Erd. Tört. Tára I. 155. ⁵⁾ Kemény J. Diplomatar. V. 251. ⁶⁾ Kemény App, Diplom. XII. ez év.

litá, nyilatkoznék, ha csakugyan katolikus-e? ¹⁾ Beérkezvén, márt. 23-án még nagyobb szavazattöbbséggel újra megválasztották, máj. 1-én Krakóba megkoronázták; máj. 2-án Anna hercegasszonyal a Jagello-ház utolsó sarjadékával, kit szintén királynénak koronáztak, menyegzőjét megtartá; s uralkodását Maximilian fenyegetése daczára, szerencsésen megkezdette. Mit azonban Erdélynek egy tény adott tudtára, mi Báthori emlékezete érdekében elmaradhatott volna. Említők ugyan is, hogy a porta Békes portáni követeit, Antalfit és Tinodit kézbe küldte vala; mint Bethlen Farkas írja, ők mint várfoglyok, midőn a lengyel trónra hivatás híret vették, fejöket tévék fel, hogy nem sikerül: a Dévai-vár parancsnoka a pártos szavakat nem feledé, a mint a koronázás megtörtént, a saját fejökre mondott halálítéletet rajtok végrehajtatá.

Igy uralkodott, így lépett le Báthori István, legnagyobb fejdelmeink egyike. Az erdélyi fejedelemség alapítása bevégzését ő neki köszönhetjük. Mint diplomata a török udvart megnyerte, II. Maximilián alól Erdélyt emancipálta, a lengyeltrónt előle elragadta. Mint hadvezér eddig is szerencsés, később a muszka ellen még szerencsésebb. De az, hogy a protestans és katolikus vallás közti surlődás a fejedelmet benne olykor fanatizálta, hogy Békes és pártja elleni fellépése inkább inquisitio; hogy a censurát behozta, hogy János Zsigmond nyomdáját kiüzte, hogy az ő családokat tönkretette, s hogy családjában dynastiát alapithasson új aristocratiát teremtett... mindez nevét kétségbehozhatlan hazafisága s a reánézt mostoha idők kényszerúsége leszámítása mellett is annyi homálylyal boritá, melyen át csak is a szigoruan számító fejedelem fénysugarai törnek át, a nélkül, hogy a kegyelet és szeretet hajlamait keblünkben felmelegitenék. Nagysága azon nagyság, melyet bámulni tartozunk, de szeretnünk nem lehet.

¹⁾ Uj magy. muz. 1855. 280.

Báthori Kristóf, fejdelem.

(1576 jan. 28. – 1581. maj. 27)

I.

Belügyi rendezések. Az unitáriusok ellen fellépik. A jezsuiták bejönek. Báthori Istvánt a muszkákkaliban háborujában támogatja.

Báthori Kristóf nem birván öcsese, István talentumával, kormányzási ügyessége amaztól messzi maradt. Azonban a Báthori-ház politikája: függeni a portától, a császárral és pápával jó egyetértésben élni – meglévén alapítva, könnyen haladt a vert ösvényen. Különbén is trónra jutását inkább csak Báthori Istvánnak köszöné, ki nem lévén a lengyeltrón elnyerhetésében bizonyos, ki vitte, hogy őt egyelőre csak mint helytartóját nézék, mint ilyen vette fel a kormányt 1576 jan. 28-án. Cancellára egyelőre szopori S u l y o k István, dobokai birtokos.

Báthori István az ő Lengyelhonba lett megérkezését a kolozsvári apr. 23-i hongyülésen tudatá a rendekkel; értésökre adá egyszersmind azon aggodalmát is, hogy e lépés alkalmasint fegyverre fogja kelteni a mellözött osztrák-házat, mi Erdélyt is viszályba keverheti: felszólítá, hogy adót és haderőt szavazzanak. ¹⁾ Kolozsvár körül tábort vontak tehát össze, Kristóf fejdelem is ide jött, s apriltól novemberig Kolozsvártt, Gyaluban és Szamosujvártt mulat.

Báthori István lengyeltrónra juthatásában a török porta nagy szerepet játszott, annálfogva azt, hogy Erdély feletti uralmáról nem mondott le teljesen, igen zokon vette: mert attól tartott, nehogy Erdély a lengyel királyságtól tétessék függővé. A mint Báthori Kristófnak Nagy Máté konstantinápolyi ügyvivőjéhez maj. 18-kán intézett levele mutatja, a porta ez aggodalmát mind a ketten siettek elosztatni: ²⁾ csakhamar célhoz is értek, s jul. 16-án Mehemed aga majd háromszáz főből álló fényes kíséret mellett meghozá

¹⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Adt. I. 304. ²⁾ Erd. Tört. Tára. I. 160.

a fejedelmi jelvényeket; s Báthori Kristófot, ki egyelőre mintegy a Báthori István vajdájává választatott, mint fejedelmet köszönté.

Mig Rudolf trónra lépése első gondjaival foglalkozott, az erdélyiek az alkalmat felhasználva, Husztvárárt megszállták, s Békesék kezéből visszavívták. ¹⁾ Mire Békes is kiábrándult, belátta valahára, hogy csak eszköz volt mások kezében; esküjét Maximilián halálával megsemmisültnek nyilvánítá, az udvart odahagyta: 1577 elején Báthori Istvánhoz ment, az egykori két jó barát egymásnak megbocsátott, Báthori Békest sergei élére állítá. ²⁾

Báthori Kristóf a mint a táborozásnak vége lőn, a belügyek rendezésére fordítá gondjait. Körutazásokat tett, jan. 25-én Segesvárt látjuk. Nevezetes döntvényeket hozott. A szászokat az által, hogy Süveg vagy Huet Albert szebeni királybirát élte hosszára megerősíté, s őt mart. 24-én Kendi Sándor s Apafy Gergely által ünnepélyesen beigtatá, igen lekötelezte. ³⁾ A politikai kormányzást régi kerékvágásba hozta. Azonban a vallásügyben, tán mert Báthori Istvánnak a muszkák ellen a pápa és katolikus udvarok támogatására szüksége volt, naponta mindinkább gravitált a jezsuiták felé. Hogy a görög-vallást valamely más vallással uniáltalhassa, azon oláhoknak, kik a görög egyháztól elszakadnak, az apr. 21-ki gyűlésen, megholt superintendensök helyébe, új superintendens választást engedett; ⁴⁾ valamint a tordai oct. 21-ki hongyülésen mig egyfelől az unitáriusok zsinattarthatását csak is Tordára és Kolozsvárra szorítá, másfelől a reformatus püspöknek szabadságot adott a térítésre. ⁵⁾ Sőt az 1578. apr. 27-i kolozsvári hongyülésen, melyre a nemesség fejenként vala meghiva, több lényeges határozatok mellett, Dávid Ferenczet, az unitáriusok püspökét, mint ujitót kereset alá vetteté.

A protestáns vallásfelekezetek egymás elleni uszítása csakhamar teremni kezdé gyümölcsét: s a felkeltett surlódásnak, mint látni fogjuk, a jezsuiták veszik hasznát. Ugyanis mert István lengyel király, a muszkákkal nagy háboru elé nézett, hogy Erdély támogatására számithasson, nagyszerű intézkedés készült: a fiscalis directorságra (1577) Sombori László

¹⁾ Szalay, A m. Történelemhez I. 283 ²⁾ Simigianus II. 190 ³⁾ Kemény, Supl Dipl. VIII 9. ⁴⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Adt. III. 297. ⁵⁾ Törvénycz Mike. Art, Diet. I. 609.

helyett, a Báthori-ház egyik teremtményét, szentgyeydi Somlyai Gergelyt emelék; a cancellárságra Kovácsoczi Farkas, egy kolozsmegyei kis birtokos jutott; ¹⁾ s a protestáns államban fejedelemség és cancellárság, a két leghatalmasabb méltóság kiesék a protestánsok kezéből.

Mielőtt a vallásbeli nyomás tovább fejtetnék, a kilátásban levő lengyel-orosz háboru érdekében, az említett aprilisi gyűlésen az államgazdászkat két nevezetes tördőfést kapott: az egyik a volt, hogy meghatározták, miszerint az adókulcsnak használtatott kapuszám ezentul ne házhelyek, hanem ökrök és juhak száma szerint számíttassék, mi a marhatartásra hivatott Erdély barom-csoráit ugy kipusztítá, hogy 1608 sept. ezen adókulcsal teljesen fel kellett hagyni; ²⁾ más tördőfés volt, hogy a háboru folytatására szükséges kellékeket, névszerint a bőrreli kereskedést fejedelmi monopoliummá tették, s a lovakkal és juhakkal pedig a Báthori-ház hiveinek juttatták. ³⁾ Mert nyilvános titok, mikép Báthori Kristóf kötelezte volt magát, hogy Báthori István trónját kéz alatt pénzzel és vérrel támogatni fogja. S már az oct. 21-ki Kolozsváron tartott hongyűlésen ki kellett mondania, hogy a két császár fegyveres készületei őt is fegyverfogásra hívják fel; de a sajátlagi indokot elő nem adhatván, a rendek a pénzt megszavazták ugyan, de a bőrreli monopolium megbuktatását keresztül vitték. ⁴⁾

A Báthori István, illetőleg a Báthori-ház szorult helyzetét a jezsuiták igen eszélyesen feltudták használni; ismerték, hogy Báthori Istvánnak a pápa kegyére mind nagyobb szüksége van, közbejárásuk jutalmául az Erdélybeni téríthetést vetették fel. Hogy kezdetét vehesse, a hatalmas Dávid Ferencznek buknia kellett. E végre legelőbb is Blandrata Györgyöt, az unitárius vallás Erdélybe behozóját, fejedelmi orvost és tanácsost kellett megnyerni, ki Tiburcz, Kájántó és Jegenye falvakért könnyen engedett, ⁵⁾ s egyszersmind vallása sorsa feletti aggodalomból Dávid Ferencz ellen sorompóba lépett. Fejérvárra 1579 junius 2-ara vitatkozó gyűlést hirdettek, s Dávid Ferenczet megidézék, hogy a Krisztus örökistensége tagadását vele visszavonassák. Dávid F.

¹⁾ Kemény J. Suppl. Dipl. VIII. 115 ²⁾ Mike, Art. Diet. II. 215.

³⁾ Ugyanott I. 615 ⁴⁾ Mike, Art. Diet. I. 6 3. ⁵⁾ J. Kemény, Suppl. Dipl. VIII. 215.

mert beteg lőn, inkább hurczoltatott mint vitetett. A fejedelmi lak nagy termében a tanácsosok s egyházi nevezetességek előtt megkezdett a vitatkozás. Leleszi János jezsuita szintén jelen volt, bár a jezsuiták bejöhetségéről még szó sem vala. Dávid F. gyenge lévén, veje Trauzner Lukács kolozsvári jegyző vette fel a védelmet; oly jellem, ki maga is később, Básta ráijesztésére katholizált s consiliariusságra emelkedett. Mi volt természetesebb, minthogy Dávid Ferencz vesztett... elítélték... Dávára fogságra veték, hol nov. 7-én meghala. ¹⁾

Igy elő volt készítve Erdély, a midőn Posserin Antal jezsuita a pápától, XIII. Gergelytől, Báthori Istvánhoz ment s felkérte, hogy a római vallásért Erdélyben is tegyen valamit. Báthori a pápa ebbeli ohajtásának eleget kívánván tenni, Polock vára alatt táboroztában a lengyelhoni jezsuiták főnökét magához hivatá, s meghagyta neki, hogy Erdélybe 12 jezsuitát vezessen be, mire dus költséggel is ellátta. Bejöttek. Báthori Kristóf őket Kolozsvártt a farkas-utczában, a Seraphin-apácák pusztán maradt zárdájába telepíté le, az ottani templomot kezökre bocsátá, s jövedelmül a kolozs-monostori apátság falvait vissza kezdé az egyesektől szerezni. ²⁾ Az ügy oct. 21-n a tordai hongyülésen került a rendek elébe, mindamellet, hogy ellene szót emeltek, s a jezsuiták behozása ellen törvényeket idéztek: már minden késő volt, alig leheté már a törvénybe igtatni, hogy ha már benn vannak, a tanitáson kívül egyébbe ne elegendjenek ³⁾

A közvélemény ezen igáztatása után, most már a lengyel király támogatása is nyilvánosabban eszközölthetett. Báthori István harcza Basilios János orosz nagyherczeggel még mind tartott. A monopolizálás, a lovak, hadi szerek titkos küldetése mind nagyobb mérvet kapott, ⁴⁾ Torján a löporhoz kívántató kén bányszata nagyban üzetett, miért Torja 1580 jan. 20-án kiváltságokkal lőn megajándékozva. A csapatküldések is megkezdődtek. Rendre annyian mentek ki, hogy a fiatal Báthori Boldizsár, a lengyel indigenátussal megtisztelt, de ez évben meghalt

¹⁾ Miles Würgengel 122–34. Kulcsárféle Kronika 43. ²⁾ Iliá Ort. et Progr. 66. W. Bethlen II. 437. ³⁾ Törvényczikk Mike gyűjt. I. 639. ⁴⁾ L. az 1579. october 21. 1580. april 17. orsz. gyűl. art. Mike Art. Diet. I. 645–53.

Békes Gáspár, Wesselényi Ferencz, a magát itt felküzdött Székely Móses gyalogsági parancsnok, kercesdi Károlyi István, ¹⁾ kálnai Bornemisza János, Rácz Bálint, más dandár és csapatvezérek mellett ²⁾ 5000 emberünk állt a lengyel csatatéren.

A fegyver mellé pénz is szükségeltetvén, Báthori Kristóf egy merész pénzügyi műtétet fogott. Az apr. 18-i országgyűlésen Kendi Ferencz és Daczó Györggyel, mint a székelyek megbízottjaival tervet adatott be, mely azt javallá, hogy miután a több erdélyi papoktól is elvétellett, a szász papok tizede ^{3/4}-dét is a fejedelem tegye álladalmivá. A fejedelem egyelőre vonakodást szinlelt, végre is a lett belőle, hogy tizedjök ^{1/4}-ét az érték ^{1/4}-ed részében kénytelenek lőnek a fejedelem kezébe haszonbérbe bocsátani; a többiről máj. 12-én biztosító okmányt kaptak. ³⁾

II.

Báthori Kr. betegeskedni kezd. Fiát következőjévé választatja. A jezsuiták állandósító okmányt kapnak. A fejedelem meghal.

Báthori Kristóf ily erély kifejtése mellett, már a lengyel trónt biztosítva képzelte családjá számára, a midőn azon vesztés érte, hogy derék neje, Bocskai Erzsébet, Bocskai István nővére 1581 elején meghalt. ⁴⁾ E csapás a már koros Kristóf fejedelmet egészen megtörte, bus komolyságba esett, sebes léptekkel közelgett sirja felé. Ily szomoru helyzetében következőjére gondolt, indítványozását azonban másra bizta. Mint a hiszékeny történészek írják, Gálfi János, kit Báthori Kristóf trónraléptével szülőföldre, Aranyosszék főkirálybiróságára emelt vala, s később a bolyai kastély urává tett; ⁵⁾ azon gondolatra jött, hogy Báthori Kristóf kísértse meg fia, Zsigmond következőzése átvitelét. – Kristóf könnyen rávéteté magát.

A nagyobb politikus Báthori István ellenben Gálfit e gondolatáért hazaárulónak nevezé; de kijelenté, hogy ha az ország ugy akarja, ellene nem szegül. Gálfi tehát Báthori Kristóf jóváha-

¹⁾ Ő vezette ki a gyalogságot, 1851. nov. 8-án Sz.léleket kapá. Kemény, App. Dipl. XII. ²⁾ Kemény, Suppl. Dipl. VIII. 185193. ³⁾ J. Kemény, Suppl. Dipl. VIII. 133. 145. ⁴⁾ 1580 dec. 22. és 1581 mart. 25. közt. Báthori Kr. Lib. Reg. I. 20. 28. ⁵⁾ Erd. Tört. Tára I. 81.

gyásával vészthozó tervéhez látott. ¹⁾ 1581 máj. 1-ére hongyülést hittak össze. Báthori Kristóf fiával Kolozsvárra jött, megválasztását a rendek elé terjeszté. A tárgy heves vitát idézett elő, az ellenzék vezérszónokai, Apafi Gergely – Apafi M. fejedelem dédapja – s Kendi Ferencz, kinek atyja testvérei a gyermek János Zsigmond alatt buktak el, hevesen felhányták a történet lapjait, s vérvjelenetekben mutaták ki a szem elől sohasem téveszthető igazságot, mit a költő így fejezett ki: „gyermek királyt s oly hadvezért, ki erején felyül mer, ád az Isten busultában, a nemzetnek, melyt megver”; s mit Báthori István épen Zsigmondra e szavakba foglalt össze: „jajt kiált az Isten annak az országnak, melynek gyermek fejedelme van”... Mit sem használt, a kamarilla győzött. S Apafi azon jós szavaira, hogy Gálfinak azért még nyaka szakad: szavazásra bocsáták a kérdést, Zsigmond vajdává, fejedelemmé, atyja következőjévé választatott; de azon kikötéssel, hogy a jezsuitákat Kolozsvár és Fejérváron kívül, máshova be ne vihesse, s a fálukra katolikus papokat ne erőszakoljon. ²⁾

És e törvénynek teljesen elég lön téve, s a jezsuiták mégis befészkeltek magukat.

A pápai követ, mint békéltetési közbenjáró, Rómából mart. 15-én indulva, Báthori Istvánhoz ért, Disna városában találva táborát, előtte fényes beszédet tartott, s e beszéd hallása óta Báthori, a mily egykedvű volt eddig vallása iránt, ez órától oly zelota lett. ³⁾ Tollat ragadott, s maj. 12-én okmányt adott ki, mely leplezetlenül kimondá, hogy a vallásbeli tévelygések kiirtása s a tudomány előmozdítása tekintetéből jónak látta a pápával egyetértve, a jezsuitákat Kolozsvárra behozni, ⁴⁾ a kolozsmonostori egykori apátság javaiból számukra alapítványt tenni; ⁵⁾ s a már fennebb említett helyek és fálvak birtokába Berzeviczi titoknoka által oct. 16. introducáltatá.

Báthori Kristóf a kolozsvári gyülestről betegen tért meg; a végperceihez közelgő fejedelem hivatá papját, a jezsuita Leleszi Jánost, vég hagyományt készítettett: fia mellé 12 tanácsost ren-

¹⁾ Erd. Tört. Tára I. 162. Wolf Bethlen II. 447. ²⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Tára I. 157 l. ³⁾ Uj m. muz 1855. 395. ⁴⁾ Okl. Szegedi Decret. Reg. Hung. 377. 82 Rummy momenta III. V 73. ⁵⁾ Kulcsárféle kronika 47. l.

delt, kiknek élére Csáki Dénest, unokatestvérét, s Bocskai Istvánt, sogorát, mint véghagyománya végrehajtóit állítá, Gálfit pedig Marosujvárral megajándékozá, s az ifju fejdelem nevelését reá bizta.¹⁾

Ily intézkedések után hal el az 51 éves Báthori Kristóf, 1581 maj. 27-én, szombat napon d: u. 4–5 órakor.²⁾

A fejdelem, kit azon dicsőség kísért koporsójába, hogy alatta béke honolt, és honfi vér nem ömlött, egy fiut léptete trónra, ki apja ebbeli mulasztásait, fájdalom, a borzalomig utánpótolta. Ő még hive volt a töröknek, illetőleg Erdély megalapított politikájának, de mindent előkészített arra, hogy fia elszakadjon, s a hazát felforgassa.

¹⁾ Erd. Tört. Tára I. 83. ²⁾ L. temetését W. Bethlen II. 459.

Báthori Zsigmond, először.

(1581 máj. 27–1598. apr. 10.)

I.

Nagybátyja vezetése alatti uralma: előbb XII viratus, majd triumviratus, végre Giczi kormányzósága mellett.

Egy névhez érkeztünk, melynek említésére, mint a „Római Éjszakákban” koporsók nyilnak meg, s a legnagyobb férfiak fejetlen árnyai jelennek meg... Egy férfihoz, kit a természet szép külsővel, harczias bátorsággal, elragadó szónoki tehetséggel, kitünő sebes észszel ruházott fel: azonban mint egyik történészünk magát kifejezte „olasz s egyéb idegen nemzetek conversatiójában neveltetvén, a magyar humor benne megromlott, musika s egyéb haszontalanságra fordítván elméjét.” Egy fejdelemhez, kiról megjegyezték, hogy markában vérrel született, s hogy már gyermekkorában nevelői kivégzések nézéséhez szoktaták; ¹⁾ s kiról Kazinczi Ferencz azon megjegyzést tette, nem tudja, az őrjöngők vagy a gonosztevők közé sorozza.

Báthori Zsigmond, mint elbeszéltük 1573 febr. 14-én született 1581. máj. 1-n fejdelemmé választott: ez uton jött Erdély trónára, mint 8 éves gyermek.

Atyja, Báthori Kristóf halálával, 1581 maj. 27-én kezdé ugyan uralkodását, de sajátlag a mellé kinevezett XII viratus, illetőleg nagybátyja, a lengyel király kormányozott. A belügyeket Kovácsoczi Farkas cancellár s Kendi Sándor fejedelmi tanácsos s belszolnoki főispán vezette; azonban legnagyobb befolyást reá Nagy-Almás szerzője és ura Csáky Dénes gyakorolt, mint a kinek anyja szintén Báthori leány vala; tanácsosai felett pedig anyja testvére, Bocskai István hatalmaskodott. ²⁾

A mint fellépett, háportoni Forró Jánost, ki később fejezmegyei főispán leve, Sigér Jánost és Rác Péttert, a galgói Rác

¹⁾ W. Bethlen II. 256 III. 471. Simigianus II. 114 Kemény János életirása 18. ²⁾ Kulcsárféle Kronika 51 l.

család alapítóját, a török portára indítá. A szultán nem késett megküldeni a fejedelmi jelvényeket. ¹⁾ Mire sept. 20-án hongyülést hirdettek; megszavazák a portai adót. ²⁾

Uralkodása meglehetősen békeremények között kezdődött. A porta Ausztriávali fegyverszünetét 8 évre hosszabbítá; a lengyel-orosz háboru is, mely három éven át vette erónket igénybe, mint az 1582 apr. 20-i fejevári hongyülés fejedelmi izenete tudatá, véget ért. ³⁾ Lifland Lengyelországhoz szakada.

Azonban a lengyel király az erdélyi ügyek menetelével nem sokáig volt kibékülve. Hogy a Báthori-házhoz s a római valláshoz ragaszkodó államférfiakat neveltethessen, 1583 febr. 13-án a kolozsvári jezsuitáknak egy seminarium alapithatására a szász papok census cathedraticusából évenként 1000 arany jövedelmet rendelt. ⁴⁾ Hogy a szász nemzet féltékenykedésének véget vessen, febr. 18-án megerősíté a szász nemzet codificálva elébe terjesztett municipalis törvényeit. ⁵⁾ A XII viratus kormányzásával sem volt tovább megalégedve: ennélfogva Gyulai Pál ellenjegyzése mellett, triumviratust állított Erdély élére Kovácsoczi cancellár, Kendi tanácsos, s Zsombori László ítélőmestert egyenjoggal, közös vajdai hatalommal ruhásván fel, annyira, hogy Zsigmond nevében 32 telekig még adományozhattak is, mely kormányforma mart. 28-kán vette kezdetét. A 10 éves fejdelem udvartartását szintén szabályozá, nevelését Szántó István jezsuitára, ⁶⁾ a főudvarmesteri teendőket Gálfi János tanácsosra bizá. ⁷⁾ Hogy e kormányzatról még bővebb tájékozást adjunk, megemlitjük, hogy a mezei hadak főkapitánysága Geszti, vagy mint kortársai nevezni szokták vala, Veszti Ferencz, Déva urára, ⁸⁾ a kincstár szt.-lászlói Sigér Jánosra bizatott: ⁹⁾ mint láthatni, csaknem mind új emberek, kik között Székely Móses, ki ez időben parajdi kamaraispán, s kit Békes és a muszkák elleni csatázásért Zsigmond jun. 10-én Siménfalván udvarházához jobbágyokkal ajándékozott meg, ¹⁰⁾ nyomott legtöbbet a mérlegben.

¹⁾ Erd. Tört. Tára. I. 170. ²⁾ Törvényczikk, Mike Gyűjt. I. 663. ³⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Adat. IV. 319 ⁴⁾ Kemény Suppl. Dipl. VIII. 219. ⁵⁾ Miles Würgengel 141. ⁶⁾ W. Bethlen II. 463–72. Kulcsárféle Kronika 51. ⁷⁾ Báth. Zs. Liber Reg. I. 270 ⁸⁾ Ugyanott I. 179. ⁹⁾ Ugyanott I. 172. 253. 55. ¹⁰⁾ Erd. Tört. Adt I. 40.

Az, hogy Erdélyben a dolgok kerékvágásba nem jöhettek, a már hanyatló koru 50 éves lengyel királyt, mint a Báthori-ház fejét, méltó aggodalommal tölté; s a midőn Báthori Zsigmond arczképét neki megvitték, bánatos szivvel merült el nézésében s végre is felkiáltott: egy csepp sincs benne a nemes Báthori vérből! Testvére, Báthori András fiait eddig is ő nevelteté, természetesen azokat is jezsuiták által, Boldizsárból kormányférfit, Endréből főpapot kívánt képezni: Báthori Zsigmond gyanus arczvonalaira tekintve, családi reményeivel ezek felé kezdett fordulni. Boldizsárt Nyugot-Európába utazni, Endrét magát bemutatni, Rómába küldé; amannak jószágokat, Endrének bibornokságot eszközölt. Sőt tovább füzte terveit: a lengyel trónt is biztosítani akarta családja számára. Hogy mindenható cancellárát, Zamoiskit lekötelezze, Báthori Zsigmond nővérét Griseldist neki ígéré; s decemberben, a lengyelországi gyűlésen következője megválasztását – mivel Báthori Boldizsár vagy Endrére célzott – szóba hozta; mi azonban a Zborovszki és pártja ellenzésén megtörött. De azért Griseldist kiviteté, lakadalmát feltartá. Sőt, egy más lakadalmat is tartá Krakóban, Wesselényi Ferenczét Békes Gáspár özvegyével, ¹⁾ kit mint az oroszok elleni hadvezérét, most kincstárnokát 1584 mart. 6-án, a Jakcsi család kihaltán, a 26 faluból álló hadadvári uradalommal, illetőleg a Wesselényiek szilágyi birtokával ajándékoza meg. ²⁾

Igy kereste családja ifju nemzedéke mellé mindenfelől a támaszt. Ebből indulhatott ki, midőn mart. 1-én enyengi Török János és ennek testvére Ferencz fiának, Istvánnak Hunyadvárra uj adományt adott, de oly feltétellel, hogy Erdélyben lakjanak. ³⁾ Mind több oka leve reá: mert Erdélyben a triumviratus kormánya, mert az egyenlő jogokkal felruházott három főnök egymásnak állott utjában, az ügymenetet mind ziláltabbá tette. Hanyagságuk felett panaszok kezdének emelkedni; miként Károlyi István, a szt.-léleki-vár érdekében, megsértett jogaikért Báthori Istvánhoz folyamodtak, a zugolódás mint hangosabbá lett; majd küldöttség ment, mely a három helyett egy, de erélyesebb kormányzót szorgal-

¹⁾ Kulcsárféle Kronika. 51. ²⁾ Kemény Dipl. V. 417. Appl. Dipl. XII. ³⁾ Kemény, Suppl. Dipl. VIII. 263

mazott: így született Zsigmond rövid uralma alatt a harmadik kormányforma. Mert Báthori István, a panaszoknak helyet adva, meghagyta a rendeknek, hogy kormányzót válasszanak, mire 1585 elején Medgyesre gyűltek, kormányzót választottak, a választás Giczi vagy mások szerint Géczi János ¹⁾ váradi főkapitányra esett, ²⁾ kinek Báthori István máj. 1-én kelt okmánya, hatáskörével a régi vajdai hatalmat jelölte, kikötvén, hogy Fejérvárt, a fejedelmi udvarba tegye át lakását. ³⁾

És a harmadik kormányzati forma jól volt találva. A választás jobban sikerült, mint a kinevezés. Mert Gicziben oly férfit kapott Erdély, hogy mikor következője Sibrik György a váradi kapitányságba lépett, Gyulai Pál, a lengyel király melletti erdélyi titoknok, 1585 aug. 29-én Sibrikhez levelet intézett, Giczit mintakép mutatá fel, s szokásba jött volt, hogy ez iratot később minden új kapitánynak mint utasítást felolvasák. ⁴⁾

Fájdalom, a remény és valóság közé azonnal ezer akadály gördült. Giczinnek két baja van, egyik, hogy a legény már öreg, a másik, hogy protestans volt, s e miatt az udvar részéről támogatásra nem talált. Hatalmas szelleme még ezeken csak győzedelmeskedhetett volna, de egy sereg fatalis csapás közbe vágott. Ezek egyike, hogy a három rendkívül gazdagon termő évre szűk esztendő állott be, mi 1586-ban oly döghalált idézett elő, hogy a felbőszült nép csoportozása ellen máj. 1-én az enyedi hongyülésben fegyveres fellépést határoztak. ⁵⁾ Még ezt is meglábolta volna, ha egy nagyobb, egészen váratlan esemény – Báthori István dec. 13-án történt gyanus halála közbe nem jő. ⁶⁾

E halál a mily váratlan következett be, Erdély és Lengyelország eddigi viszonyát ép oly hirtelen metszette ketté, s Zsigmond kormányzatát a legnagyobb zavarokba sodorta.

Báthori István véghagyományában Erdélynek szép összeget hagyományozott, mit Kővárra rendelt letéetni a hon végső szükségeire; végrendeletében hármat kötött az ország lelkére: unokaöccsét, a jezsuitákat és az egyetértést, ⁷⁾ három összeférhetlen

¹⁾ A történészek mint Milles, Bethlen Géczit, az okmányok Giczit irtak. ²⁾ Miles Würgengel 142. ³⁾ Okl. Rummy Momenta III, 285. ⁴⁾ W. Bethlen II. 481. ⁵⁾ Törvényez Erd. Tört. Tára. II. 44. ⁶⁾ Simigiaus II. 112. Kurtz, Magazin II. 238. ⁷⁾ Véghagyománya. Erd. Tört. Adat. III. 310. W. Bethlen II. 513.

dolgot, a mint látni fogjuk. Mert a mint a lengyel király meghalt, a hízlekedők és jezsuiták egyszerre előtérbe léptek. Az 1587. apr. 24-ki hongyülésen, hol a király halála a fejedelmi izenetben a rendekkel tudatva lőn, azon határozatot, mely a gyermek fejdelem adományozhatását korlátok közé veté, tágitani kezdék. ¹⁾ A kapzsi emberek, hogy Giczi főkormányzót is bele vonják, jul. 26-kán Gyulavárára neki adaták. ²⁾

A belügyek zavarodása mellé a lengyel viszonyok is felléptek. A Báthoriak a trón elnyeréséért lépéseket tettek; de mindjárt kezdetben azon vereséget szenvedék, hogy mindamellett, hogy a cancellár sogoruk, Báthori Zsigmondot még a kijelöltek közé sem lehetett becsusztatni. Nem volt egyéb hátra, mint a lengyel udvarnál volt magyarok, mint Wesselényi Ferencz, Gyulai Pál Giczi kormányzó veje – ³⁾ félre álltak a küzdterről, hol a trónt a svéd udvar egyik ága nyervén, a szintén megbukott Maximilián főherczeg haddal kívánta trónkövetelését érvényesíteni.

Őseink, kik igen bölcsen belátták, hogy a lengyeltánczra a magyar következik, a lengyelekkeli jó szomszédságuk s a Báthori-ház érdekében Maximilián betörésének nem lehetek pusztá nézői. Giczi kormányzó 1588 apr. 28-ki hongyülésen serget szavaztattott; ⁴⁾ azon ürügy alatt, hogy a Krakóba szorult Báthori Endre bibornok biztosítására czéloz, a bibornok testvérét Báthori Boldizsárt, ki négy évi utazásából most jött haza, s kit a király végrendeletében Fogaras-várával ajándékozott meg – szép sereggel a lengyelek segítségére küldé... oda ütött ki a kérdés, hogy a lengyelek Maximilián sergét leverék, magát a főherczeget is elfogák.

A Báthori-ház nem juthatott ugyan trónhoz, de Báthori Endre javai mentve valának... Azon nagyszerű világesemény, miszerint a Habsburg-ház spanyoltrónon ülő ága, Anglia ellenében, melyet mint a protestantismus főfészket tönkre akart tenni, aug. 8-án győzhetlennnek híresztelt hajósergét teljesen elvesztette – az itteni ügyektől a figyelmet sok időre elfordítá. Giczi kormányzó szintén békés napoknak nézhetett volna elébe, azonban a

¹⁾ Törvénycz. Mike Gyűjt. Art. Diet. I. 709. ²⁾ Kemény, App. Dipl. XII. ³⁾ (Gyulai első neje Giczi Kata, ki 1589-ben Létát nyeré, atyja után S. Bath. Lib. Reg. II 239 Simigianus szerint nem volt törvényes gyermek, mert Giczinek törvényes neje nem volt. Simig. II. 114. ⁴⁾ Törvényczikk, Mike Gyűjt. I. 719.

kérlelhetlen halál Erdélyre nézt másképen számított. A derék férfi egészségét gyengülni érezvén, a kormányzóság terheit nem bírta tovább. Dec. 8-ára Medgyesre hongyulást hívott össze, lemondott; de a kamarilla kivitte, hogy Giczi, Gálfi János részére látszott lemondani. ¹⁾ Heves gyűlés kezdődött. Az ellenzék a jelölt ellen hevesen kikelt; kik a gyermekfejedelem alatt zsákmányt reméltek, keményen felléptek, oda vitték a dolgot, hogy a kormányzóság folytatása megbukott, a 15 éves Báthori Zsigmondot nagykorúnak nyilatkoztatták, s azon kikötések mellett, hogy tanácsosai beleegyezése nélkül mit se tehessen, mit se adományozhasson, a kormányt Zsigmond kezébe tevék le; hogy a hon alkotmányos szabadságának is garantiát szerezzenek: törvénybe ígtatták, hogy a fejedelem a jezsuitákat Várad, Fejérvár, Kolozsvár, Szt.-Mihályköviről 15 nap alatt a hon határin kívül tegye. ²⁾

Zsigmond, mert egyebet nem tehetett, a feltételeket elfogadta. A jezsuitákat feloszlató rendeletét kiadta. Minden a legjobban el volt intézve. Azonban a kamarilla addig fárasztá a bevégezett hongyulás türelmét, míg a rendek magyar hiszékenységgel eloszlottak, nem várták be, hogy ős szokás szerint a fejedelem az aláírt törvényczikkeket kiosztassa: mire Gálfi s mások tanácsára oly passusokat csuszttattak bele, melyek a kívánt korlátlan uralomra utat nyitottak. ¹⁾ S miután Giczi a 60 éves öreg néhány hét múlva, 1589 jan. 7-én meghalt, s az ország főkapitánysága és első tanácsossága s a Giczi által megtakarított 42,000 arany, 2000 tallér s 33,000 ft. ²⁾ Zsigmond és hivei kezébe esett – megkezdődött az uralom, mely történetünk legsötétebb lapjai közé tartozik.

II.

Báthori Zs. kormányozni kezd. Rokonai befolyása. Carilli bejő, a családi egyetértést felbontja Az ellenzék a törökhöz szít. Báthori Bold. két tanácsost lesújtat.

Zsigmond eddigi uralkodása boldogságot árasztott; mert hazánk két nagy embere, Báthori István és Giczi kormányzá.

¹⁾ W. Bethlen. II. 562. ²⁾ Törvénycz. Mike Gyűjt. I. 923. A jezsuitákról részleteket Miles, 143–50. ¹⁾ W. Bethlen II. 564. ²⁾ Simigianus II. 113. Archiv. des Vereins IV. F. II. 90.

Nagy emberek után fellépni, mindig nehéz. De azért Zsigmondhoz, ki jó deák, jó olasz és német, ki mint ifju, eszes és bátornak mutatkozott, a haza nagy reményeket kötött. ¹⁾ A mellett a fejdelem derék rokonai szerencsés befolyására is sokat számitottak.

Ezek egyike Bocskai István, anyjáróli nagybátyja. Ide számitandó még három Báthori, a fejdelem három nagyreményü unokatestvére: első Báthori Boldizsár – kit febr. 1-én Fogarasvár, oct. 10-én a secularizált kerczi-apátság birtokában statuáltak, ²⁾ s kit Giczi helyébe országfőkapitányává tevének; második Báthori István, kit váradi főkapitánynak neveztek; harmadik Báthori Endre, bibornok, ki ez évben a gazdag vormiai lengyel püspökséget nyeré el. A családhoz tartozott még mihályfalvi Ifju János, fejmegyei főispán, az említett Báthori fiak mostoha atyja, kit máj. 18-án Zsigmond a Zarándmegyében fekvő kápolnai uradalommal ajándékoza meg. ³⁾

Ennyi derék rokon. S mégis fájdalom, a kegyenczek és a felozlatott de a hont el nem hagyott jezsuiták csakhamar áttörték a rokonság phalanxát. Zsigmond az elsőknek három hónap alatt ezer jobbágyot adományozott el; az utolsók oda hangolák, hogy már juliusban kijelenté, mikép a töröktől elválni, s a török ellen a keresztény fejedelmek ligájába lépni nem idegen.

Hogy e viszony létrejöhessen, az ország törökkeli viszonyának alá kellett ásní; hogy ez megtörténhessék, a törökpártiak megbuktatását s új emberek teremtését kelle czélba venni. Nagy és nehéz feladat, de azért az illetők hozzá kezdettek. A nehéz szerepet a spanyol eredetü Carilli vagy Cariglio Alfons, pápai nuntius vállalta magára, kinek feladata volt őt a pogány ellen fanatizálni.

Hogy megkezdhesse, legelőbb is a Báthori család közti egyetértést kellett felbontani. Báthori Boldizsárt látta legnagyobb akadálnak, ki mint a család legidősb tagja, némi kormányzói igényt formált a fiatal fejdelem felett. E viszony eltépésére az alkalom nem soká késett. Ugyanis 1590 tavaszán a fejdelem lovagjátékot rendeztetett, hol Józsika István, mint a ki több nyelveket beszélt, en-

¹⁾ Kemény J. Önéletirata Ruminál. 17. ²⁾ Kemény Jós. App. Dipl. XII. Diplomatár. VI. 75. ³⁾ Kemény App. Dipl. XII.

nélfogva az ifju fejdelem kegyenczei közé tartozott, azon bátorságot vette magának, hogy Báth. Boldizsárt futóversenyre szólítá: a büszke jellemü férfi kiszállt ugyan; de korának leghiresebb lovasa lévén, utólérte, s Józsikát, mint a ki atyja udvarában emelkedett fel, megöklöze, hogyan mert megfélemezni magáról. A fejdelem erre felpattant, a játékot tüstént oda hagyá; s e percztől az annyi felől szított gyűlölet kitört. ¹⁾

Báthori Boldizsár Fogaras-várába vonult, zászlósurasága fészkebe. Ellenei hirdetni kezdék, hogy 200 gyalog, 500 lovasból álló zászlósurai dandarával Fejérvárt megakarja rohanni, s a fejedelmi széket elfoglalni. A fejdelem tehát, hogy ellensúlyozza, apr. 26-ra hongyulást hívott össze, a „sokféle hírek” miatt mustrát rendeltetett, s a nyarat hadgyakorlatokkal töltötte. ²⁾

Báthori Boldizsár, jöllehet anyjától, Majláth Margittól pezsgő vért örökölt, nyugton maradt. A gyűlölet tüzére tehát újabb olajadagot kellett tölteni: 1591 elején – mely év kezdetével a XIII Gergely pápától 1582-ben megjavított új naptárt Erdély, kivéve az oláhokat, bevette – ³⁾ a fejdelem azon kérdést veté fel, mondják meg, hogyan szabaduljon meg halálos ellenétől? A tanácsosok, kik még ekkor nem sejték, hogy Báthori Boldizsár miért szálka Zsigmond és kegyenczei szemében, Kendi Sándor indítványára Gálfi János és Gyulai Pál által a fejdelemnek tanácsolák, hogy más út nincs, mint kibékülés; s ha ez nem sikerül, végső eszköz a száműzés vagy halál. Természetesen, ezt a legnagyobb titoktartási ígéretvés mellett adák tudtára; azonban Carilli előtt, ki a tervet forralta, titok nem maradhatott; ez a tüzet tovább akarván szítani, csak alkalmat várt, s Báthori Boldizsárnak a tanács véleményét besugá.

A Báthori-ház két tagja tehát mint kibékíthetlen ellenség állított szemközt egymással, s a hon két pártra lőn szakasztva. Carilli ily magánszerű ügyekkel foglalván el a felzaklatott kedélyeket, jött ment, a töröktől elszakadás tervét szép csendesesen tovább tovább szövée.

¹⁾ Jósika Karánsebesből már 1583-ban Báth. András udvarába jött volt S. Báth Lib. Reg. I 334 W. Bethlen III. 2. 390. Simigianus. II. 120

²⁾ Törvénycz. Mike Gyűjt. I 951. ³⁾ Az 1589 sept. 21. törvénycz. alapján. Fundgruben III. 31.

A hon jobbjai mély aggodalommal nézték a dolgok új menetét; fájdalommal látták, hogy ifjú fejedelmök államférfiui gondok helyett, spanyol és olasz viadorok, tánczosok, zenészek társaságában dobzódik s fecsérli ifjú erejét s a hon jövedelmeit. ¹⁾ Fejérvárt összegyűlvén a dolgok új rende ellen keményen kikeltek, s a jezsuiták visszahozása ellen újra tiltakoztak; meghatározták, hogy a szász papi quartat, mit kegyenczei közt kioszta, vétesse vissza; s felkérték, hogy az ország jövedelmét jobb dolgokra fordítsa. ²⁾

Mit sem használt. Pater Carilli tovább is benmaradt s azon ürügy alatt, hogy az akkori lengyel királyra, a Báthori István által véghagyományozott unicornis, s Zamoiskira a múlt évben meghalt neje, a fejedelem testvére visszaszállt jegypénzeért járat, egyik követ a másiknak adta az ajtót. ³⁾ Addig jöttek mentek, míg Báthori Erdély átadása felelt kiegyezett; s Rudolf 1592, jan. 28-kán kiállítá részére az aranypecsétes diplomát, melyben azon érdemeért, hogy bizonyos feltételek mellett Erdélyt s magát nekie aláveti, s hogy a török szövetség felmondásával a két Oláhországnak jó példával megy elől, neki birodalmi herczegséget, s nejeül császári herczegnőt ígért. ⁴⁾

A kérdés mint gyanítani lehet, még titok, s már csak kivitele és végrehajtása van hátra. Az első lépések meg voltak téve, most közreműködő emberek teremtése, s a tervet ellenzők láb alóli eltevéséhez fogtak. Első áldozatul a fejedelem nagybátyjait nézék ki, gondolva, hogy ha a főbbek el lesznek mozdítva, a kisebbekkel könnyebben elbánnak. Legelsőbb Báthori Istvánt, Endre bibornok és Boldizsár testvérét, a váradi főkapitányságtól elmozdíták, helyébe jun. 20-án az osztrák párti Bocskai Istvánt léptették ⁵⁾... Azonban mielőtt tovább léphettek volna, a tervet sejtő hazafi-párt közbe vágott... Kendi Sándor az ellenzék derék vezére, kinek az a szerencséje volt, hogy leányai által pártja főnökeit vejeivé tudá tenni: most épen egyik leánya lakadalmát tartá a nap hőisével, Báthori Boldizsárral. Mint minden elnyomott korban,

¹⁾ Kemény Önéletir. Ruminál I. 17. W. Bethlen III. 314. ²⁾ Törvénycz. Mike Gyűjt. I. 76. ³⁾ Kulcsárféle Kronika 59–60 I. W. Bethlen III. 19. ⁴⁾ Kemény, Suppl. Diploma VIII. 347. ⁵⁾ Miles 163.

e lakodalmat is politikai összejövetelre használák fel: febr. 9-én összejöttek, tanácskoztak; Báthori Endre bibornok, a vőlegény testvére is jelen lévén, Boldizsár öt szép kísérettel Lengyelországba visszakísérte, s visszajövet, mielőtt Fogarasba ment volna, Fejérvár felé egy oldalkanyaradást tett, miből azon hir támadt, hogy Fejérvár s illetőleg a fejedelem megrohanására vezeti kíséretét. A fejedelem e hirre a szászföldről, jul. 25-én hazafutott. ¹⁾ Báthori Boldizsár, ki nem engedé ki oly könnyen lábai alól a tért, mint testvére István, csakugyan Fejérvárra ment; a fejedelem elébe lépett, a töröktől elszakadást megtámodta s a kockáztatott fejedelemségért, melyhez a családnak szintén köze van, kérdőre vonta. Báthori Zsigmond mint vérmes véralkatu ember, ki a pillanat befolyásait visszautasítani nem birt elég higgadsággal, s mint a kinek e politika meggyőződése nem volt, bátyját maga iránt kiengesztelendő, mindent tanácsosaira, azok mindent legbelsőbb hiveire, Gálfi és Gyulaira háritottak, s e szerint a két férfit oda veték a hevesvérü B. Boldizsár bösz haragjának. B. Boldizsár, hogy az elpártolás titkába beavatott tanácsosokra annál biztosabban sujthasson, boszuját pár hónapig eltitkolá, s a mikor szokás szerint ősszel hazatértek, ²⁾ fogarasi őrségéből egy csapatot ültetett fel, Abafáját megrohantatá, Gyulai Pált saját kastélyában összevagdaltatá. ³⁾ A vért izlelt praetorianusok onnan Gálfi Jánosra rontottak, Marosujvárra; s mindamellet, hogy Gálfi ide meglehetőes erős kastélyt építettett, ⁴⁾ falában nem bizva. dec. 30-a éjjelén nejétől, Pernyeszi Zsuzsánnától bucsut vett, egy alaguton elmenekült, kifutott Magyarországra, Belényesre... De Csukat Péter, bajomi várnagytól elfogatott... Huszt-varába került... s Báthori Zsigmond mint egy Nero nevelője, Seneca halálát, aláírta... mit Szabó Balázs, huszti várparancsnok, rajta 1593 febr. 2-án ⁵⁾ végrehajtatott. E szerint ő, ki Zsigmond trónraléptének főszerzője volt, első bukott el a változó kedélyü fejedelem tollvonása által. ⁶⁾

¹⁾ Kulcsárféle Kronika 62. ²⁾ Okl. Erd. Tört. Tára. II. 95. ³⁾ Mint íróról Sieb. Quartalschrift. VII. 15. ⁴⁾ Fundgruben III. 32. Kemény, Suppl. Dipl. VIII. 307. ⁵⁾ Fundgruben III 32 ⁶⁾ Erd. Tört. Tára. I. 81. W. Bethlen III. Kulcsárféle Kronika 62.–65. Miles 166. Simigianus II. 126.

III.

Zsigmond Rudolfali szövetkezését titkon tovább fűzi. Tanácsosai elibe hozza, azok ellenzik. A török mellett felkelnek. Tanácsosait leakarja vágatni mire, azok egy része beleegyezik. A hongyülés elé viszi. Kendiék ellene szegülnek. Zsigmond Kővárra fut. Sereggel vissza jó. Az ellenzékét lefejezteti, s a törököktől elszakadást kimondatja.

Gyulai és Gálfi halála, az ellenzéknek oda dobott e két áldozat, Báthori Boldizsárék gyanakodását lecsilapítja, s viszont, az ellenzék e fellépése a fejedelmet fölvetett szándékától egy időre visszariasztja. De azért egy Carilli nem rettenté magát vissza, tervét, a töröktől elszakadást – előkészíteni.

A Báthori-ház mint jellem, kibékült. Hogy Báthori Endrével is atyafiságos találkozást tartsanak, Boldizsár és Zsigmond, a sötét jellemű Bodoni István, a Gálfi halálítélet fogalmazója, és Hunyadi Ferencz, a fejedelem orvosa és bohócza kíséretében incognito Lengyelországba indultak. ¹⁾ A családi találkozásban sgoruk, Zamoiski lengyel cancellár is részt vett, ki a töröktől elszakadást határozottan roszalta. Azonban e kirándulásnak tán Boldizsártól sem sejtett más célja volt; hová jöttek, ott Zsigmond lengyel király násza folyt Anna osztrák főhercegasszonygyal; Zsigmond az osztrak politika intézőivel jött ide találkozni, s alkalmasint itt lön megalapítva a terv, mely szerint Ausztriával a törököt, a török tartományok segélyével a Dunán átkelve, megtámadják.

Mert a mint hazajött, azonnal nagy készületekhez fogott; hogy mekkora mérvben, mutatja az, hogy juliusban Fejérvárt hongyülést tartott, s hadi költségek fejében a gabona-keresztekre is adót kezdett vetni; ²⁾ az ágyuöntödék működésbe tétettek, ekkor önté Jeremiás segesvári mester a hires 50 fontos, farkasnak nevezett ostromágyut. ³⁾ Ausztria harci eszkülete csakhamar le lön leplezve, a Magyarhon részéről adatni szokott adót megtagadta: mire Sinán basa augustusban roppant táborral Magyarországra indult. Zsigmond eljöttnek látta az időt, hogy nyilatkozzék. Hivatja tanácsosait, s mit eddig titkolt, ezuttal a töröktől

¹⁾ Kulcsárféle kronika 66. l. ²⁾ Miles, Würgengel 166. ³⁾ Hossza öt öl, rajta egy distichon. Szalárdi, Kronika. 477.

elszakadni kívánó szándékával nyíltan fellépett... Kendi Sándor, első tanácsosa, Báthori Boldizsár és Kovácsoczi cancellár aposa fel áll, hatalmas beszédet tart arra, hogy most, midőn Sinán roppant sereg élén közelg, elszakadni, annyi volna, mint Sinán egész táborát Erdélyre zudítani. A nagy szónok Kendi győzött, követtek indultak, kik Sinán basát, mint védurok képviselőjét köszöntésék; ¹⁾ sept. 1-én Fejérvártt hongyülést tartának, a török melletti felülést, Zsigmond akarátja ellenére, végzésileg kimondták.²⁾

A sergek tehát készültek, de a fejdelem ohajtásához képest, minél lassabban. A szász papoknak is, hogy szokás szerint ágyulovakat küldjenek, csak sept. 28-n rendelé. ³⁾ October is eljött, Zsigmond lajhár léptekkel Kolozsvár felé megindult; azonban Magyarhon határain azon örvendetes hirt vette, hogy a török tábor, mert a hideg beállta miatt harci kedve elmúlt, Sinán sátra köteleit levagdala s hazament.

Báthori is hazajött. De a mint Sinán basa elment, az általa bevett várokat a magyarhoni sergek azonnal ostrom alá vették; a basa irt Zsigmondnak, hogy oltalmukra siessen; mindamellet, hogy egyik csauz a másikat érte, a fejdelmet ágyuval se lehetett volna kimozdítani. ⁴⁾

Tudva azt, hogy a török tavasszal a hadjáratot meg fogja ujitani, hogy Zsigmondot határozott fellépésre birják, Cumelli Sándor, pápai követ, a roppant tél daczára hozzá érkezett. Hogy e megjelenés a kormány-tanácsban nagy mozgalmat idézett elő, mutatja az, hogy a török párti cancellár Kovácsoczi mellett, Jósika István mint cancellár lépett fel, legalább 1594 jan. 11-éről ellenjegyzését látjuk. ⁴⁾

Sinán basa felszólítása se soká késett, s Zsigmondnak is, hogy készüljön, megizente; Rudolf szintén nagyban fegyverkezett, céljául tűzé, hogy Erdélyt részére nyervén, nyíltan felléptessék a török ellen. A terv megkésztésével Teuffenbach Kristóf, felső-magyarország főkapitánya bizaték meg, ki egyéb ürügy alatt, Kis Mátyást, egyik tisztét Zsigmondhoz küldé.

¹⁾ W. Bethlen III. 45–135. ²⁾ Törvénycz. Mike Gyüjt. I. 799. ³⁾ Kemény, Diplomat, VI. 135. ⁴⁾ W. Bethlen III. 147. 158 ⁵⁾ Suppl. Dipl. VIII. 376. 388.

Kis Mátyás febr. 6-án, országgyűlés folyama alatt ért Fejérvárra. ¹⁾ Hogy a valódi czélt s a Kis küldetését elleplezzék, Zsigmond a császár levelét, azon ürügy alatt, mintha neheztelne, mért van csak vajdának czimezve, nem bontá fel, s így a tanácsosoknak Kis küldetését nem kelle elejökbe adni.

Mig a kabinetben Cumelli és Carilli Kissel a tervet foralák, folyt a heves országgyűlés. Az udvari párt minden áron küzdött a mellett, hogy a török mellett keresztények ellen fegyvert ne fogjanak; de a más párt, mellynek élén Kendi Sándor tanácsos és Kovácsoczi Farkas cancellár állt, a törökkel tartást keresztül vitte.²⁾ A felülést ismét elrendelték, a hadi segedelmet megszavazták; Báthori István és Boldizsár két-két száz lovagból álló dandárral ajánlkoztak; a hadisegély begyűjtésére Trauzner Lukács kolozsvári jegyző vállalkozott; ³⁾ had fizetőmesterül Bakos Gábort választák. ⁴⁾ E szerint a hongyűlés a fejedelem akarata ellenére, hadi lábra tette magát.

Kis elment, de ott maradt Carilli és Cumelli Zsigmond oldalánál; Báthori Endre bibornok is megjött, s a három pap a pápa s császár ohajtása mellett minden követ megmozgatott.

Könnyű volt czélhoz jutni, csak a volt hátra, meghatározni, hogy Zsigmond átállásának minő dijt követeljenek. Végre is kettőben állapodtak meg: egyik, hogy a császár Erdélyt Zsigmondnak, s illetőleg a Báthori-családnak örökösidési joggal biztosítsa; másik, hogy Zsigmondot romai birodalmi hercegi czimmel ruházza fel. Báthori Endrének csupán annyi megjegyzése volt reá, hogy az első Erdélyt Magyarhontól elszakasztja; de ha mégis meg kell lenni, akkor az utolsót, a hercegi czimet, az egész család ohajtá. ⁵⁾ Végre megállapodtak, s páter Carilli azonnal az udvarhoz indult.

Mi Carilli küldetése volt, bevonni Zsigmondot a szent ligába, mely czélul tüzte vala a török Európából kiűzését – el vala érve. A pápába és a romai császárhoz vetvén reményét, Zsigmond tehát elgördíté a koczkát. Torma Kristof és Óvári István portáni köve-

¹⁾ Törvénycz. Mike Gyűjt. I 811. ²⁾ Kis követségi jelentését. Uj m. muzeum. 1854. 18. f. 220 l. ³⁾ Trauzner 1690. jan. 4. armalist kapott; később hadrei előnévvel családot alapít. Kemény J. Notitia Cap. I. 217. ⁴⁾ Törvénycz. Mike Gyűjt. I 81. ⁵⁾ Uj magy. muzeum 1854. IX. 222.

teit azonnal visszahitta, a diplomatai viszonyt felmondá, ¹⁾ mintha a török Európából kiverése oly könnyű lett volna. Hogy minél hatalmasabban léphessenek fel, a két oláhoni vajdának, bolgároknak, szerbeknek átírt, felszólítá, hogy fogjanak közösen fegyvert a török ellen; népénél pedig, a végsőket is megkiváná kísértetni. E végre Tordára, május 12-re, országgyűlést hirdetett, ²⁾ s a töröktől elszakadást fejdelmi izenetében nyílt tanácskozás tárgyvá tűzé. A fiataltság, mely a háborút a majd harmincz évi béke után, csak hiréből ismerte, minthogy becsvágyuknak utat nyitott, mohón vette az ügyet; azonban az ősz Kendi Sándor, korának mentora az elszakadás ellen mérges philippikát tartott: az elszakadást az évtizedek óta élvezett biztos révpanttól eltávozásnak, a hon veszedelmének nyilvánítá; s felhitta a rendeket, ne kockáztassák a haza csendjét küligéretékért; emlékezteté Mártinuzzi György fejére, ki e merész tervet Izabella alatt, szintén megkísértette volt... Kendi e fellépésére végtelen vihar tört ki... A gyengébbek a gyűlést odahagyták, kik a sarat megállták, a fejedelemnek ellene mondtak, a török meletti felülést törvényczikkbe ígtaták a nélkül, hogy a fejdelmi izenet e tételéről emlékeztek volna. ³⁾

Igende Zsigmond már tovább ment, mintsem visszaléphetett volna. A szomszédos vajdák már be voltak rántva: Mihály oláhországi vajda, miután Horváth Mihály és Túri Ferencz által a fejedelem izenetét vette, ⁴⁾ oly merészen lépett fel, hogy az Oláhországban tartzkodott törököket mind levágatta; Aron, moldvai vajda hasonlóképp cselekedett. Ezek e szerint mondhatni a hidakat magok megett felégették, előre kellett menniök.

Hogy mégis célhoz jusson, Zsigmond, junius elejére a tanácsosokból, megyék és városok főnökeiből Fejérvárra részletes gyűlést hívott össze; midőn látta, hogy a Kendiek újra meg újra győzelemben állnak, hivatja udvari kék gyalogsága kápitányát, szászfalvi Lázár, vagy helyesebben Lázári Istvánt, ⁵⁾ s azon parancsot adá ki, hogy az ellene működő tanácsosokat rohanja meg, s vagdalassa össze; ez bár olasz ember, a bakoi szerepet ily terjede-

¹⁾ W. Bethlen III. 441. ²⁾ W. Bethlen III. 205. ³⁾ Törvénycz. Mike Gyűjt. I. 823. ⁴⁾ Kulcsárféle Kronika 69. ⁵⁾ Nem Szárhegyi. I. Gr. Lázár család. 42.

lemben nem váltalta el.¹⁾ Hanem vállalt annyit, a mennyi elégséges volt: hatszáz embert állított fel az udvaron. A fejedelem tehát a Báthoriak, Bocskai, Gestis és mások által kíséretve, a gyűlésbe rontott, felszólította őket, hogy az elszakadást mondják ki, vagy ha nem, adják az ellenzők névsorát kezébe, hogy ha parancsának nincs elég nyomatéka, vehesse elé fegyverét.²⁾ A vélemény és szólásszabadság ez alkotmányellenes megtámadására, természetesen, az ellenzék az eldöntést a részletes hongyülesről elhalasztá; a más rész június 11-én a töröktől elszakadást kimondá, ezekkel a fejedelem templomba ment, hálákat adott.³⁾

Hálákat adott, pedig trónvesztésének, s tízévig tartó vérfürdőnek veté meg alapját. Mert alig hangzott el, Carilli Prágából megjött, Erdély oltalma érdekében szép szónál egyéb biztosítékot nem hozott: Zsigmond jogai elismertettek ugyan, de a Báthori-ház következtetésével s birodalombeli herczegségekre törekedő igényei merőben mellőztettek.⁴⁾ De megjött egyszersmind a hír is, hogy a fölbőszített porta Lengyelországon át a tatárságot, a Bánság felől a törökséget Magyarhonnak indította: a tatárok elébe Kornis Gáspár máramarosi főispánt, a törökség elébe Báthori Boldizsár az ország főkapitányát küldte. De csak oly erővel, hogy Boldizsárt mintegy 8000 megyei néppel s 2000 udvari haddal nyomult a vaskapu felé feltartoztatni a roppant török tábor, ha tán Erdélybe akarna rontani.

Ez alatt Zsombori Sándor meghozá, hogy a németországi rendek a császárt segíteni elhatározták. Zsigmond még jobban elbizakodott. Rendeletet bocsátott ki, hogy jul. 1-én minden fejenként s fegyveresen Fejérvárra, hongyülésre jöjjen. Később megváltoztatá akarátát, a fegyveres rendet Tordára rendelé, csupán a főbeket hívta Fejérvárra. Összejöttek. Az annyit vitatott tárgy ismét szőnyegre jött, mert ugy akará kimondatni, hogy egy hang se legyen ellene. Azonban a Kendiek és Kovácsoczi ismét megjelentek az ellenzék élén; most a fejedelem helyett Geszti Ferencz, anyáróli rokona támadta meg a gyűlést, mint katona, a Kendi és Kovácsoczi tudományosságát parodizálta, s poltronsággal vádolá a harczos

¹⁾ Kulcsárféle Kronika 73. ²⁾ Okl. Magy. Tört. Emlékek Okmányt. III. 64. Magyarul. Hatvani M. Tört. Zsebkönyv 502. ³⁾ W. Bethlen III. 240–72. Hatvani, Zsebkönyv. 503. ⁴⁾ W Bethlen, III. 272.

nemzetet; mindent megmozgatott, de mit sem használt, mert a következési jogtól s hercegi czimtól elesett Báthoriak már akkor ismét Kendi pártján állottak; s Forro János formulázására kijelenték, hogy mig az ügyet a fejedelem a Tordán összegyült teljes országgyűlés elébe nem terjeszti, addig jóváhagyásukat nem adhatják.¹⁾

A tanácsosok tehát szintén Tordára mentek a táborba szált rendekhez, ott folytatták a gyűlést. A szót itt is Kendi Sándor vitte. A szakadni akarásról szó sem lőn, hanem igenis volt arról, hogy a fejedelmet, mint a ki már nagykorúságot ért, fejedelmi esküre szorítsák, illetőleg a török porta iránti hűségre megeskessék. Azonban megérkezett Kornis Gáspár levele, jelenté, hogy a tatár khán Máramarost elfoglalta, s egész Zilahig portyáztat; megjött Kázi-Girai tatár khán azon rendelkezése, miszerint a fejedelem neki a Tiszán hidat veressen, különben Erdélynek fordul. A rendek a dolgok ily állásában Ifju Jánost, a Báthori fiak mostoha apját Fejérvárra küldék, felkérék a fejedelmet, hogy haladék nélkül Tordára hozzájok siessen. Zsigmond belátva a helyzet súlyosságát, engedett a körülmények hatalmának, udvari hadait Kovácsoczi János, a cancellár testvére alatt, rendelkezésökre átküldé, a tatár khánnak pedig az ősz Pernyeszi Istvántól 1000 tallért indított.

Zsigmond Ifjunak, többek közt azon ígéretet is tette, hogy maga is követi Tordára, de nem így gondolkozott; mert a Carrilinek letett esküjét megszegni nem volt elég bátorsága. A tatárok felőli hírek s a Maximilián segélyküldésébeni csalatkozása arra birták, hogy inkább hagyja ide a hazát; de hogy e fejedelemség mégis a családnál maradhasson, azt azon feltét alatt, hogy jövedelmei biztosítva legyenek titkon, – alkalmasint rokona Ifju János tanácsára a kormányt Báthori Boldizsárnak átadta; kincseit szekerekre rakatá, öveitől búcsut vett, Josika István 40 lóvas kísérete mellett, Fejérvárt odahagyta.²⁾

Az országos rendek, mint háborus ibökbé szoktak vala, Tordán tovább táboroztak. Báthori Boldizsár azon ürügy alatt, hogy sergének a török ellen csatázni kedve nincs, de nem is szükséges, a Vaskaputól megtért, szintén ide jött, a dolgok élére állott. S mindent

¹⁾ W. Bethlen. III. 294–317. ²⁾ Archiv. N. F. I. 129.

megfeszítettek arra, hogy a lehető fejdelem-választásnál a közvélemény benne központosuljon. E ponton vették a hirt, hogy a fejdelem Fejérvárról Marosujvárra érkezett, s onnan a helyett, hogy Torda felé jőne, Egerbegynek tart, ki akar a hazából futni. A tábor azonnal gyűléssé alakult, Kovácsoczi Farkas cancellárt küldöttség élén hozzá indíták, s felkérték, hogy ne távozzék a nélkül, hogy az ország tőle s ő az országtól bucsút ne vegyen. Ebédét a küldöttséggel költé el, s azon választ adá, hogy Kővárra megy, s ott a kérdéses irományokat kicserélhetik. Azzal tovább ment, Kővárra ért, honnan jul. 27-én Báthori Endre bibornokhoz terjedelmes levelet intézett, melyben az előadott eseményeket tudtára adá. ¹⁾

Elment, az országot oda dobá a tatárságnak, törökségnek; Kővártt vett állást magának, honnan könnyen lengyel földre menekülhetett. Az ország rendei tehát megragadák a kormány elvetett gyeplőjét. Bornemisza Jánost és Lónyai Albertet a Szilágyfelé indíták, hogy a tatárokat ha beakarnának rontani, visszaverjék; Szilvási Boldizsárt a székelyek közzé küldék, hogy felköltse s táborba vezesse őket. Forró János Bocskai Istvánhoz, váradi főkapitányhoz indult, hogy az ország legfőbb zázlósura közikbe siessen. Ezen intézkedések után a rendek odahagyák Tordát, Kolozsvárra mentek, hongyulést nyitottak meg; melynek feladata lett volna az országot az interregnum zavaiból révpartra juttatni. A nagy rész Báthori Boldizsár mellé nyilatkozott, mint a ki a fejedelmi szállásra be is költözött; de voltak olyanok is, kik Velence mintájára köztársasági kormányformát akartak behozni. ²⁾

Mig Kolozsvártt ezek folynak, a török és tatártóli félelem alapja elvonult. A török ez alatt Magyarhonban egy sereg csatát és várat vesztett, mi mindent megváltoztatott. E mellett a vakbuzgó Kereszturi Kristóf kővári kapitány, ki a Báthori-háztól a Dézs melletti Szt.-Benedeket kapta volt, Zsigmond ügyét felkarolta, ura nevében azonnal minden várparancsnoknak kiirt, hogy sergével Kővárra siessen. Carilli Alfons, kit Fejérvárról az udvarhoz indított vala, de kit utjában Toldalagi Ferencz és Tamásfalvi Dénes elfogtak s Bethlenbe zártak, miután szabadon bocsátották, szintén Zsigmondhoz érkezett, mire a fejdelem távozó szán-

¹⁾ W. Bethlen III. 418 ²⁾ Okl. W. Bethlen. III. 423.

dékát megváltoztató. Bocskai István Váradról, Kornis Gáspár Husztról, Geszti Ferencz Déváról, Csáki László, Gyulafi László s mások Kővárra futottak; Kornis Gáspárt Kolozsvárra küldték, a fejedelem tőle levelet küldött, melyben tudatá, hogy azért nem ment Tordára, mert a véleményeknek szabad tért akart engedni; miután azonban nem történt semmi, a kormányt ismét kezibe kívánja venni, azért várják be, míg megérkezik. ¹⁾

A dolgok e váratlan fordulatára, minden más terv dugába dőlt. A székelyek és szászok azonnal Zsigmond mellé nyilatkoztak. Báthori Boldizsár, Ifju János, Kendi Gábor, Toldi István s mások szemlyében küldöttséget indítanak, hogy a fejedelmet Kolozsvárra kísérjék. Kimentek. A fejedelem Bocskai, Kornis, Geszti és Keresztúri csapataival kísértetve megindult; Szamosujvárnál Kovácsoczi cancellár s első tanácsos Kendi Sándor, időbb Szamosfalvánál az elébe ment rendek ünnepélyesen köszönték, úgy érkezett vissza aug. 8-án.

Kolozsvárról aug. 17-ére újra országgyűlést hirdetett. Az örökemlékezetű, de emlékét véres betűkkel fenhagyott országgyűlés megnyílt. A fejedelmi izenet a töröktől elszakadást újra szőnyegre hozta; s azt kívánta a rendektől, hogy minden törvényhatóság írásban adja bé véleményét. Megkezdődött a vita, mit a fejedelem azzal, hogy kimutatni igyekezett, hogy a porta Erdélyt basasággá akarja elfoglalni, az eddiginél más utra kívánt terelni. Fejérmegye, Háromszék és Csik hivatkozva azon nyomorra, mit Isabella alatt Castaldo német katonáival előidézett, ellene; a többi megye és szék mellette nyilatkozott. A többség győzött, Kendi Sándor azon nyilatkozattal, hogy megnyitják Janus temploma ajtait, de nem tudja mikor zárhatják be, a többségnek szintén meghajolt. ²⁾

Már csak a vivmány biztosítása volt a feladat. Hogy az adó, katonaság megszavazása s más részletek körüli viták alkalmával az elpártolási terv ismét dugába ne dőljön, az ellenzék tönkre tévése lón szükséges. Egy napon a fejedelem, Bocskai s más hiv tanácsadóival Kolozsvár mellett fekvő, akkor még épségben állt, monostori apatsági épületbe ment a jezsuitákhoz; Báthori Boldizsár is velek levén, a Szamosra nyuló kertbe vonultak, a pokoli tervet

¹⁾ W, Bethlen III. 430 ²⁾ W. Bethlen III. 456.

kifőzék. Ennek következtében aug. 28-án, egy vasárnap, kiadja, hogy templomba szándékozik menni, s a tanácsosok fel lőnek szólitva, hogy oda kísérik. A mint a fejedelmi szállásra gyűltek, szarvaskendi Sibrik Gáspár, lovassági s szászfalvi Lázári István gyalogsági kapitány öt-öt száz legényt állita fel a fejedelmi lak elé, s nem soká 200 csiki székelty nyomtak a kün tanyázó táborból a városba: a tanácsurak a szokatlan jelenetre aggodva néznek egymásra, Báthori Boldizsárt a fejdelemhez küldék: ki azzal nyugtatá meg őket, hogy nem lévén tábori papjok, mise hallgatni jöttek be. ¹⁾ Nehány percz mulva Józsika István a város kapuit bezárátá; a fejdelem azon ürügy alatt, hogy már templomba nem megy, visszavonult: Király Albert, Csukat Péter és Fekete Jánossal, gyalog praetorianusoktól kísértetve, beléptek, a belépő tiszték közül Fekete felolvasá a Báthori Boldizsár, orsz. főkapitány, Kovácsoczi Farkas cancellár, Kendi Sándor első tanácsos, s két testvére, radnóthi Kendi Ferencz a fejdelem távollétében helytartó és Kendi Gábor, a három Báthori fiu mostoha apja mihályfi Ifju János ²⁾ fejmegyei főispán, háportoni Forró János, szintén fejmegyei főispán, a katonai érdemekkel halmozott Bornemisza János, gerendi Gerendi János tordai főispán, nagy-lonyai Lonyai Albert, cseszeleczki Szilvási Boldizsár, szt.-tamási Szalánczi György, czegei Vas György és szt.-egyedi Somlyai Literati Gergely ³⁾ a közügyek igazgatója neveit... a törvény nevében foglyoknak nyilvánítá... és azzal a fejedelmi lak alsó részében – elzárattak.

Nagyszerű tragikus jelenet, mihez hasonlót Erdély történelme nem mutat. A haza legnagyobb férfiai egy percz alatt vérpad előtt álltak. S mintegy elbámulva kérdjük magunktól, hova lett volt a nemzet bátorsága? Ebéd után Geszti Ferencz a foglyokhoz ment, vérlázító fenyegetés között Báthori Boldizsárral parancsot iratott alá, melynélfogva mind az ő, mind testvérei várnagyainak megahyá, hogy a várokat a fejd. kezébe bocsássák; ugyanezt tétet minden fogoly ural saját váraira nézve ⁴⁾

A nép megrémült, a rendek kérelmeztek, mit sem használt;

¹⁾ Magy. Tört. Eml. Okmányt. III. 69, ²⁾ Alias Forster. Kemény Diplom. VI. 167. ³⁾ Szalárdi 19. I. ⁴⁾ Magy. Tört. Eml. Okmányt. III. 70.

a kapuk zárva maradtak, Kolozsvár metöltetett poroszlóságra kész zsoldosokkal. Délután három órakor Bornemisztát, Szalánczit, Somlyait és Kendi Gábort az óvari toronyba vezették; másnap aug. 29-n Forrot, Gerendit, Lonyait a Széchi vagy Seres István házához vitték, kiket ott Geszti, hogy bünt süthessen reájok, kegyetlenkedések közt vallattatott; harmadnap, aug. 30-án, hajnali 3 órakor Bocskai a börtönbe lépett, papirt adott, hogy végrendeleteket írva, készüljenek halálra; Sibrik és Lázári fegyveresei már sort képeztek, a piacon a vérpad már fel volt állítva... s néhány rövid percz mulva az ősz Kendi Sándor, Ifju János, Kendi Gábor, Forró János, Somlyai Gergely egymásután hohérbárd alatt véreztek el. ¹⁾ Hogyan marczangolák le a nemes fejeket, hogy néztek szembe a bakóval e vértanui jellemek – vessünk fátyolt reája.

Zsigmond, kit nevelői a kivégeztetés borzasztó látványához már gyerekkorában szoktattak, ablakából nézte; Sullát játszodta azon jelenetben, midőn praetorianiusaival a befogott ellenzékét konzultatá, s mire a vész kiáltására a tanácskozással foglalkozó senatus felugrott, Sulla egész hidegvérrel szólt: legyenek nyugton, néhány lázzadót fenytnek parancsomra. Zsigmond méltó leve Sullához... Az ég pedig megnyitá csatornáit, megsiratá őket, kiket tán megsiratni sem szabadott: záporosöben mosta el az ártatlanok véréit.

A mint vége lön, biztosok szálltak ki, kik a legyilkoltak és bebörtönzöttek várait és kincseit átvegyék, elkobozzák: feles kincs esett martalékul, egyedül Kovácsoczinál, Görgény uránál, 31,000 aranyot, 28,000 tallért, Kendi Sándornál 60,000 aranyot, Kendi Gábornál 75,000 aranyot és 20,000 tallért, Kendi Ferencznél 600,000 fr. értéket gyűjtöttek össze, ²⁾ és ezeken felül az összestől 220 mázsa ezüst edényt gyűjtöttek halomra. Melyekre pillantva Zsigmond méltán elmondható bohoczának: most már van mivel harcolni a török ellen.³⁾

Sept. 1-én esti 8 órakor Báthori Boldizsárt és Kovácsoczi Farkast Szamosujvárra indíták. Boldizsár ifju neje, Kendi Sándor

¹⁾ Kendit, Ifjut a piaczi templomba, a többit a köztemetőbe temették. ²⁾ Archiv. d. Vereins N. F. I. 132. W. Bethlen. III. 474–489. Chronicon Fruchσιο-Lupinion-olt. 103. 112. Miles, Würgengel 169. Simigianus 154. ³⁾ Kemény J. Önéletírása 19.

léánya, sejtve a borzasztó jövőt, a fejedelemhez rohant, esdve kérte a fejedelmet, tegye földönfutó koldusokká, csak Boldizsár életének kegyelmezen: az elvadult fejedelem az ifju nőt, sogorasszonyát oda veté praetoriánusainak, kik parancsára ruháit letépék, és a palotából kidobák. ¹⁾

Sept. 3-án megjött a hir, hogy a török követségeket járt zarándi főispánt, szt.-tamási Szalánczi Lászlót, branyicskai kastélyában a katonák megrohanták, s bár védelmezte falait, összekonczolák, 5000 darab aranynak jutottak birtokába. ²⁾

Sept. 8-án a hongyülést, melyben terhes hadiadót vetett ki, bezárta; törvényczikkeket irt alá, melyekben ez eseményekről még megemlítést sem tétetett. ³⁾ Azon éjen Kendi Ferenczet és Bornemiszát Gyaluba viteté... Másnap sept. 9-én Kolozsvárról Fejérvárra indult. Tordáról Benkner Mártont, szóbeli utasítással visszaindítá, s kezdődött a véres játék második felvonása.

A mint Benkner Szamosujvárra ért, Ravazdi György, elébb várhegyi kapitány s háromszéki főkirálybíró, most szamosujvári parancsnok, a bakói szerepet felvette: sept. 11-én, vasárnapon, Báthori Boldizsárt és Kovácsoczi Farkast – katonáival megfojtatá; ⁴⁾ ugyan e parancsot kapá végre, sept. 12-én, Óvári István Gyaluban, ki Kendi Ferenczet szobájában és Bornemiszát Jánost egy földszinti éléstárban szintén kivégezteté, s oda temeté őket. ⁵⁾

De ezzel még mind nincs vége az áldozatul esettek sorának. Vas György az elfogatás perczében mérget ivott; Báthori István, a Boldizsár testvére, lengyelországba menekült; Gerendi Jánost, ipjára a később fejedelem Rákoczi Zsigmondra lett tekintetből, és Lonyai Albertet ismeretlen okból csak is számüzék; Szilvási Boldizsár és Szalánczi György kegyelmet kaptak ugyan; de miként a többi özvegyei és árvai – ők is, mi legsajnosabb, minden kihallgatás és ítélet nélkül, minden vagyonuktól megfosztattak.

¹⁾ Magy. Tört. Eml. Okmányt. III. 71. ²⁾ W. Bethlen III. 478. Archiv. d. Verein. I. 732. ³⁾ Törvénycz. Mike Gyűjt. I. 833. W. Bethlen III. 479. ⁴⁾ Simigianus 156. I. ⁵⁾ W. Bethlen III. 486. lapon így adja elő. Azonban, 1839-ben, a mint a mostani istállót építék és alapot ástak, egy korporsót fedeztek fel, benne két főnélküli, lánczravert férfi csontvázat találtak, magyarkában, Vasárnapi Ujság 1857. 34 sz.

Legyen elég. Forgassuk át történetünk e legsetétebb lapjait, melyekre a feledésnek elég sűrű fátyola soha sem lesz. A legirgalmasabb történésznek is csak annyi mentsége lehet Zsigmond számára, hogy oly vad időben élt és uralkodott, melyben mindennapi szokás vala, hogy a szultánok mikor trónra léptek, minden rokonait legyilkoltatták; oly időben, melyben herceg Alba Nyugot-Európa levegőjét akasztófák által tette dögleletessé; melyben Mihály vajda épen az elszakadás erőszakolása alkalmával, három emberét saját kezével sujtá le, s e mellett hitelezőit egybehivatván, fizetés helyett, mind lekonzoltatá: ily korban, ily mesterek mellett Zsigmondot csak gyáva utánzónak tekinthetjük ...

Hogy a vétek sulya nem egészen reá háromlik, mutatja az is, hogy a jószágokat, miket elkoboztatott, tanácsosai magok között oszták fel; s hogy egyik a másikat a ragadmányban védelmezze: felállíták a rémes emlékü ugynevezett *jusligatumot*, melyet bár később (1608) átok alatt töröltek el, a kiosztott jószágokat az illető családok vissza nem kaphaták. ¹⁾ Nem vagyok babonás, de nem tehetem, hogy meg ne említsem, mit a történészek oly előszeretettel jegyeztek fel, miszerint a boszuló nemesis nem késett: mert a gyilkolás részesei mind erőszakos halállal multak ki: Báthori Zsigmond fogságban, Bocskai méreg, Geszti méreg által, Ravazdit a székelyek, Kornis Gáspárt Mihály vajda katonái vagdalák össze; Jósika Istvánnak bakó vete véget. ²⁾

IV.

Zsigmond fénykora. Az ellenzéket tovább üldözi. Erdélyt a prágai egyezmény alapján Rudolf alá helyezi. Herceg lesz. Mária Krisztiernát megkéreti. Vele nászt tart. A török ellene indul. Oláhországban, Sinán basát megveri.

Zsigmond tehát a törökkel végkép szakított.

Az elv ki lőn mondva, következett erőszakos keresztül vitele; mi nem kis feladat, mert a török már három éve hogy csatázik, s ez évben Sinán nagyvezér s a tatárság már Györg felnyomult vala.

Zsigmond és hivei szintén tisztában voltak vele, hogy a töröknek könnyü oda dobni a kesztyüt, de a siker bizonytalan. Nagy-

¹⁾ Kemény János Önéletirása 37. ²⁾ W. Bethlen IV. 469. Geszti halála. Chronicon Fuchsio-L. 122

ban készültek. Sept. 20-ára Fejérvárra hongyulést hirdettek, s hogy övéit lelkesitse, ábrándos önbizakodással kimondá, hogy ha csak száraz kenyere marad is, mégis átviszi a töröktől elszakadást; mire a rendek, Kendiek véres fejükre gondolva, adó-megszavazással feleltek. ¹⁾ Szövetséges sergek után nézett: Kornis Gáspártól Rudolfnak megízené a véres történetet s segílyt kéretett, october 6-kán Gyulafi Léstár ily küldetéssel Lengyelországba indult, hol azonban taps helyett, rosszalással fogadtatott.

Látva hogy a külségségnek olom a szárnya, nehogy benn forradalom üssön ki, a hont a fejedelmi várak hü parancsnokai közt feloszták: Vajda Mihály vécsi, Cserényi Márton bethleni, Mohai János fogarasi vártisztartóknak meghagyák, hogy az engedetleneket, illetőleg az elégületleneket üldözöbe vegyék. Nem volt elég; a fejedelem a hont oct. 29-én ostromállapotba tette, czirkáló kapitányságokat, a rend- és csendörök egy nemét állitá fel, kik fogdosanak, büntessenek: ezek főkapitányává Geszti Ferenczet, udvari lovassága főkapitányát, alkapitányává Király Albertet, főhadnagyává, – az általa most a lövétei vashámmal megajándékozott Székely Mózzest, ¹⁾ hadbiróvá Apafi Miklóst nevezé, tehát rémuralom szerveztetett.

Mig benn így intézkedtek, künn abba jártak, hogy a szerbeket, kiktől a törökök a Temesi-Bánságot elfoglalták vala, a törökök ellen felültessék. Ezek Zsigmond biztatásaiba bizakodva, őt királyuknak ismerték el, fegyvert ragadtak, a temesvári basát megtámodták, megverték; s Erdélybe küldtek, hogy Zsigmond nekik segítséget és vezért küldjön. Zsigmondnak a szerbek fegyveres fellépése s feléje lett hajlása igen hizelgett, Székely Mózzest hozzájuk inditá; kiment ugyan, de mire értésire esett, hogy a budai basa is közelg, a szerbek jun. 23-ki sürgető levelére sem akart csatlakozni s csatába vegyülni, minek azon szomorú következménye lett, hogy a törökök a szerbeket tönkre verték; s emellett Székely M. Facsád ostrománál lábába golyót kapott, mivel egész életén át sántított. ²⁾ A szétvert szerbek egyrésze Erdélybe menekült; a fejedelem őket Tövisen és Szászvároson telepité meg, s Teodor vladika is bejővén,

¹⁾ Kaptá Lövétét 1591 febr. 5-én Kemény, App. Dipl, ez év. ²⁾ Erd. Tört. Tára II. 17. Miles Würgengel 167.

részére görög püspökséget alapított. ³⁾ Most másik szövetségese, Mihály vajda is fenyegetve lévén, P. Horváth Mihályt, kit Kozmának is hívtak, mint fogarasi várnagyot székely seregekkel s 4 ágyuval nov. 10-én szintén segítségére indítá... S e szerint a töröknek nyílt hadat izent. ²⁾

Míg ezek folynak s a székelyek Oláhokban csatákat kísértének, Kornis Gáspár, kit a fejdelem Prágába küldött volt, hogy Kendiék lefejeztetését s a történeteket bejelentse, visszaérkezett. S ki lévén az ut egyengetve, Bocskai István fényes követség élén, Csáky Gergely, szent-lászlói Sigér János, Süveg vagy Huet Albert szebeni királybíró és páter Carilli által kísértetve Rudolffhoz Prágába ment, hogy miután a törökkel szakasztottak, az udvarral az új államkapcsot tisztába hozzák. Az egyezkedés megkezdődött, s oly sebességgel folyt, hogy azt 1595 jan. 28-án Magyarország rendivel szemben aláírták. S létrejött a nevezetes prágai szerződés, melynek alapja Erdélynek a török elleni fegyverfogása: minek következtében Rudolf mint magyar király és Zsigmond mint fejdelem védés daczszövetséget kötöttek; a király Erdélyt független fejdelemségnek, Erdély a magyar királyt királyának ismerte el; Erdély Zsigmondnak és fimaradékainak biztosítván, kimondatott, hogy ezek kihalása esetére visszamegy a magyar korona alá, s mint régen, vajdák vagy kormányzók által fog igazgattatni; ezeken kívül Zsigmond részére fenséges czim adatott, az osztrák házból nő ígértetett; s meg lön ígérve, hogy neki arany gyapju-rend vagy mi szintén annyit tesz, római szt.-birodalombeli herczegség fog eszközöltetni; megígérék végre, hogy Zsigmond bukása esetére a király bizonyos menedék és jövedelemről fog számára gondoskodni. ³⁾ Mi végre azon év. sept. 30-án Ratibor és Oppolia sléz herczegségek jeleltettek ki. ⁴⁾

Erdély tehát a prágai szerződésnél fogva független fejdelemséggé, Erdély fejedelme pedig, kit eddig a király csak vajdának ismert el, fenséges, vagy mint ekkor irák, felséges fejdelem czimet veve fel; mely czimpótléket azonban a török párti fejedel-

¹⁾ Szalay, D. Rechtsverhaeltnisse d. Serbischen Niederlassungen 11–14.

²⁾ Fundgruben III. 61. ³⁾ A szerződés Bália. 197 W. Bethlen III. 512. 519 V. ö. Uj. m Muzeum 1854. x. 313. 328. Cronicon Fuchsio-Lup 119. Miles, 170. ⁴⁾ Kemény. Notit. Cap. Alb. I. 228.

mek soha sem használtak, a „nagyságos fejdelem” czimmel maradtak.

Alá levén írva a szerződés, a követség, Carillivel együtt Stíriába ment, volt kormányzó Károly főherceg özvegyéhez, megkérni leánya Mária Kristierna kezét Zsigmond számára; a 20 éves kellemdus hercegnő Rudolf parancsára, ¹⁾ kezét oda igérte s Grácban, mart. 5-én, alá lön írva a házassági szerződés, melyben Zsigmond részéről jegypénzül Fogaras-várát, tőpénzül évenként 2000 aranyot ígértek; násznapul pedig jun. 11-ét tűzék. ²⁾

Képzeltetni az ifju fejdelem örömét a felett, hogy pár hónap alatt fejdelemmé s császárok sogorává lön méltatva. Apr. 16-án Fehérvártt hongyulést tartott, fejedelmi izenetében mind a prágai, mind a grázi szerződést ratificatio alá bocsátá; s a hongyulás, melyből a bátrabb fejek már ki voltak irtva, nem csak a szerződéseket hagyta jóvá, hanem egyszersmind – a fejdelem kívánságához képest – a török elleni harczi készületekre hallatlan adót, kapunként 3 ft. 99 krt. szavaztak; s miért pirulnunk kell, a vérpadra hurczoltak, mint Báthori Boldizsár, Kovácsoczi Farkas, ³⁾ Kendi Sándor, Ferencz ⁴⁾ és Gábor, ⁶⁾ Ifju János, ⁶⁾ Forró János, Somlyai Gergely, Bornemisza János, Szalánczi László, s a bebörtönzött vagy menekült Báthori István, Lonyai Albert, Gerendi János, ⁷⁾ Szalánczi György, Szilvási Boldizsár, védi Gávai Miklós, Tamásfalvi Déneznek nem csak saját, hanem nejeik s gyermekeik javait is elkobozák, reájok utólagosan notát mondának, s legyilkoltatásukat, mint valamely honmentő nagy tettet igtaták jegyzőkönyvbe; az elítéltek sorából Báthori Endre bibornokot sem hagyák ki, még pedig mint a törvényczikk mondja, mert a fejedelmet rágalmazta; végre – az 1588-ban kiűzött jezsuiták visszahívását is elhatározták. ⁸⁾

¹⁾ Fundgruben I. 156. ²⁾ Okl. W. Bethlen III. 534. ³⁾ Görgényt utána 1595 oct. 10. Bocskai kapja. ⁴⁾ Szt.-Jobot, Biharban 1595. apr. 26. utánna Bocskai kapja. Kemény Dipl. VI. 176. ⁵⁾ Doboka és B.-Szolnok-megyében 16 faluját Ravazdi Gy. kapja. 1597 máj. 1. Kemény, Diplom. ⁶⁾ Veszti Malomfálvát. Kemény Diplom. VI. 167. Alvinczet és Borbereket Józsika kapá. ⁷⁾ Gerendet és Egerbegyét vesztvén, Józsika kapá. Kemény, Diplom. VI. 213. ⁸⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Tára. II. 51. Szere-dai Ser. Ep. 212.

Mint a jegyzetek mutatják, a jószágok elkoboztatása pontosan végrehajtott... Kezdődött a hivek jutalmazása...

De kezdődött egyszersmind a dolgok új rende is, melyet csak is a más véleményre tért Bocskai forradalma volt képes jóvátenni. A jezsuiták visszajöttek. Zsigmond, mi Erdélyben 40 év óta hiányzott, a töröktől kiszorított egri prépost Náprágyi Demeter személyében rom. kath. püspököt nevezett, s azt a Báthori Endrétől elkobzott Gyaluvárával dotálta. ¹⁾ A máj. 11-én elhalt Geszti Ferencz dévai-uradalmával Jósika Istvánt jutalmazá, ki most már cancellár. Magát Erdély, Moldova és Havasalföld fejdelmének, rom. sz. birodalombeli hercegnek, magyarhoni részek urának székelyek grófjának kezdé czimezni. S a Rudolf által ajánlt czimert, mely a Báthori-család sárkány fogait két fejü sas közepet tünteti fel, életbe léptette. ²⁾

Erre a külviszonyok rendezése következett. Máj. 16-án megjött a pápa követe, meg Rudolf királyé, a rendek az esküt előttök letévék. Máj. 19-én Áron, moldovai vajdát, mert elveit nem osztá, fogva kihozatá s Alvinczen elzaratá; ³⁾ helyébe vádlóját Razván Istvánt tevé. Máj. 20-án Mihály oláhoni vajda, nehogy azon tánczra jusson, neki s illetőleg a császárnak esküt tett le. ⁴⁾ Jun. 1-én Moldovából is megjön az eskü, mit követség hozott. Magyarországról is egy sereg nagy ember, mint Homonnai Drugeth László, enyingi Török István, Bálint unokája, ⁵⁾ Tahi István, Kátai György, Senyei Miklós, s több mások ajánlták fel neki szolgálataikat. Szóval, Zsigmond szédítő magosságának délpontjára jutott.

Ezek voltak Báthori Zsigmond uralkodásának aranyuezi rövid napjai.

Ily boldog percekben vette a hirt, hogy ifju szép arája Mária Krisztierna ausztriai főhercegeasszony már utban van. Jun. 30-án Bogáthi Imrét elébe küldé, hogy nevében Kassán köszöntse. Zsigmond azon kalandos gondolatra jött, hogy aráját, még mielőtt

¹⁾ W. Bethlen IV. 231. Szerdai, Ser. Ep. 212. ²⁾ W. Bethl. III. 530. 553. ³⁾ Magy. Tört. Tára. III. 175. ⁴⁾ Okl. W. Bethlen III. 557. V. ö. Magyar. Tört. Tára III. 174. ⁵⁾ 1597. máj. 24. a töröktől visszafoglalt öseihez tartozott, Temesmegyében fekvő monostori és marsinai urdalmakkal ajándékozta meg. Kemény Dipl. VI. 201

megérkezik láthassa, Genga Simon olasz építészével álruhába öltötött, Nagy-Károlyba ment, incognito vele néhány perczet töltött, ¹⁾ s azzal haza tért. Kolozsvár a fejedelmi arát három napig vendéglé, zene, ének között. A nász-kiséret aug. 1-én Tövisnél haladott, hová a fejdelem fényes kísérettel elejökbe jött. Fejérvártt zene és ágyudörgés fogadá. Az ország rendei is felgyültek, s a nász aug. 13-án megkezdődött. ²⁾ Az esküvő után ebéd következett, hol a főasztalnál a fejedelmi pár, a fejedelemné anyja Károly főherczegnő mellett, az erdélyiek közül egyedül Bocskai kapott helyet. Ebéd végével táncz kezdődött, mit a fejedelmi pár nyitott meg. Másnap ajándékosztogató és fogadás folyt. Aug. 9-én Mária Kristierna okmányt irt alá, melyben a házassági szerződés értelmében minden örökségéről s osztrák trónkövetkeztési jogáról lemondott. ³⁾ Aug. 17-én a fejedelemné anyja hazaindult, a fejdelem Enyedig, a fejedelemné Tasnádig kísérte el. ⁴⁾ Vége volt a nász- és nász-Érdély negyven évi békéjének, a fejedelmikor aranyidejének zárkőve lőn.

Vége levén a nász-Érdély, Zsigmond felvállalt szerepét, a töröknek a pápa és a római császár kedveérti megtámadását, s a töröktől leigázott népekkeli kezdetfogást megkezdette. Legelőbb is a múlt évben kivert szerbeket szándékozott földükre visszavinni; e végett simai Borbély György derék vezérét a Bánság felé inditá, s ez a törököket megtámadván, ⁵⁾ sept. 1-én Lippát, oct. 23-án Jenőt bevette, mire Solymos, Világosvár, Csanád, Nagylak, Fülek, Pantokota, Orod erődítvényei negyven év után újra visszakerültek. ⁶⁾

Azonban a könnyü győzelemre súlyos napok következtek, mert az ez évben trónra lépett III. Mohamed Sinán basát az elpártolt Oláhországra inditá s Erdélyt is hatalmasan fenyegeté. Mihály vajda e hirre családját Szebenbe, Zsigmond az övét Szamosujvárra helyezé. Józsika Istvánt helytartójának hagyva, sergeit Sinán basa elébe inditá Oláhországba, hova sept. 6-án maga is kiindult. Feketehalomnál központositá erejét, hová a Rudolftól tán mutatványnak

¹⁾ W. Bethlen III. 130. ²⁾ Fundgruben III. 33. ³⁾ Okl. Uj m. Muzeum. 1854. x. 324. I. ⁴⁾ Wolf d. Bethlen III. 377–82 I. ⁵⁾ Székelykronika 82. I. ⁶⁾ Schwandtner, Scriptorum III. 149. Erd. Tört. Adat. III. 29. 30.

küldött 1500 főnyi németsegély csapat is, Ribisch Albert alatt megérkezett. ¹⁾ A székelyek csatlakozását is várta, kiket felszólított, s kik mintegy 16 ezren Brassóhoz is gyűltek, de míg Zsigmond az 1562-ben a székely népre vetett várjobbágyságot le nem veszi, mozdulni nem akartak. Tizennégy hosszú napot alkudoztak. Akkor politikai iskolája tana szerint, egy utógondolat mellett, sept. 14-én kivánságukat teljesíté, a jobbágyságból felszabadítá: mire ezek is Feketehalomhoz mentek, a Rudolftól kapott ugynevezett fekete puskákat felvették, s Töröcsvárnál Mindszenti Benedek, Udvarhely várkapitánya és Kornis Farkas vezérlete alatt sept. 18-kán Oláhországba indultak. ²⁾

Szinte késő lett, mert Sinán már Erdély felé tartott; s Mihály vajda, mert sergével s a segítségül előre küldött gagyí Király Albert és Petrichevich Horváth Mihály által vezérelt 2000 székelylyel nem tarthatá, ³⁾ már Brassóba menekült vala. Zsigmond ha a székelyek meg nem segítik, hasonló sorsnak nézett elébe, s Rudolf azon levelének, mely sept. haváról neki az oppelni és ratibori herczegséget biztosítá, hamar hasznát vette volna. ⁴⁾

De a székelyek elámitása után seregre tevén szert, Bocskait fővezérévé tevé, s maga is Mihály vajdával Erdélyből beindult. Sinán basa ekkor már csaknem Erdély határánál állt; de meghallván a nagy készüléket, visszavonta magát, s sergeink akadály nélkül nyomulhattak előre. Nyomultak is, oct. 12-én a Dobravicza vizénél haladtak, s oct. 18-án Oláhország akkori fővárosát Tergovistet, oct. 20-án Bukarestet, Sinán kezéből visszavették, s győzelmesen nyomultak a Duna felé, hol Sinán a Duna szigetén fekvő Gyirgyóvárra támaszkodva, döntő csatára készült. Zsigmond e csatát is elfogadta, oct. 30-án neki rontott a török tábornak, székely gyalogaink a Dunát török vérrel festék, Sinán basát a Dunán átnyomák, Oláhországot a töröktől megtisztíták. Erdély a fenyegető véstől meg vala mentve. ⁵⁾

Báthori Zs. dicsősége s szerencséje tetőpontján e perczen állott, azt hitte, kezdődik a pápa által neki szánt missio, a töröknek Európából kiverése. Megállt, s várta, hogy mint biztatva volt,

¹⁾ Erd. Tört. Adt. I. 43. Erd Tör. T. II. 20. ²⁾ Schwandtner, Scriptorum III. 152. Chronic. Fuch. 123. ³⁾ Székely Kronika 82. ⁴⁾ Okl. a fő-kormányzék levéltár. ⁵⁾ Erd. Tört. Adat. III. 30. Simigianus 1621.

a német segédseregk is megérkeznek, hogy a Dunán, illetőleg a török határon átkeljen: de a népekben és kormányokban egyiránt megcsalatkozott. Hogy győzelmének mégis némi sikerét arassa, Sínán basával egyezkedett: s ez egyezkedésnek következése lőn, hogy a basa neki Erdély békességes birását, Oláhország Erdélyhezi csatoltatását biztosítá. ¹⁾ Mi egy csata után igen szép vivmány vala. Erre megtért. Nov. 8-a tájt már Brassóba van. De ép e győzelme okozá vesztét, mert a török, mivel a hosszas kimélésért így fizettünk, Erdélyre bősült; s Mihály vajda is azért, mert Oláhont Erdélyhez kapcsolá, Zsigmondnak és Erdélynek halálos ellensége lőn.

V.

Rudolfhoz megy. A török szultán Rudolfot és Zsigmondot magyarhonban megveri. Másodszor is Rudolfhoz megy, leakarják mondatni. Később lemond. A lemondási szerződés. Az Erdélyt átvevő biztosok lejönek. Az ország nem akar. Józsikát elfogják, a többit esküre kényszerítik. Az eskü. Zsigmond kimegy Erdélyből.

Mik Zsigmondra ezután következtek, csak multjának büntető következményei. Rajta is betölt a közmondás, hogy a ki szelet vet, vihart arat.

Most is, a mint Oláhországból hazajött, dec. 13-ára Fejérvárra országgyűlést hirdetett, s a mellette harczolt s számára dicsőséget aratott székely népet az illetők kívánságának hódolva, az egyes donatariusok s fejedelmi várak jobbágyságába visszavetette. ²⁾ Dec. 15-n a császári sergeket hazabocsátá, azt hitte, hogy ezentul számára csak babér terem. Egyszersmind tudatá a rendekkel, hogy Prágába, Rudolfhoz fog utazni, s felszólítá, hogy kíséretéről gondoskodjanak. ³⁾

Azonban a politikai botlások büntetlen nem szoktak maradni. A huszankét éves fejedelemre nézve eljött vala már az idő, hogy egyik csalódásból a másakra kellett ébrednie.

Csak hamar hallania kellett, hogy István moldovai vajda, kit a lengyelek székéből kivetettek volt, s kit most Imecs Mátyás

¹⁾ Kemény Ján. Őnéletir. 21. ²⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Tára. I. 189. ³⁾ Miles, Würgengel. 173.

háromszéki, Sándor István s Czegő Bálint csiki csapatvezérek támogatása mellett Moldvába visszaküldött vala, Szucsávánál dec. 12-én csatát vesztett, nyársba került, s a székelyek alig menekülhettek haza. ¹⁾

Nem soká megjött a felszólítás, hogy Rudolphoz menjen. Bocskait helytartójának hagyva, fényes kísérettel 1596 jan. 13-kán felindult, febr. 4-én Prágába érkezett, hol mint győzedelmes sogor s új szövetséges, a legnagyobb pompával fogadtatott. De mindjárt az elfogadtatás után himlőbe esett, a török ellen folytatandó háboru feletti értekezletet helyette, cancellára Jósika István és tanácsosa Kornis Gáspár folytatá, s azon megállapodásra jöttek, hogy Zsigmond kész lesz tovább is fegyvert fogni, mire nézt 12,000 embert s havonkint segélypénzt fog kapni. ²⁾ Hogy febr. 25-kén felgyógyult, Rudolf Zsigmondnak egy gyémántos gyűrűt s pompás ezüst készletet adott; s azzal Prágát oda hagyva, napját indult volna meglátogatni Stiriába, de vette a hirt, hogy a székelyek a jobbágyság jármát szabad nyakukra újra felvenni vonakodva, felkeltek, s Bocskainak Apafi Miklós és Ravazdi György alatt serget kellett ellenek küldenie, s a csendet csak is a főbbek éjjelenkénti befogdosása s rajtok elkövetett barbárságok által sikerült helyre állíttatni. ³⁾

A kedvetlen hírekre mart. 4-én Prágát elhagyá. Hazajövén, apr. 21-én Kolozsvárt országgyűlést nyitott meg, hol hadi adót szavaztatott, s hogy készülétei sokba ne kerüljenek, az iparczikkeket, nyers anyagot, kereskedést nyügöző árszabály alá vetteté; s a Maroson és Szamoson a hajokoni szállítást, harminczad mellett, szabaddá tette. ⁴⁾

Még készen se volt, midőn veszi a hirt, hogy a törökök Lipát, Erdély egyik előbástyáját megtámadták. Szerencsére parancsnoka, a hős simai Borbély György, mig az erdélyi hadak kiérkeztek, keményen tartá magát; Rudolftól máj. 15-én 32,000 tallért kapott, azzal Zsigmond maga is kiment, a törököt visszaverték; s azon hiedelemben, hogy az ígért császári sergek is nem soká érkeznek, jun. 10-én Temesvár ostromához fogott, Kornis Gás-

¹⁾ Erd. Tört. Tára. I. 185. ²⁾ Chronic. Fuchsio. I. 124. ³⁾ Erd. Tört. Adat. I. 46. Erd. Tört. Tára. II. 19. Simigianus 167. ⁴⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Tár. I. 197.

pár, Király Albert, Toldi István csapatvezérek által löveté és rohanatá. Azonban a nagy reményü kezdet, silány véget ért, mert a Prágában kilátásba tett császári segélysereg sehol sem mutatkozott, s miután cserbe hagyatva látta magát, vissza kellett térnie. ¹⁾

A török udvar, a nagy Szolymán hagyományos politikájához ragaszkodva, Erdély iránt folyvást kimélettel volt. A szultán Zsigmondhoz csauzt küldött, azt izenteté, hogy Erdély adóját elengedi, a két Oláhország feletti fenségét elismeri, csak vele s ne Rudolfal szövetkezzék. Zsigmond a helyett, hogy a feltételeket érett megfontolás alá vette volna, azokat Rudolfnak jul. 29-ről megküldé; mire fennől, aug. 17-dikéről, igen egyszerűleg azt kapta, mit előre gondolhatott, hogy vesse félre az egészet. Jól van, tehát ismét fegyverkezett. Azonban Mohamed szultán sem késett a török birodalom akkori hatalmát éreztetni, felkelté sergeit, s szeptemberben Magyarországra rontott. Zsigmond mint a magyar király szövetségese, 10,000 emberrel maga is a Tiszához szállt. Maximilián főherceg is alá jött Kassáról; az erdélyi és magyarhoni sereg egyesült: mi igen lélekemelő jelenet lett volna, ha nem a lett volna a kérdés, hogy az annyi felől magtámadtatott s elsodortatással fenyegetett anyahon egyidőrei elbukása esetére, legalább Erdély, mint a hajdani független magyar királyság romja, koczkára ne tétessék... Egyesültek tehát, a csaták megkezdődtek és változó szerencsével folytak, mignem oct. 26-án megesett a keresztési véres csata, hol a török győzött, s mintegy 6000 magyar, még pedig az erdélyiek részéről Géczi Ferencz, Csáki Zsigmond, Borbély András, a György fia, Lázár István, ²⁾ Szilvási Péter, a tudós Cserényi Mihály, Cseh Ferencz és György mellett, csatatéren maradt vagy 2000 ember, azok közt egy sereg két darabont. ³⁾ S midőn Zsigmond serge romját összeszedte, arra ébredett, hogy a magyarhoni sergek már messzi jártak; mire ő is felszedte a sátorfát, s vert hadával hazajött.

A török háboruk azon időben csak is oct. végéig szoktak vala tartani, Szt.-Demeter napján a szultán most is megforditá sergeit, de kivivott győzelme tavaszra még véresebb rohamot tett kilátásba.

¹⁾ W. Bethlen IV. 8. Chronic. Fuchs. 125. ²⁾ Gyalakuti Lázár. L. gróf Lázár család. 125. ³⁾ Wolf de Bethlen IV. 27. Miles 174.

Rudolf tehát keményen készült. Mihály oláhoni vajdát felhivatá, felment s ez útjában Zsigmondot is meglátogató. Majd őt is felszólíták. Felkészült, Mária Kristiernát a Kővári-várba szállítá; maga 140 személyből álló kísérettel, kik között most Bocskai is jelen van, s cancellára Józsika István sem hiányozhatott, másodszer is felindult. Prágába 1597 febr. 17-én érkezett meg, hol Zsigmondot, ki a tavasszal megújulandó török háboru kimenetelétől tartott, arra kívánták venni, hogy a fejedelemségről Rudolf császár, mint magyar király részére mondjon le. A jezsuiták még tovább mentek, nem kevesebbet akartak, mint hogy nejétől válják el, s nehogy örököszt hagyjon, a fejedelemséget bibornoksággal, Erdélyt Romával cserélje fel. ¹⁾ Az ifjú fejedelemnek tettsettek ugyan a kalandos gondolatok, s mindamellett, hogy szép nejét vele meguntaták, csak is a fejedelemségről lemondásba egyezett belé; s mire el lön fogadva, mart. 4-én Rudolf nagy udvari pompa között, sajátkezüleg akasztá Zsigmond nyakába a Filep spanyol királytól részére kért aranygyapjas vitézi jelvényt, mi által rom. szent birodalmi herczeggé, a rom. katolikus vallás védőjévé, s a római császár hűbéresévé lön felavatva. ²⁾ Miután a szerződéssel készen voltak, s Zsigmond a fejedelemséget 100,000 ft. évi jövedelem, s az ekkor Csehországból kiszakított oppelni és ratibori herczegségekért Rudolfnak átengedte, mart. 7-én leindult. Rudolf pedig, apr. 10-én, a terv kivitelét tanácsosainak elrendelte.

Mint e tettéből látjuk, a még ifju fejedelem teljesen tanácsadói lapdájává engedte át magát. A kimerültség, nejéveli mesterségesen eszközölt feszült viszonya, a megnehezített kormányzás – kedélyét meghasonlásba hozták, életuntság, embergyűlölet, világ-fájdalom kezdett rajta erőt venni, s innen azon ziláltság, következetlenség, mely ezután minden léptén előmlik.

A mint Prágából hazajött, Fejérvárra apr. 27-ére országgyűlést hirdetett. Hogy mit végzett oda fenn, arról mit sem szólott, az elnyomott közvélemény még kérdezőleg sem emelte fel szavát; s a terrorisált hongyülés még köszönetet szavazott, hogy az ország javáért személyesen futkároz. ³⁾

¹⁾ Istvánfi, Libro XXX. ²⁾ Erd. Tört. Adatok. III. 32. ³⁾ Törvény-czikk, Mike Gyűjt. I. 897.

Hogy kormányzása ekkori szellemére s ingerült kedélyének jelzésére példát idézzünk, megemlíjtük az összeütközést, mely közte s a nagyváradiak között történt; ő úgy akart, hogy Váradot Rudolf kezébe adja, s első lépésül oda jezsuitákat akart bevinni; mit a váradiak megsejtve, parancsának ellene szegültek. ¹⁾ Erre Báthori Zsigmond jun. 2-áról szóról szóra ily despotához illően irt hozzájuk: „Hitigazítás nem a ti dolgatok, hagyjatok békét ... Te pedig Király György uram, felnyisd a szemedet, száján tartsd a szolgáló rendet, mert valaki lészen kezdője, vagy kapitány, vagy lovász, vagy pap, egy istrang szálat meg nem kimélek tőle... Nem parasztemberhez illik a hitigazítás, sem vargához, sem szőcshez, sem a protestatióvali fenyegetés egy pór bestyé áruló kurva fiához.” ²⁾ Mely fellépés, felesleges is mondanunk, hogy véres következményeket vont maga után.

Tavaszszal Magyarországon a török osztrák-háboru ismét megnyílt. A török elleni harczolás népszerűtlen lévén Erdélyben, Zsigmond nem nagy részt vehetett. De hogy magát Rudolf kegyében fentarthassa, Józsika Istvánt, – kit rokona, Gyulai özvegye elvételével s adományozásokkal gazdagított – Temesvár alá küldé, de ő se mehetett többre mint azelőtti évben Zsigmond, s september 27-dikén eredmény nélkül, sőt veszteséggel tére meg; azonban a magyarhoni sergek a törökökön diadalokat arattak.

A török vesztese s a császáriak győzelme Zsigmondot még mélyebben meríté a habozásba. Megvesztegetett udvaroncza minden perczet felhasználtak, hogy a török boszujával rettegtessék. Félelme már is agyrémeket alkotott, s álbarátai egyre tanácslák, hogy csakugyan czélszerű lesz, visszalépni: ma Bocskait, holnap Kornist, majd Józsikát kínálgatá a fejdelemséggel, de átengedni nem akarta; ³⁾ s Erdély függetlensége megmentésére tervekről gondolkoztak.

Késő már, mert Zsigmond Prágában jártakor lemondást ígért. Az okmányt Rudolf dec. 13-án aláírta, s azzal Carilli Erdélybe érkezett, hogy Zsigmonddal elfogadtassa. A nevezetes okmány a következő sarkalatosabb pontokat tartalmazá:

¹⁾ Miles, Würgengel 175. ²⁾ Kulcsárféle Kronika 84. ³⁾ W. Bethlen IV. 44.

Zsigmond meggondolva, hogy Erdélyt a török hatalom ellenében meg nem tarthatja, a fejedelemségről ezennel lemond, fejedelmi jogait Rudolf császárra, mint magyar királyra ruházza át, úgy, hogy a császár azt nevezze következőjének, vagy gubernatorának, kit jónak lát. Rudolf pedig császári és királyi jogánál fogva átveszi Erdélyt; Zsigmondnak pedig életéig Oppolia és Ratibor hercegségeket adja, ad ezenkívül éltéig évenként 50,000 tallért, ¹⁾ s azt Rómában, vagy a hol lakni akar, fizettetni ki; ígérte továbbá, hogy ha szándékához képest pappá akar lenni, nejétől elválasztja, bibornokságot s a spanyol királytól néhány ezer arany papi jövedelmet eszközöl számára; kikötetett, hogy a fejedelemné jegyajándékba kapott erdélyi javait megtartja, s ohajtás fejeztetett ki az iránt, hogy ha csak lehet, Zsigmond következőjéhez menjen férjhez; egyébiránt az okmány a fejedelem adományozásait érvényben hagyá. ²⁾

Carilli, ki 1598. jan. 21-én érkezett Zsigmondhoz, sajátlag Romából jött gróf Tihurnna s neki mint írja, Milles a pápa és császár nevében aranyhegyeket ígértek; ³⁾ ő szinleg a lehozott szerződést elfogadta ugyan, de hiveivel titkon abban egyezett meg, hogy a kormányt gubernatori czimmal Józsika Istvánra ruháztván, kísértse meg a porta oltalma alá visszamenni e végre Konstantinápolyba követet indítottak; a mellett Józsika Zsigmond tudtával, mondhatni megbizásból Kassára levelet intézett, hogy az Erdélyt átvevő biztosok a lejövetellel ne siessenek...⁴⁾ Elkésett lépés, mert Rudolf Maximilián főherceget Erdély kormányzójává nevezte, s Szuhadi István czimzetes csanádi püspököt, s az ősz Istvánfi Miklós alnádorispánt, s velek Pecz Bertalan osztrák törvénytudort azon utasítással, hogy Erdélyt átvegyék s egyelőre Mária Krisztiánának adják át – jan. 31-én leindítá. ⁵⁾ Hajnold Miklós, fogalmazó pedig arra rendeltetett ki, hogy Erdély jövedelmeit írja össze. ⁶⁾

A biztosok sejtván az erdélyi hangulatot egyideig Kassán vesztegmaradtak, s miután látták, hogy Zsigmond szépszerivel

¹⁾ Az az 16,666 pft, miután a tallér a németeknél a mi magyarforintunkkal egy volt. Okl. Uj. m. Muz. 1855. 515 l. ²⁾ Okl. Uj. m. Muzeum 1858 IV. f. 193 l. ³⁾ Miles, Würgengel 197. ⁴⁾ W. Bethlen IV. Miles Würgengel 179. ⁵⁾ Simigianus Okl. Uj. m. Muzeum 1855. 497. ⁶⁾ Okl. Uj. m. Muzeum 1855. 502 l.

nem enged, mart. 10-én egy rendelet kelt, mely Magyarországot harci készületre szólítja, hogyha az Erdélyt átvenni akaró biztosok akadályra találnának, fegyverrel lehessen őket támogatni.

Ily fenyegető helyzetben Zsigmond mart. 23-ára hongyulést hívott össze. ¹⁾ Mi fog ott történni, a rendek előtt még titok. Egyik jezsuita, ki Józsikával a legnagyobb barátságot szinlette, Zsigmond udvarát oda hagyá, Tordán Rudolf közlegő biztosainak, mit Józsikától kivehetett, besugá. Ezek a gyűlés alatt Fejérvárra érkeztek, Zsigmondot megtámadák, ő mindent Józsikára vetett, magát pedig Erdély átadására hajlandónak nyilatkoztatá. Az országgyűlés még folyt, s a mint apr. 4-én ²⁾ a nagy templomba tanácskozásra felgyülnének, azon meglepő izenetet veszik, hogy a fejedelmi palotába menjenek; felmentek. A biztosokat ott találták, a rendeket köszönték, s felolvassák Rudolf felhatalmazását, mely a őket teljhatalommal ruházta fel; ³⁾ elmondák, hogy Zsigmond Erdélyt, a tán bekövetkezhető lemondás esetére sogora Rudolf oltalmába ajánlta, s nincs egyéb hátra, minthogy az esküt letegyék. Képzelnéni a meglepetést, a zajt, mely az alkotmányos ország feletti titkos alkudozás felett keletkezett. Azonban Zsigmond az udvarra mutatott, hol Lázári István, ugyanazon kék darabontokkal, kik az 1594-i vérnepokat előidézték, fel vala állitva. A fejdelem felindulásából kitetszett, hogy ismét bünbakot keres, hogy magát fedezhesse. Erre a biztosok elővették Józsika István levelét, mely a nem sietést tanácsolja; s miután a fejdelem tagadá, mintha tudtával iratott volna: a biztosok Józsikát a császár és haza ellenségének nyilváníták. Lázári István fegyveresekkel belépett, Józsikát, mint Zsigmond legmeghittebb emberét a többek rémitésére megfogatá.

Nehéz perczek álltak be. A rendek Damokles kardját láták fejük felett. Az eskületétel sürgetése fő- és vagyonvesztés büntetése alatt újra ismételtetett. ⁴⁾ E parancsra, írja Bethlen F., bánatos mély hallgatás állott be. Minden a kolozsvári vérpadra gondolt. De volt még most is, ki szót mert emelni. Te ke Ferencz kolozsi

¹⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Tára. I. 208, ²⁾ Egykoru vers.

Heute ist der vierte April

Man schickt den Narren wohin man will.

³⁾ Okl. Uj. m. Muzeum 1855. X. 501 l. ⁴⁾ W. d. Bethlen. IV. 76.

főispán a fejdelemhez fordult, az annyit zaklatott nemzet, annyit szenvedett haza nevében felkérte, ne siessen el ily nagy dolgot, s ha le akar mondani, ám lássa; de az ország fejdelemválasztási szabadságát, az alkotmányt, mire elei és ő is esküt tett le, ne tapodja el. – Zsigmond, mint absolut fejdelem l'état c'est moi-val szeretett volna felelni; de a rögtöni kényszer mégis elmaradt... Nehány napot nyertek gondolkozásra. Ugy látszik, az erőszak minden színét elakarják távoztatni, nehogy vérnek kelljen ömölnie. A néhány nap is eltölt. A rendek belátva a helyzet súlyát, apr. 8-án meggyőződve, hogy tűz és víz közé vannak szorítva, hosszas egyezkedés után – mint Bethlen írja – ajkokkal, de nem szivekkel az esküt letették; ¹⁾ még pedig következő szertartással: A rendek Rudolfnak, mint Magyarhon királyának hűségesküt hoztak, oly hozzáadással, hogy a mit fejedelmi vagy kormányzói által rendel, annak engedelmeskedni fognak; a királyi biztosok szintén, mint a koronázott magyar király teljhatalmazottjai megesküdtek arra: hogy Zsigmond történhető halála esetére, vagy ha valamikor, vagy épen most kedve lenne a fejdelemségről Rudolf részére lemondani, s ha abba a rendek beleegyeznének: fogadják 1-ör, hogy Rudolf Erdély törvényeit, kiváltságait, a fejedelmek adományait érvényben hagyja; 2-or, hogy a bevett vallások szabadságokban megtartatnak; 3-or, hogy a fiscalításokhoz tiszték honfiakból fognak alkalmaztatni; 4-er, hogy a mostani 12 tagból álló kormánytanácson és közigazgatáson változtatni nem fog. ²⁾ Az eskü feltételesen hangzott ugyan, de úgy látszik, hogy Zsigmond fenségi jogairól teljesen lemondott, mert a törvénycikkben a rendek kiköték, hogy a függőben levő per- és egyéb okmányok még nevében kelhessenek.

Erre a fejdelem apr. 10-én aláírta a bevezetettnek nyilvánított országgyűlés végzéseit, a melyekben mintha semmi lemondás se történt volna, a rendek Rudolfnal szemben csak consensus és concordiaról és unióról beszéltek. ³⁾ Azonban, hátra volt még az országgyűlés ünnepélyes berekesztése. A mint a rendek felgyűltek, legnagyobb meglepetésökre berekesztés helyett, lemondási be-

¹⁾ Wolf de Bethlen IV. 78 Erd. Tört. Adat, III 34. Simigianus 180.

²⁾ Az eskü, Uj m. Muzeum. 1855. 204, ³⁾ L. e törvénycikkeket. Erd. Tört. Tára I. 201–208 l.

széddel lépett elő, melyben magát honáért feláldozó Codrushoz hasonlítva, mintegy áldozat, tetteit hazája és családja előtt megkisérté igazolni. Mint a történészek írják, beszédét, melyet honszeretet lengett át, az elfogódás és köny miatt félbe kellett szakasztania: mi akkora sensatiót idézett elő, hogy a biztosok felkérték, lemondását egyidőre halasztaná el. Ő fájdalmas sohaj közt, egyszerűleg, késő bölcs tanácsnak nevezte... Erre Náprádi Demeter, erdélyi püspök vette fel a szót, elbucsuztatván tőle a rendeket, a hit alól hiveit a vallás nevében feloldozá. Zsigmond ismét felállt: s megtört kedélyvel magát az emberi sors játékának nevezé, ki ezennel felejthetlen hazájáért a hányodás vándorbotját veszi fel, s felszólítá a rendeket, hogy e percztől barátjoknak nézzék őt... Megható jelenet... Zsigmond soha sem volt nemesebb, mint lemondása pillanatában. ¹⁾

Bevégződván, a királyi biztosok Józsika Istvánt a fogházból elővezetteték. A sok szép adományokkal felruházott férfi azon szavakkal: „így szoktak a fejdelmek fizetni, ” a reá várakozó gyászszekérre lépett... Javait elkobzák, nejének egyedül Gerendet hagyják meg, személyére lévén adományozva. Szathmárra vitték, hol mint látni fogjuk, fejét veszi.

Józsika után Zsigmond távozása következett. Készülődése perczében már nem játszá az elérzékenyültet; mint bőszült oroszlány lépett fel: a kincstárt szekérre rakatá, nehogy idegen kézre jusson; a fejdelmi lakról letépett minden aranyot, ezüstöt; a magyar királyok, fejdelmek emlékül tartott fegyverzeteit elajándékozá, a titkos levéltárból tüzet rakatott. Egyelőre Kisfaludra, onnan Görgénybe, Bocskai várába ment... honnan apr. 15-én, Hunyadi Ferencz orvosa, Mindszenti Benedek, Szikszaï Imre, és Carilli Alphonstól kísértetve Oppoliába, vagy mint az erdélyiek nevezék, Inopiába távozott. ²⁾

A családi vér erényei, hősiesség, jóság, eszesség culminációját minden családban előbb utóbb eléri, s azontul csakis a család gyengeségei jutnak a maradékra: – ki kell mondanunk, hogy Zsigmond a Báthori-család culminációján innen született, ő a nemes Báthori vérnek csak gyengeségeit örökölte.

¹⁾ W. de Bethlen IV. 89. –106 l. ²⁾ Erd. Tört. Tára I. 186. Magyar. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 92. W. Bethlen. IV. 110 Fundgrub. III. 166.

Annyival mégis tartozunk jellemének, hogy változandósága indokát nem egyedül szerencsétlen természetében, hanem a török hosszura nyult háborujában s gyakori csatavesztéseiben, s az osztrákok harci szerencséjében kell keresnünk. A török, mintha profétája elhagyta volna, egyre veszté Magyarhonban a csatákat: a kolozsvári véres jelenetek, a kanizsai, szikszói, szineki, székesfejérvári, romhányi vesztett csaták, Szécsény, Kékkő, Hollókő, Dévén, Drégely, Nograd s több várak töröktől elvesztése előzte meg... hogy Zsigmond havasalföldi szerencsés hadjárata, s a Jenő és Lippa megvétele mellett is ismét visszakiváncozott a törökhöz, azt a szultán 1596-i magyarhoni szerencsés hadjárata idézte elő... Politikája, a török szerencséje és szerencsétlenségének óramutatója: lemondását pedig Tata, Babocsa, Visegrád, Vác, Hatvan, Pápa, Nagy-Győr elvesztése vont maga után... Meg kell még említenünk, hogy Moldva és Oláhország a töröktől szintén Rudolfhoz hajlott volt... s hogy ez által Erdély egy nemzeti nagy gondolat felé sietett, – a pogánytói megszabaduláshoz, s az anyahonnali viszont egyesüléshez.

A török megtörése ekkor európai kérdés volt. Erdélyt s a két Oláhországot ezért szakíták el tőle... Zsigmond e politikának lón áldozata.

Mária Krisztierna.

(1598. ápril 10.–augustus 15)

A kormányt felveszi. Maximilián kinevezett kormányzó helyett Zsigmond jö haza Oppoliából.

Zsigmond elment, ide hagyta a hazát. A királyi biztosok egyike, Istvánfi Miklós alnádor, Mária Krisztiernához Báthori Zsigmond férjes özvegységre juttatott nejéhez ment Kővárra, hol a szerencsétlen áldozat több időtől fogva mintegy belebezve élt. Átadá nagybátyja, Rudolf császár levelét, melyből belátható, hogy Zsigmond lemondatása régebb el volt határozva, s melyben neki a leendő kormányzó, Maximilián főherceg megérkezésének bevárása, vagy anyjáhozi rögtön visszatérése közt választást engedtek. A bánatos fejedelemné Maximilián bevarását választá.

A kir. biztosok, szintén ezt látták czélszerűnek, minthogy Maximilián, a császár testvére, egészen magyarba öltözve, már Kassáig lejtött vala. ¹⁾ Mig a főherceg megérkezik, némi kormányt kelle szervezni, e végre Mária Krisztiernát Fejérvárra hívák, hogy nevében a kormányzást megkezdhessék.

M. Krisztierna tehát apr. vége felé Kővárról megindult, s Csáki István, Géczy Péter, Kereszturi Kristóf, a Józsika helyébe cancellárává nevezett Náprádi Demeter püspök és gr. Thurn Zsigmond, fennől hozott titoknoka kíséretében, mély gyászba öltözve, mint özvegy érkezett a minden ékességétől megfosztott fejedelmi palotába. A királyi biztosok Erdélyhez kiáltványt bocsátottak, felszólíták, hogy Szászsebeshez táborba száljanak. ²⁾

Mig ezek gyűlnek, Mihály vajda Zsigmond lemondásán megütközve, s a töröktőlí feltében, a kir. biztosokhoz kémlelő követeket küldött: mire Istvánfiék magokhoz véve Kornis G. és Sényei Pongrácz tanácsosokat, hozzá, Oláhországba mentek, jun. 17-kén a császár protectiója alá menetelét, szabad vajdaválasztás, s az erdélyinél kedvezőbb más feltételek mellett, aláíraták. ³⁾ Hazajöven, Maximilián főherceget, újra meg újra felszólíták, hogy induljon;

¹⁾ Fundgr. III. 15. ²⁾ Wolf d. Bethlen IV. 114. ³⁾ Miles 192.

de a főherceg, ki Lengyelországban szintén királylyá választott volt, s mivel a császár rendelkezésére elég pénzt nem küldött, megbukott: jövetelét, míg pénz nem jön, határozottan megtagadta. ¹⁾

Nem is ok nélkül, mert a török Erdélyt nem kívánta oly könnyeden koczára tenni. Serget ültetett fel. A temesvári basa a Marospartján Csanádvárát ostrom alá vette, s Lugosi Ferencz várparancsnok és lugosi bán, Barcsai Andrással egyesülten, vele csatába keveredtek. Már a török főerő és tatárság is megindult. A főherceget sürgető futár egyik a más hátán van, de még se mozdult, mert az általa követelt százezer forint sok pénz volt Erdélyért Rudolfnak, ki mikor meghalt (1612), titkos pénztárában 17 milliót hagyott. ²⁾ A tatárság már csaknem határainkon áll. A két szék közt porban maradt Erdély mindinkább fenyegetve lőn, a Szászsebesnél táborzó főrendek a kir. biztosokhoz küldének, s felkérték, hogy ígéretöket a hon oltalma érdekében váltsák be. S miután látták, hogy csak szép szóval vannak kecsegtetve, önmagukra támaszkodva, Szászváros felé ellenség elébe készültek. ³⁾

Nehéz egy helyzet. A török jó, s az ország fő nélkül áll. Mária Kristierna, a most 24 éves szép és mivelt fejedelmi hölgy, ki a latin nyelvet jól beszélte, s a magyarok tiszteletét teljesen birta, a honfiak elnézése s a biztosok felhasználása következtében, rendelkezett ugyan, sőt adományozott, ítéleteket irt alá, a peres levelek hozzá czimeztettek, s bár Szuhai István váczzi, Náprádi Demeter erdélyi püspök és cancellár ellenjegyzése mellett magát mint „fejdelem” irta alá, s így a fejdelemség tetteleg folyt, az ország mondhatni még sem tudta, hogy ki sajátlag fejedelme. Mert a kinevezett főkormányzó, Maximilián főherceg állomását még mind késett elfoglalni; a fejdelemné pedig Erdély idehagyására készült, jegyajándékba kapott uradalmait Kakas István, javai főigazgatójának 24,500 tallér haszonbérért már oda alkudta. ⁴⁾

Ily elhagyott állapotban kapta Bocskai a táborban Marcellii Benedek utján Zsigmond hozzá intézett levelét, melyben vádolva magát, hogy idegenekre hallgatva, idejutott; kérte mindenre mi

¹⁾ L. ez erőteljes oklevelet: Uj m. Muzeum 1855 506. l. ²⁾ Ugyanott 508 l. ³⁾ Wolf Bethlen IV. 132. ⁴⁾ Lásd e jegyajándék további történetét, Fundgruben I. 157.

kedves, hogy szabadítsa meg száműzetéséből, s adja vissza házájának.¹⁾

Bocskai látva a hon kényes helyzetét, a levelet Náprádi Demeter püspökkel, Kornis Gáspár és Farkassal azonnal közlé, ezek meggondolva azt, hogy a Maximilián késedelmeskedése török táborot vagy anarchiát vonhat maga után, s mintha sejtették volna a Mihály vajda és Básta alatti taktikát, nehogy a haza martalékul oda dobassék, Zsigmond elébe paripákat indítanak.

Zsigmond, kinek a kitartás nem tartozott erősebb oldalához, sietett volna ugyan feltett célját keresztül vinni; azonban, mert az oppoliai várból hír nélkül még lovagolni sem mehetett ki, egyelőre bajosnak hitte. De mellette maradt egyik hiv embere Szikszai Imre ösztönzése végre is minden akadályt legyőzött.

Mária Krisztierna, mit sem tudva, a mind közelebb nyomuló törökségtől félelmében már hazafelé indult; Náprádi püspök, Kereszturi Kristóf, kolozsmegyei főispán, s mások biztos fedezetki-séretében Fejérvártt elhagyá, aug. 13-án Kolozsvárra érkezett, a város birájához Katonai Mihályhoz szállt. Harmadnap éjjelén a felvont várkapukhoz egy barát érkezett két szolgálval, ki a birót magához kéréte. A kapu erre megnyilt. S kevés idő múlva Zsigmond, ki vadászat ürügye alatt Oppoliát elhagyta, s Lengyelhonon keresztül szerencsésen menekült – egész váratlanul szencsétlen szép neje szobájába lépett.²⁾ Egy lovagias férj és egy nemes keblű nő állt egymással szemben, kit a befolyások, hogy utódok nélkül maradjanak, egymástól elidegenítették vala. Fájdalmas kibékülés fejezte be a jelenetet. Zsigmond, mikép Napoleon, mikor Elbát elhagyá, ellenei bámulatára mint fejdelem köszönté Erdélyt;³⁾ s a kormány kiejtett gyepölőjét, mit Maximilián főherczeg felvenni nem akart, kezébe ragadva, négy havi bujdosás után, másodsor is uralkodni kezdett.

¹⁾ Wolf. Bethlen. IV. 132 l. ²⁾ Wolf d. Bethlen IV. 136.–41. D. Fundgruben III. 151. ³⁾ A szerencsétlen fejdelemné további sorsáról l. Fundgruben. I. 56. 153.

Báthori Zsigmond, másodszer.

(1598. aug. 15–1599. mart. 21.)

Zs. visszajő. A török ellen sergét felülteti. Rudolfal új szerződést kísért. Erdélynek a törökhözi visszatérést ajánlja. A fejdelemséget Báthori Endrének átadja. Másodszer is lemond.

Zsigmond a mint Oppoliából Kolozsvárra visszaérkezett, gyorsfutárt indított Szászsebesre, tudatá Bocskaival, hogy nevével kibékült, s trónát elfoglalni szándékozik. E hirt Bocskai aug. 16-a éjjelén vette, azzal Kornis Gáspár sátrába sietett: reggel a tábor főnökeit egybehívák, s határozattá lőn, hogy miután Maximilián be nem jött, miután a császártól sem segélyserg, sem pénz nem érkezett, a kormányt Zsigmondnak visszaadják, s azzal Zsigmondot a táborral újra fejdelemnek kiáltaták ki.¹⁾

Ekkor érkeztek Kolozsvár követei a k. biztosokhoz Fejérvárra, hogy a város Zsigmondtól lefoglaltatását bejelentsék. De veszik egyszersmind a tábor azon izenetét is, hogy Zsigmondhoz indult követeikre, ha jó kell, ki ne csapjanak. Képzelné lehet meglepetésüket. Tolla ragadtak, a szász városokhoz kiirtak, hogy maradjanak hivek; Maximiliánhoz pedig három uton indítanak futárt, hogy siessen bejönni; de mind a három kézre került.

A tábor Bocskai István, Kornis Gáspár és Farkast, Csomortáni Tamást néhány szász főemberrel Kolozsvárra küldé, hogy Zsigmondot mint fejdelmet köszöntsék, s kérjék fel, hogy országgyűlést hirdettessen. Zsigmond örömmel fogadta őket, a kormányzat új szervezésére Tordára országgyűlést hirdetének.

Hogy Maximilian főherceg bejövételét meggátolja, aug. 22-n kereken megírta, hogy miután a kötések meg nem tarták, vele mint eszelőssel bántak, visszajött Erdélybe. De nehogy megtámadassék, aug. 27-ről kijelenté, hogy bár hazajött, a császárral a jó egyetértést felbontani nem akarja. Azonban Maximilián a mint

¹⁾ Wolf . Bethlen IV. 147. I.

Zsigmond megérkeztének hírére vette, Kassáról a szászsebesi táborhoz kemény hangú levelet intézett, melyben tudatta, hogy sereggel indul; addig pedig míg bejő, esküjökhez hiven Zsigmondnak, töröknek, tatárnak fegyverrel is álljanak ellene. ¹⁾ Késő már, mert már N.-Váradon kívül minden meghajolt; ez bár Sennyei Pongráczot és Toldi Istvánt hozzájuk küldé, mert mint fennebb elbeszéltük őket szál kötéllel fenyegeté, a főkapitány Király György ellenzésére a várat nem adá.

Az aug. 29-ére hirdetett hongyülésre Zsigmond fenséges ne-jével ugyanazon kocsin ülve érkezett Tordára. A szerencsétlen fejedelmi pár kibékülése örömmel fogadtatott. Mire a gyűlés megnyit, s megnyitó beszédét elmondá, a panaszos hang, mely a lemondás történetét s a reákövetkezett négy havi száműzetést rajzoló, a hont a 25 éves fiatal fejdelemmel kibékíté. Elmondá, hogy elejétől két Alphons nyomása alatt nyögött, s ki nem állhatván előlök, Erdélyt inkább a magyar koronával egyesité; elpanaszlá, hogy a Rudolf által részére kikötött pénzből még mit sem kapott; hogy a gyönyörű Erdély helyébe, köves hegyeket, s lakásul romokat, oly épületeket kapott, melyeknél itthon majorházai is különbek; végül felkérte a rendeket, ismerjék el újra fejedelmöknek. ²⁾

A rendek belátva azt, hogy a hon ügye, egy hajóéhoz hasonlított, mely a vihar vészei, villámai közepett kormányos nélkül martalékul volt esendő – Zsigmondot visszavették. Biztosittaták vele az alkotmányt, igen a vallásszabadságot, Várad protestáns vallását; megígérték vele, hogy a jezsuitákat csak Kolozsvárt szenedi, hogy idegeneknek hivatalt nem ad: a haza és fejdelem egymás tetteire a feledés fátyolát veté, s Zsigmond halála esetére a szabad fejdelem választást fenhagyá ³⁾... S mindezekre az esküt újra letették. ⁴⁾

Aug. 29-én Haller Gábor, küüllői főispánt, Trauzner Lukácsot Maximilián főherceghez indíták Kassára, hogy a fejdelem visszatérését indokolják. Bodoni Istvánt Mihály vajdához küldék, hogy szövetségét megújítsa. Ezzel a királyi biztosokat Fejérvárról Tordára hivatá, s azok kíséretében fejedelmi székébe bevonult.

¹⁾ Okl. Uj. m. Muzeum 1855. 508. ²⁾ W. d. Bethlen, IV. 152. I. Miles Würgengel 198. ³⁾ Törvénycz. F. M. or. Minerva 1829 18. I. ⁴⁾ Wolf de Bethlen. IV. 155.

Azonban míg ő államcsinyát végrehajtá, a császári sergek Várad alá érkeztek, Király György főkapitány Zsigmond elleni, felebb indokolt boszujában Nyári Pálnak feladá, s így Várad környékével a Szilágy is Rudolphhoz szakada. A Bánság felől pedig a török nyomult, Lugost már is ostromolta. Zsigmond helyzete a skorpioéhoz kezdett hasonlítani, melyet üldözői tüzzel szoktak körül venni, melyre aztán önfulánkijával vet végett életének.

A két felől közelgő vést elhárítandó, az országot felülteté, Szászsebesen tábort állított; de hogy mily kevésbé lelkesült Erdély-érette, mutatják a szászsebesi táborban hozott törvényczikkek, melyek a felülni nem akarókat keményen fenyegetik. ¹⁾

Rudolf, hogy az erdélyieket s Zsigmondot megsebezze, s félelmet idézzen elő, Marinus Jánost egy dalmatát Szatmárra küldé, s Józsika Istvánnak, egy török rab által fejét véteté, – épen azon napon, sept. 11-én, melyen négy év előtt Báthori Boldizsárt és Kovácsoczit Zsigmond az ő tanácsára megfojtatá. Minek hallására Zsigmond a két királyi biztost, Szuhait és Istvánfit vasba vereté; de Haller Gáborék kedvező válasszal térvén meg, haza bocsátá őket. ²⁾

Rudolf, mert a török miatt nem akart Zsigmond ellen fellépni, békés szellemet tettetett; de nem a török, mely a bánsági várakat, Csanádat, Aradat, Nagylakot megtámadta, bevette. A tatár chán Szatarcsi Mehemed nagyvezérrel egyesülten, Erdélyre készültek rontani. Hogy a török sergeket kikémleltesse, előbb a törökül beszélő Óvári Istvánt küldék ki; s mire a basa, mint egy Scipio Nadagara-nál a Hannibál kémének 200,000 főből álló sergére mutatott: Zsigmond aranyokat vett elő, Sennyei Pongráczot várhegyi főkapitánt, Kornis Farkas és Palatics György lugosi bánt küldé a fővezér és tatárkhámhoz, hűség ígélet mellett kivitték, hogy ez uttal Erdély meg lön kimélve. ³⁾ De azért hogy tul is kegyet keressen, sept. 13 Maximilián főherczegnek Bogáti Menyhárt által tudtára adatá, hogy a török Várad felé indult, s felajánlá magát, hogy ha kell maga is serget vezérel ellenek. ⁴⁾ És úgy tett, a felült 16000 főből álló hadát, mi eddig Dévánál táborozott, a Körös vize mellé Sebesvárhoz, részint Székely Mózes alatt Somlyóhoz telepíté. Ez alatt a török Váradat sept. 29-én ostrom alá vette, mire Maximilián főherczeg Buda

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. I. 939. ²⁾ Wolf d. Bethlen IV. 160. Miles 202. ³⁾ Miles, Würgengel 201.

ostrom alá vételével, a váradi őrség pedig oly vitéz ellentállással felelt, hogy a basának 14 napi ostrom után veretve kellett eltávoznia, miért is zsinort kapott. Zsigmond pedig a Körös mellett fekvő táborban, hogy a régóta fegyverben álló rendeket újabb összejöveteltől megkímélje, oct. 30-án gyűlést tartott, az elfordított veszélyért magának hálát, a továbbiakra adót szavaztatott. ¹⁾

A tél elnyugtató ugyan a fegyvereket, de Zsigmond belátta hogy azon feszült viszony, melybe a törökkel s más felől császári sogoraival sodortatott, hosszason annál kevésbé tarthat, mert az utolsók őt folyvást csak Oppolia hercegének czimezgeték. Azon gondolatra jött tehát, hogy Erdélyt a törökkel kibékítse, s hazája felzaklatott nyugalmit a régi lábra állítsa vissza. De minthogy a jezsuitáknak kemény esküt tett vala le, hogy maga a pogánynyal szövetkezni nem fog. Báthori Endre bibornokra gondolt, Kabos Istvánt titkon Lengyelországba küldé s felszólítá, hogy Erdélybe siessen.

Nem bizván teljesen terve kivitelében, hogy fennől magát biztosítsa, Kamuthi Farkast Rudolfhoz indítá, hogy őt újra megnyerje, s új egyezkedésre bírja. Ő megjövén, 1599 jan. elején Fejérvártt gyűlést tartott, Bocskayt és cancellárát Náprádi püspököt felindítá, hogy a prágai egyezményen, a statusquo és szabad fejdelem választás alapján modositást eszközöljenek.

Mig ezek fennulatlak Báthori Endre bibornok s testvére István, febr. 20-n, Lengyelországból Kolozsvárra érkeztek. Többször említett tanácsosa, Sennyei Pongrácz, a Zarándmegyében feküdt csucsi uradalom ura fogadá s vezeté őket Szebenbe, hol mint erődített helyen a fejdelem téliszállást vett vala. Szebennél maga is elejőkbe jött. A négy évtől fogva meghasonlásban élt rokonok kibékölték. S miután a család érdekében elhatározták, hogy Erdélyt visszavigyék a török alá, ²⁾ mart. 21-n Medgyesre gyűlést hirdetének.

Mind a három Báthori megjelent a gyűlésre. Legelsőbben is a 80,000 ft. értékű aranykeresztet, mit János Zsigmond az országnak véghagyományozott, a mult hadjáratra tett költségei kárpotlá-

¹⁾ Törvényczikk Mike, Art. Diet. I. 943. ²⁾ Erd. Tört. Adat. I. 51.

sául magának adatá; ¹⁾ erre a törvényczikkeket, melylyel Báthori Endrét és Istvánt notáztatá, eltörölteté; erre ügyesen szőtt tervével a gyűlés elé lépett, hogy az ország a törökkel kibéküljön, ²⁾ maga helyett Endre bibornokot ajánlá fejdelemnek. Báthori Endre magát választás alá bocsátá: a rendek a török pártiak irányában compromittált Kornis Gáspár és Ravazdi György tanácsosok ellenzése mellett, megválaszták. Ő elfogadta... s Báthori Endre, ki egy hónap előtt, mint száműzött lépett Erdély határiba, most mint notázói fejedelme ő biztosit feledést. ³⁾

Zsigmond pedig, ki egykor magát a haza basájának képzelte, most szerény appanage felett alkudozott: maga jelelvén ki e végre a hajdani beszterczei grófságot, az általa Bocskainak adott saji és vécsi uradalommal, s e mellé évenként 24,000 tallért, mit megígértek ugyan; ⁴⁾ de meg nem adtak. Mire Zsigmond másodsor is lelépett... Nehány nap mulva, száműzte magát, incognito Lengyelországba ment, sogorához. ⁵⁾

Egy év alatt, harmadik trónváltozás. És ez annál válságosabb, mert Zsigmond béke követei, Bocskai és Náprádi, még fenmulattak.

¹⁾ W. Bethlen Erd. Tört. Tára. I. 216. Miles, 223. E keresztről egy értekezést l. Transilvania 1862. 41. l. ²⁾ Wolf. d. Bethlen IV. 227. 30. Erd. Tört. Adt. I. 51. ³⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Tára I. 216. ⁴⁾ Chronic. Fuchsio. 141.

Báthori Endre, fejdelem.

(1599 mart. 21. – nov. 3.)

I.

Báthori Endre trónra lép. Mária Kristierna, később Báthori Zsigmond kimennek Erdélyből. A két oláhoni vajda vele szövetségre lép. A török feltételesen elismeri. Malaspína visszaviszi Zsigmond politikájára. Azért Mihály vajdát elene felléptetik.

Egy férfi jelenik meg Erdély trónán, kit neve emelt ide s neve buktatott le. ¹⁾ Egy férfi, ki mint Báthori András vajda fia, Báthori István lengyel király neveltje, mint ermelandi gazdag püspök s a szent szék bibornoka, mint még fiatal férfi, eddig csak az élet kellemesebb oldalát ismerte. Bár a Báthoriak sok ügyességével birt, s a jezsuitáktól sokat tanult, még sem birt elég belátással arra, hogy belássa, mikép a fejedelmi bot, nem püspöki pálcza, s hogy a protestans és a térítéstől féltő Erdély támogatni őt nem fogja.

Báthori Endre 1599 mart. 21-én történt megválasztása után délczég szürkéktől vonatott kocsiban, Zsigmonddal ülve vonult be Fejérvárra, hol a várfalakról üdvölvések fogadták. A Zsigmond viharos uralkodása alatt kifáradt Erdély tőle már nevénel fogva is sokat remélt: senki sem számított arra, hogy a fejedelmi széket egy Báthori foglalja el, ki predikátor, kőfaragó, zenész, halász, vadász, szóval minden nagyobb, mint diplomata. Fel voltak jogosítva hinni, hogy a hon félszázados szerencsés politikájára visszatérve, a török souzeránitása, ²⁾ a császár s illetőleg magyar király jó szomszédsága mellett, Erdély függetlenségét fen fogja tartani.

Szép, de nehéz feladat. Melynek csendes megoldása közél, mint villám sujtott be az, hogy a Zsigmondtól pár hónap előtt felküldött Bocskai és Náprádi püspök Prágában apr. 6-n egyezményt

¹⁾ L. Neugeboren tüzetes, Miles Würgengel 225–59 lapja nyomán irt monographiaját. Benigni és Neugeboren Transilvaniája 1853. I. II. III. füzet. ²⁾ Gr. Mikó, Erd. Tört. Adatok I. 51.

irtak alá, melynél fogva Erdélyt Rudolfnak Báthori Zsigmond nevében ujlag átgyezték. ¹⁾ Képzeltetni a meglepetést, a mikor az erdélyi és prágai udvar, mondhatni ugyanazon időben tett váratlan lépteikről egymást értesíték; képzeltetni az erdélyiek megütközését, midőn megérték, hogy Zsigmond követei a fejedelmi választástól elállva, beleegyeztek, hogy Erdély kormányát főherczegek vegyék át, mint kormányzók. Ez egyezmény a dolgok új fordulata miatt már életbe nem léphetett. Báthori Endre tehát Kamuti Farkast Prágába inditá, s felemlítve a kereszténység szélén, a pogányság torkában fekvő Erdély nehéz helyzetét, Rudolfot más alaponi szövetségre kérte fel. ²⁾

Kamuti fel sem ért, már Bécsben elfogatott, Bocskait és a püspököt Nagy-Szombattól szintén visszatéríték; s csak miután Rudolf császárnak hűségét esküdtek, bocsáttattak vissza Erdélybe.

Zsigmond ez idő alatt Fogarasban mulatott. Eléggé meg volt már törve, de hogy viszonyait még ziláltabbá tegyék, álbarátai azt tanácsolák, hogy nejétől válják el.

Hogy az anygali jószágú nő e botránynak ki ne tétessék, jó emberei mindent elkövettek. Zsigmondnak fejébe verték, hogy ánya Majláth Margit, az általa kivégeztetett Báthori Boldizsár anyja, megbüvölte, s arra van kárhoztatva, hogy ha távol van nejétől epedjen érette, s ha közeledik, borzadva forduljon el tőle: Zsigmond, mennyiben rajta állt, e kinszenvedéstől kívánt szabadulni. Hogy Mária Kristierna távozhassék, Báthori Endre jegybe kapott erdélyi jószágait, Fogarast, Tekét, Marosujvártt, Monort, Kisfaludot, Enyedet, apr 8-án átvette tőle, úgy, hogy évenként 15,000 ftot fizessen mindaddig, míg 100,000 ftban megalapított jegyajándéka le lesz törlesztve. ³⁾ Erre a Zsigmond iránti női kötelezettség alól feloldozák, s a szerencsétlen fejedelelnő apr. 18-án kiindult; Báthori Endre Tövisig, Erdély főnemességének virága pedig a hon széléig, Tasnádig kíséré, hol kápolnai Bornemisza Boldizsár, szathmári várparancsnok oltalmába tevék át. E szerint Carilli Alfons jezsuita s több főúr kíséretében Stiriába ment anyjához, Erdélytől örökre bucsút vett. ⁴⁾

¹⁾ A pontokat lásd Wolf. Bethlen IV. 236.–46. ²⁾ Wolf Bethlen IV. 241. ³⁾ Gr. Mikó, Erd. Tört. Adatok I. 51. ⁴⁾ Okl. Új. magy. Múzeum 1858. 516. Kemény, Fundgr. I. 156. Transilvania II. 122. Chronic. Fuchsio 142.

A Zsigmond helyzetét is rendezniök kellett. Bocskai leérkezvén, reá birák, hogy Vécs és Sajóról Zsigmond részére mondjon le, s kapja helyébe a dévai várat. ¹⁾ Hogy ezt az országgal helybehagyassák, jun. 7-én Kolozsvárra országgyűlést hirdettek... Ez is meglevén, Báthori Zsigmond és Endre is bucsút vettek egymástól még pedig nem sejtve, hogy örökre bucsuznak. Zsigmond, miután e gyűlésen a szászok a besztlercei, egyébiránt üres kolostort, mit lakásul akart vala választani, tőle megtagadák, ²⁾ előbb Vécsre ment, minden kincseit, jószágait Bodoni Istvánra bizva, onnan Lengyelországba, Báthori Endre használatul átengedett jószágaira huzódott; ³⁾ honnan Rómába szándékozott... Ily végletek közt hanyodott a férfi, ki jobban neveltetve büszkesége lett volna a hazának; bibornok rokonából fejedelmet csinált, s maga bibornokká akart lenni; még fiatal s már is ott állt, hogy miként Róma tyránja, aranyhegyeket ígért volna, hogy élvezetet fedezzenek fel számára. Családját, honát, nemzetét zavarba sodorta, és saját önmagával is meghasonlott... s most mint egy Kain bujdosni indult, hogy rémes emlékeitől szabaduljon.

Endre fejdelem a hongyülés után egy ideig Kolozsvártt maradt, de vette a kedvetlen hirt, hogy azon török–tatár tábor, mely Temesvár környékén telet és nyaralt, az erdélyi kormányváltozást rablásokra, s a Vér Mihály által parancsnokolt boros-jenőivár megtámadására kezdi felhasználni, s hogy Körösbányáig, sőt majdnem egész Fejérvárig felportyáznak; kellemetlen helyzet, mert a mig Rudolfal tisztába nem jó, nem akart a töröknek nyilatkozni. S mint főpapi ember, a pogánynyal szövétségbe azon esetre akart belemenni, ha Rudolf véduralmát meg nem nyeri. De a tatárjárás hírére, elkeltett vetni a koczkát: Óvári Istvánt és Ráczt Istvánt a Temesvárnál álló Alip Kerai tatár khánhoz s a temesvári basához küldé; ajándékokkal tisztelé meg őket, s felkérte, hogy vessék közbe magokat, mire ezek a szultán sogoránál Ibrahim nagyvezérnél kieszközlék, hogy a szultán fegyvernyugvást adott, Bá-

¹⁾ Törvényczikk. Mike, Art. Diet. I. 973. ²⁾ Miles, Würgengel. 216 Chronic. Fuchsio 143. ³⁾ Miles Würgengel 229. Fundgruben III. 151. Erd. Tört. Tára II. 23. Simigianus I. 190.

thori Endrét a beküldött Husszain csausz által, mint fejedelmet köszönteté, s vele alkudozásba bocsátkozott. ¹⁾

Báthori Endre szándékában habozóvá tétetve, hogy halogtatását palástolja, a csauszt, két legtehetségesebb főúrral, Gávai Miklós és Budai Ferenczczel bocsátá vissza Belgrádra, kik által nem kevesebbet követelt: mint hogy jutalmául, a Báthori Zsigmond által elfoglalt Jenő és Lippa várát hagyja kezén, hogy az öt évről fizetetlen maradt adót engedjék el, s a következő öt évre se követeljenek semmit, s végre hogy Erdélyt keresztény fejdelem elleni harcra ne kényszerítsék, s Oláhországot hagyják Erdély alatt. ²⁾ Oly feltételek, melyeket Ibrahim fővezér önfejétől megadni nem mert; de miután mégis látta, hogy a követek e feltételektől elállani nem akarnak: Gávaiakat Konstantinápolyba küldötte, míg vissza-jönnek Erdélynek fegyvernyugvást biztosított.

A porta után a két Oláhországgal is tisztába kívánt jöni. Hogy Moldovát jobban megnyerje, azon gondolatra jött, hogy Mogilla Jeromos moldovai vajda leányát, Ifju Jánosnak, mostoha testvéreinek megkértesse; körösbányai Nagy Jánost ki küldé tehát, s annyira vitte a dolgot, hogy 20,000 arany kölcsönös bánatpénz ígéret mellette a házassági szerződést aláírták, s a nászra napot tűztek ki ³⁾

Mihály oláhországi vajdával bajosabban boldogulhatott. Az öreg Ravazdi Györgyöt s Vitéz Miklóst juniusban hozzá küldé. De már ekkor Mihály vajda a törökkel kibékülni nem akaró erdélyi főbekkel összesugott volt. Két hónapig huzta halasztotta az ügyet, míg végre, hogy minden gyanut elháríttson, aug. 14-én 10 bojárjával az Endre fejdelem iránti hűségesküt letette; s erről ünnepléses okmányt adott ki. ⁴⁾

A harmadik szomszédhoz, III. Zsigmond lengyel királyhoz tanácsosát Bánfi Gábort s a követségekben jártas ítélőmestert Kakas Istvánt indítá. ⁵⁾ meghagyván nekik, hogy őt mint lengyelországi polgárt és államtanácsost mentsék ki, hogy a fejdelemiséget a király tudta nélkül elfogadta... Mire a lengyel király barátságát, segélyét ígérte.

¹⁾ Wolf d. Beth. IV. 262–68. ²⁾ Miles, Würngengel 230. ³⁾ Wolf d. Beth. IV. 271. ⁴⁾ Miles, Würngengel 231. ⁵⁾ Kakas, fia Sarlay Annának, kihez Báthori Kristóf szállni szokott volt. Kemény, App. Dipl. XII. 1598 évhez

Végre, hogy magát a római császár felől is, legalább az el-
lenséges büntetések ellen biztosítsa, Básta György tábornok kas-
sai főhadiparancsnokhoz az erdélyi főhadvezért Kornis Gáspárt in-
ditá... ¹⁾ kinél egyébiránt kétesebb jellemű követet alig választ-
hatott volna. ²⁾

A jó szomszédság feletti ily intézkedései közepett, honnan
legkevesebb jót várt, a töröktől két követ érkezett, Mustapha és
Hussain császár, kik a szultán nevében trónra léptét üdvözlék, s
biztosíták, hogy urok teljes kegyére számíthat, ha Jenőt és
Lippát, hűségé jeléül visszabocsátja.

Vajjon egyetértett-e Endre a törökhöz visszahajtani ohajtó
országgal, bajos elhatározni. Mint fejedelem meg lehet, de mint
bíbornok, minden áron óhajtotta volna ismerni a pápa nézetét
mi végre Bocskai Miklóst épen Rómába akará indítani: a midőn a
vészmadár, Malaspina szent sevirinoi püspök, pápai nuntius, ki épen
a keresztény fejedelmek közt szövetség létrehozása végett járta az
udvarakat, a pápa azon megbizásával, hogy Báthori Endre és a
császár közt jó viszonyt hozzon létre, – a fennmulató Seraphin Bá-
lint hazánfia kíséretében Rudolftól sept. elején ide érkezett. ³⁾ Ma-
laspinának, kinek minden politikája a vallás, azon kezdé, hogy En-
drét arra bírta, hogy az ügyet a pápa eldöntésére bizza; s mivel a
pápa nézetével tisztában volt, sietett kivinni, hogy Bogáthi Rudolf-
hoz menjen, s jelentse, mikép Erdély a keresztény fejedelmek szö-
vetségében részt kíván venni, s hogy a prágai szerződést felbon-
tani nem kívánják.

Endre tehát Rudolfnak meg volt nyerve, de hátra volt az or-
szág. Miért néhány év előtt a hon legjobbjai elvéreztek, azon terv
isméni átvitelét célba vették. Most is a fejedelem után a tanácsosak
megnyerése következett. Kornis Gáspár, Bornemisza Boldizsár,
s Alárdi Ferencz tanácsurakat Malaspina méz beszéde csakhamar
részére hódítá, a császári párt azonnal alakulni kezdett; de nem
mervén erőszakolni, abban állapodtak meg, hogy a hongyülés ideje
előtt mindent titokban tartsanak. ⁴⁾ A többi tanácsos lágymelegen

¹⁾ Wolf d. Bethlen. IV. 268. ²⁾ Ugyanott 273. l. ³⁾ Magyar Törté-
nelmi Emlék. Okmányt. III. 121. Bethl. IV. 288. Lengyelhonban ez élceit
csinálák Malaspinaról: Nunquam erit bona spina, licet mittatur de Roma.

⁴⁾ Miles, Würngengel 232. Wolf. Bethl. IV. 305.

vette; miért is Malaspinának sikerült Endre fejedelmet odahangolni, hogy szavát adta, hogy a törökkel szakaszt, s ha az országgyűlésen kisebbségben marad, ő nem gyilkoltat ugyan mint Zsigmond, hanem lemond s Erdélyt sorsára bizza. Malaspina tehát felvette Carilli szerepét, Báthori Endre pedig Báthori Zsigmond utára lépett; s hogy ügyeit összezilálja, azt mivelleté vele, hogy Endre egy szép napon, a török követeket, kiket eddig visszatartott, hivatá, s egy tanácsülésben, melyben Malaspina is jelen volt, kijelenté, hody Lippát és Jenőt vissza nem adja; s ha a szultán mégis követeli, fegyverre bizza az ügyet, mert később harcra szállni, mintsem megaláztatást szenvedjen... A koczka tehát el lön vetve, a törökök elmentek. Kakas Istvánt pedig Rudolffhoz inditák, megvinni, hogy Endre fejdelem a prágai szerződést kész aláírni azon feltét alatt, hogy a fejedelemség, ha Endrének fiörököse nem találna maradni, leányutódaira szálljon át.¹⁾

Ki hitte volna, hogy ily kedvező diplomatiái alakulások mellett Endre, mert biztos alap helyett fővényre épített, oly közel volt bukásához. Ő dynastia alapítására, Mária Kristierna elvételére gondolt, s megbuktatására már kész volt a terv, ő már reá lépett.

Határozott szint öltött volt már Endre császárias politikája, mikor egész váratlanul felkezdett merülni a hir, hogy Mihály, oláhoni vajda, a császár megbizásából Erdély ellen fegyverkezik.²⁾ Voltak, kik hitelt adtak; de bizonyos embereknek gondjuk volt, hogy Endrével s a hazával elhitessék, hogy a vajda, ki mint egykori trónvesztett Erdélyben menhelyet talált, kit Báthori Zsigmond fejedelemségébe visszahelyezett,³⁾ s ki Endrének esküt tett le – ilyesmire nem gondolhat.

Pedig ugy volt. A kalandori vállalatokra mindétig kész Mihály vajda, mint Rudolf császár hűbérese,⁴⁾ már Báthori Zsigmond ellenében szereppel volt megbizva, most Báthori Endre felléptével a császár egyenes parancsára készült, fegyverkezett; s azon ürügy

¹⁾ Miles, Würgengel 233. Kakas csak nov. 25. bocsátatott vissza. Magy. Tört Emlékek Okmányt. III. 136. ²⁾ Gr. Mikó Erd. Tört. Adat. I. 52. ³⁾ L. kötelezettségét s életét Wolf. Bethlen. IV. 274–75. ⁴⁾ Magy. Tört. Tár. III. 174–77.

alatt, hogy a töröktől fedetlen hagyott Bulgáriára akar rontani, harci készületeit nyiltan folytatá.

Könnyű volt, mert Báthori Endrének csak annyi tapintata volt, hogy aprilisben, mely időben Rudolf-fal még feszült viszonyban állt, a császártól az éppen ellene teendő készületekre küldött 70,000 frt ezüst pénz Erdélyeni átszállítására még szekereket rendeltetett. ¹⁾ Már akkor készen volt a terv, hogy míg egyfelől Mihály vajda támad, Magyarhon felől a kassai parancsnok, Basta György csapjon Erdélyre.

Már csak a napot kellett kitűzni. Az e feletti rendeletet meghozni Stojka nevű bojár itt ment át, s miután Székely Mihály szathmári parancsnoknak is kézbesíté azt, Erdélyen keresztül vitte meg urának, még pedig Malaspina tudtával.

Azon kormányzati elvből, hogyha a szomszéd fegyverkezik, fegyverkezni kell: Szászsebes mellett itt is tábort vontak össze, de minden komolyabb gondolat nélkül. A fejdelem Csomortáni Tamást, székely főurat beküldte ugyan, hogy a vajda kártyáiba nézzen: de az oly vaksággal járt el, hogy a fejdelem a vajdának még azt is megengedé, hogy Erdélyben toborzon, fegyvereket szerezzen, sőt Makó György, Lugosi Ferencznek s több másoknak szabadságot adott, hogy a vajda szolgálatába át menjenek. ²⁾

Sept. vége felé Mihály vajda már felakart lépni. Viszter Demjén és Bréda személyében követséget küldött Endréhez, s nem kevesebbet kért, mint hogy engedje meg neki, hogy a Magyarhonba vonult Ibrahim basa ellen, Erdélyen át menjen Rudolf segítségére. ³⁾ Az árulásról a fátyol szét kezdett lebbeni, a fejdelem tehát kereken megtagadta; s kis-sennyei Sennyei Pongráczot, várhegyi kapitánt és Háromszék főkirálybiráját, egy eszes, de aulicus férfit, s Kornis Gáspárt, Sennyei nyugotra gravitáló politikájának másik részesét, Mihályhoz küldé, hogy fegyverkezése felől felvilágosítást kérjen. A vajda, kinek eljárását ha diplomatai ügyességnek neveznök, megbélyegeztük vele a diplomatiát – magát szerencsétlen csilagzat alatt születettnek vallá, hogy a fejdelem benne kétkezik; s könnyhullatások közt mindenre, mi szent megesküdt, hogyv

¹⁾ Miles, Würgengel 233. ²⁾ Miles, Würgengel 234. W. d. Bethlen, IV. 297. ³⁾ W. d. Bethlen IV. 319.

ellenesetben az Isten odajuttasa, hogy fia testével táplálkozzék, s annak vérével oltsa szomjuságát...¹⁾

Nem merjük ugyan Sennyeit árulással vádolni, de hogy a különben éles elméjü férfi magát elámittatá s ez által a fejedelmet csalódásba ringatni segített: nagy árnyfolt marad honszerető jellemén. Sennyei előadása után magyar ember botránynak tartotta volna tovább is kétkedni. A most is inkább bibornok mint fejdelem az inkább papi mint kormányi dolgokkal foglalkozó Báthori Endre, sergeit jóhiszemben hazabocsátá, maga pedig vadászat, építkezés s más szenvedélyeinek engedé át magát; folytató Fejérvár tervbe vett szépitését: a fejedeleml palotán és nagy templomon javításokat tétetett; Genga Simon mérnök-építészét azzal bizta meg, hogy az Ompoly-vizét, egy 3000 öl hosszú csatorna által Fejérvárba vezesse; e mellett kivégzett testvérenek Báthori Boldizsárnak, mestermivü emléket faragtatott, s azt a templomban felállittatván, fekete selyem mennyezetébe az ezüst szegeket saját kezüleg vergeté... zenélt és imádkozott; szóval a helyett, hogy a hon nemes haragja mennyköveit keltette volna fel elleneink ellen, előkészületeket tett egy hosszas uralkodásra, mely közé idyli örömekeket szándékozott vegyitni.²⁾

II.

Mihály vajda betör Szeben felé siet. Báthori Endre elébe megy. Sellenbergnél megütköznek. Báthori csatát vesz. Elfut. Meggyilkolják. Mihály vajda Fej érvárra bevonul.

Azonban, ezen árkádiai hangulat nyugalmát, nem soká kétségbe nem hozható fegyverzörej zavará meg.

A Malaspináéktól tudtán kívül kémi szerepre juttatott Kornis Gáspár fővezért újra átküldék Mihályhoz; sőt a Lengyelországból nagy pompával visszahozott Báthori Istvánt is indítani akarák: midön a kétszinü vajda a fejedelmet felkérte, hogy testvérét Báthori Istvánt, küldje a verestoronyi-szoroshoz, mert nejét s fiát Petráskot, kincsei nagy részével hűsége zálogául át kívánja adni...

¹⁾ Miles, Würngengel 235. ²⁾ Miles, Würngengel 205. W d. Bethlen, IV. 300.

A vajda nem csak Erdély, hanem a porta irányában is hasonló cselekre vetemedett. Nehogy a török háta megett felkeljen, Báthori Endrét feladá, hogy a portától elakar szakadni: ő pedig hogy hűségét kétségen kívül tegye, adót küldött a portára... Már készen volt, táborban állt s vezérei sem ismerék célját. Mielőtt megindulna, még a táborában lévő feles magyarság érzületét is ki akará kémlelni: tán nem tartá őket oly megfizethetőeknek, mint valósággal valának. E végre oct. 18-án Plojesten felállítá táborát, a magyarságot csapatonként főhadiszállása elé léptetve, esküre kényszeríté: hogy bár hová vezetendi, zászlóját el nem hagyandják. ¹⁾

Legelső volt Makó György csapata, vezetéek Tárkány István, Tamásfalvi János, Nagy Demeter és Kis Gergely; utánna jött Nagy Bálint 500 lovasa, Horvát György, Kis János, Kidei Péter, Szindi János alvezérek alatt; ezek után Petneházi István 400 jancsárszerű lovassága... ²⁾ Mint e névsorból látható, kalandorok sehonnai viadorok, kiknek hátán volt házuk, keblén a kenyerek.

Már utkészen állt Mihály tábora, összesen mintegy 25,000 ember, egy sereg ágyuval. ³⁾ Oct. 21-én kelt napi parancsa szerint Endre fejdelemmel oly egyezményre lépett, hogy Oláhországot neki átadja: felhitta tehát katonáit, kísérik el Magyarhonra, hol ő Rudolf szárnyai alá akarja lehajtani fejét. ⁴⁾ Erre oct 23-án a bodzai-szoroson beindult, kora reggel már Erdély földén volt s bejövetelét, Béldi János kastélya halomra döntésével proclamalta.

A hir, mit a brassaiak hirnöke Kornisnak mint fővezérnek jokor meghozott, de mit kétes jellemének tulajdoníthatólag másnapig eltitkolt, mint mennykő csapott Fejérvárra, hol oct. 18-kán országgyűlés nyílt vala meg. ⁵⁾ A tanácskozás egyszerre megszakadt, harci készülődés nyomult előtérbe. Felülési parancsok repültek. Aranyosszéken véres kardot hordoztattak, s a jobbágy-ságra vetett székely néphez felszólítás indított, hogy ha felkél, elvesztett szabadságát visszanyeri.

Késő volt minden. Mert Mihály vajda a Bodzán ki sem nyugodta magát, Makó Györgyöt, Tamásfalvi Jánost, Haralyi Istvánt

¹⁾ Miles, Würgengel 237. ²⁾ Kulcsárféle Kronika 90 l. ³⁾ Miles, 241. 60–100,000 embert, 80 ágyut említ egy egykoru Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 133. ⁴⁾ Kulcsárféle Kronika Szindi után 90. ⁵⁾ Miles Würgengel 238 W. Bethlen V. 323–25.

Dömös Istvánt s másokat, Rácz György hive kémkedése mellett, a székelysége küldé, a fejedelmet a szabadság ígérésben megelőzte, s a jobbágyság vasveszeje alól, mely alá őket 1596-ban ismét visszszakényszeríték, felszabadítá; ¹⁾ ha pedig fel nem kelnek, az egész székely földet, hamuba döntéssel fenyegeté... Bár az értelmesebb rész tisztába volt, hogy hódítótól jólétet, leigázott nép fejedelmétől szabadságot nem remélhet: a köznép nem így gondolkozott, Csikban, Gyergyóban mintegy 1000 ember fegyvert ragadott, s lejövet zajosan követelte, hogy a Háromszéken fekvő Várhegyi-várat, mit János Zsigmond fékezésekre építtetett, leronthassa... ²⁾ Ugy lón mint kívánták. ³⁾ S csak azután indultak a vajda táborához.

Ez alatt a vajda, hogy a fejedelemnek időt ne engedjen, oct. 24-n a bodzai-szorosból felkelt; utját Fejérvárnak vette. Brassó mellett elhaladva, a várost feladásra szólítá; s mire tagadó választ kapott, oct. 25-én hátrahagyva a várost, az akkor mértföldeket kanyargó sárkányi erdőnek vette utját, Szunyogszeget hamuba dönté.

Az előcsapatot képező lengyel lovasok a velek szemben jövő brassai kereskedőket lesújták, a tábor égetett, pusztított; a rabolhatással kecsegtetett népet mint ár sodorta magával: s a festői Fogaras-vidéken oly sebesen haladt át, hogy a híres rácz kalandor, Bába Noák, 6000 főből álló sergével, mely a verestoronyi-szoroson tört be, ⁴⁾ oct. 28-n már csatlakozhatott.

Endre fejedelem belátva a játékot, melyet a hazával idegenek ármánya üz: a nála mulató Malaspina püspökre rontott, s kemény szemrehányások közt felszólítá, hogy menjen a vajda elébe, s adja tudtára, hogy Erdély a császárnak meghajolt. A püspök betegség ürügye alatt a követségre nem vállalkozott. Csejti Istvánt indíták tehát, s készüléteket tett. A kormányt testvére Báthori Istvánra és Gyulafi Lászlóra bizva, polgári ruhát öltött, ⁵⁾ s a csekély sereggel, mit oly kevés idő alatt összevonhatott, Szászsebesről Szebennek indult; melyen tul oct. 27-n már a vajda sergével találkozott. Estve felé Malaspina is Endre táborához érkezett. Né-

¹⁾ Gr. Mikó, Erd. Tört. Adatok I. 52. 5 . ²⁾ Miles, Würgengel 240. ³⁾ Kulcsárféle Kronika 91. ⁴⁾ Miles, Würgengel 242. ⁵⁾ Schuller Archiv.

melyek szerint, ha a fejdelem e perczen a harczy kürtöket megfuvatja, a győzelem bizonyosan részére üt ki. Azonban a vajda cselhez nyult, alkudozásba bocsátkozott, huszonnégy órai fegyverszünetet kért és kapott; melynek kezességéül a fejdelmi táborból Székely Mózes és Bogáthi Menyhárt, a vajdáéból Postelnik Gergely és Bréda nevü bojárok egymást ünnepélyesen kicserélték. ¹⁾ E meglévé, Mihály vajda már felemelte szavát, s következő pontokkal állott elő: Erdély nyilatkozzék a császár mellé; sarczul fizessenek 100,000 forintot; Endre Oláhországról mondjon le; a multakra vessenek fátvölt; végül, hogy Endre Erdély kormányát adja át Báthori Zsigmondnak... ²⁾

Oly feltételek, melyekre már csak ágyuval lehetet felelni. – Másnap oct. 28-n, csütörtökön reggel, a kezeseket egymásnak visszaadták, az értekezlet megszakadt. Malaspina azon ürügy alatt, hogy a vajdát ő majd visszatérésre birandja átment, magát biztosítá.

Mikor a vajda hálóját már kerítve látta, Sellenbergből ágyuit előlépteté, s reggeli 9 órakor a csatajel eldőrdült.

A magyar tábor, mely arról ábrándozott, hogy Malaspina a béke olajágával térend meg, meg vala lepetve. A harczy sorok mozgásba jöttek, s a 4000 lépésnyi sikságon, mely Szeben és Sellenberg közt terül, megkezdődött a nevezetes csata.

Nehéz pillanat a hazára. A fejdelem csak néző, a fővezér Kornis Gáspár kétes jellemü, csupán csak az alvezéreknek és a harczy népnek volt helyén a szive. Az előcsapatot a derék Székely Mózes vezérlé, dandárát 1000 erdélyi, s 300 lengyel lovas képezte, kiket Lévai Ferencz s két vitéz Székely főúr, lemhényi Csomortáni Tamás és Béli Tamás vezérlett; a sereg jobb szárnyán 10,000 gyalog léptetett, a Báthoriakhoz annyi hűséget tanusított szászfalvi Lázár István és Aradi György alparancsnoksága alatt; balszárnyán Peresit Máté vezeté a fejdelmi gyalog testőrséget Túri Ferenczcel. A sereg zömét a Magyarhonból beszármozott s itt jószágokkal ellátott Huszár Péter és Tahi István 500 lovasa, Zalasdi Miklós, Bogáthi Menyhárt s más főnemesek dandára, Barcsai András

¹⁾ Miles, Würgengel 243. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek, Okmányt. III. 134.

lugosi bán, Sibrik Gáspár a fejedelmi lovastestőrség kapitánya csapatai és az udvar nemes apródjai képezék.

Ezek kezdék meg a csatát. Mig megettök a Senyei Pongrácz Mindszenti Benedek, Toldi István, Ravazdi György, Bodoni István, a fejdelem mostoha testvére Ifju János s más tanácsurak körében, ott állt a megyei nemesség s a felkeltett nép, kik közt Kornis Boldizsár, a fővezér fia volt látható. Mindössze 9000-nyi kis sereg, mennyit a beütéstől hat nap alatt össze lehetett rögtönzeni; ennek is fele csataképtelen. A fejdelem biborveres pánczélzott ruhában, holló fekete ménen a szt.-erzsébeti szőlőhegyek magaslatán foglalt helyet, körüle a többek közt Csáki István, Palatics György és a szárnysegédek fejedelmi jelzászlóval, melyeken A betű ragyogott.¹⁾

A vajda tábora balszárnyán Baba Noák, jobbján rácz lovaság, közepén Makó György a behozott magyarsággal s felgyűjtött székelységgel; megettök a vajda mellett kozák és oláhoni lovasok...

Az ágyuk elkezdék véres játékukat. A csata kétes fordulatokkal folyt, mignem Zalasdi Dani, kit a Báthori-család emelt ki, fajrokonságtól indítatva átszökött s a csatarendet elárulá.²⁾

Most már a vajda rohamot vezényelt. Baba Noák nyitá meg Lázár Istvánra; mi visszaveretvén, Makó György kísértett egy mást renegát magyar és székely zsidásaival. S megkezdődött a véres ütközet, melynek minden csep vére nemzeti szenyfolt, mert bár a renegátok egy része megbántott Coriolani bosszuvágytól volt vakitva, s a szabadságtipró Báthori-ház ellen hevült, a nagy rész a római viadorok vakeszközzel határos szerepét játszá, kiknek vérök olcsó, ha a tusa tapsai közt testvérök ellenében omlik is ki.

Bár a harcz részletei előttem fekszenek, bocsánat, ha ott, hol a történet költészete megszűnik, hol a harcosok egyrésze nem hős, hanem bakó, hol elárult ábeli vér kiált az égre, – e csatának a valódi hős tetteket illető leírást nem adhatjuk.

¹⁾ Miles Würgengel 245. ²⁾ Nem tagja a híres Zalasdi családnak. Ezt Székely Mózes, Mihály vajda bukta után feldarabolatá, s az ország részeire feltűzeté. Miles. 246.

Részünkről Lázár István Báthori Zsigmond poroszlója el-
 esett. Görög Tamás, Széplaki István fejedelmi zászlótartók hiába
 hultak el; Székely Mózes orosz lánybátorsága mit sem ért; Hu-
 szár Péter hiába vezérlé segítségére a nemesség dandárait: Mihály
 vajda maga is bevágott, Endre fejdelem is csatára szállt. Minden
 hasztalan, mert a szerencsétlenség a magyar tábort már üldözőbe
 vette: a fővezér Kornis Gáspár, Ravazdi György tanácsos ur,
 Bolyai Gáspár s más főemberek foglyul estek; s a minden-
 ben árulót látó fejedelmet oda vitték, hogy a csatátért el-
 hagyva, önnépétől is rettegve futásban keresett menedéket. És
 ki hinné, ¹⁾ ennyi cselszövény daczára is a csata még mind
 folyt. Székely Mózes, Huszár Pál délutáni három óra tájt
 a tábort oda hangolák, hogy a harc új erőt kapván, a vaj-
 dát megfutamtaták... Már futott, azonban megérkezett a felkelt
 székely jobbgység, ezekkel a vajda megtért; ²⁾ a fejdelem len-
 gyelei is átszöktek; erre a csata megújult... a lemenő nap két-
 ség alatt hagyá, ki részén áll a győzelem.

Gyászos éj borult a vérben uszó csataterre, melynek két el-
 lenkező oldalán két vert had foglalkozott podgyászaival, hogy
 az éj sötétét menekülésre használja. Azonban a vajdának jutott a
 szerencse, hogy megvigyék, miszerint a fejdelem még délutáni
 három óra tájt elhagyta táborát, s a vezérletben nem bizó tábor
 futásról gondolkozik.

A vajda felhasználta a szerencsét, hajnalban ráütött a fej-
 delmi tábor romjára, s a kézrekerült 32 ágyu öt jelelé ki győzel-
 mesnek.

A kétrésről mintegy 4000 ember maradt csataterén. A fen-
 megvezetteken kívül, Toldalagi Ferencz, dobokai főispánt,
 Laskai János hires törvénytudót, Köpeczi Mihályt, Gerendi
 Jánost, Bakó Dánielt említik még, mint jobb sorsra érdemes ál-
 dozatokat. Főurat és népet, erdélyi és oláhhoni harczost ugyanazon
 halomba temeték, azon jókora domb alá, mely a Sellemberki-tér
 közepén ma is messzelátszólag domborodik.

Még folyt a szomorú temetkezés, a vajda sergei már mint

¹⁾ Mig Kornisnak semmi baja, Ravazdit az udvarhelyi vár parancs-
 nokát, a székelyek gyűléte tárgyát s Bolgait a vajda azonnal lesújtatá.
 Miles, Würgengel 247. ²⁾ Gr. Mikó. Erd. Tört. Adatok. I. 52.

nyomozó véredek lepték el a hont, hirdetve, hogy a vajda a nemesség kiirtására jött. A vajda nejével és Péter nevű fiával a császártól ajándékba kapott hatos szürke fogattal, ¹⁾ mintegy triumphator vonult be nov. 1-n az erdélyi fejedelmek pusztán hagyott fővárosába, Fejérvárra: hol senkit sem talált; mert Báthori István és Gyulafi László a kormányzó helytartók egyike somlyói, másika szilágycsehi várába menekültek.

Szomorú napok álltak be. A nemesség mint üldözött vad futkosott saját hazájában. A szertebocsátott vajdai sergekkel a jobbágyság kezefogva esett neki az odadobtatnak hitt földesurak életének és vagyonának.

Bán Mihály a vajda egyik vezére 3000 emberrel Kolozsvárra ment, azt elfoglalva, ²⁾ a más városok szintén kezébe estek. A szegény fejedelem mintegy másfél száz főrral, ³⁾ milyenek Ifju János, Béli János és fia Pál, Zalasdi Miklós, Becz Tamás és Imre, Lázár Imre és Farkas, Csomortáni Tamás, Kabos István, Geréb Ferencz, hogy a vajda foglálai elől mielőbb Moldvába, onnan Lengyelországba menekülhessenek, otthagya a csatatért, Udvarhely felé futottak; honnan a fejedelem az Udvarhelyt leapadt kísérettel Csiknak vette útját, s hol most a szt.-domokosi rézbányák vannak, az Olt völgyéből a határszéli havasoknak indult.

Futott, de a fejére tett jutalomigéret és a táborból utánna indított 12,000 ember szélszárnyon követte, Felcsik néhány falva, egyfelől a jobbágyságra vettetés fájdalomra, másfelől a futó földesurak kifoszthatása ösztönéből utánok rohant. ⁴⁾

A mint Csik-Szentdomokosról a bányáknak tartunk, az Olt bal partján, ma is kereszt jeleli a kis völgyet, melyen a bujdosók a hegyeknek felcsaptak; kereszt jeleli a forrást, mely mellett a pap-fejedelem hasonlóan az elárulás szenvedései elé néző üdvezítőhez, balsejtelmek közt osztá meg hiveivel utolsó falatját; a kehelyt, melyből szomját utolszor enyhíté, maig is tartja a Boros-család. Nov. 3-ka alkonyán Szent-Tamás nevű hegy lábain, Pásztorbükk nevű helyen tévelygett, ⁵⁾ midőn körülé támadó székely és oláh-nép lándzsája, fejszéje villana fel; 800 vért és zsákmányt szom-

¹⁾ Schuller, Archiv. I. 148. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 135. ³⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 53. ⁴⁾ Magy. Tört. Eml. Okmányt. III. 133. ⁵⁾ Erd. Tört. Tára. I. 187.

juhozó bösz ember lármájától látta magát körülvéve. Csata támadt köztök, ha szabad e szót orgyilkosok mütételével szennyezni. A nép győzelemre vergődött. A bujdosók lovukat, vagyonukat nekik hagyva, az erdők sűrűjében kerestek oltalmat, Béli János s két fia Pál és Kelemen, Lázár Imre, Karácsoni s mások sirjukat lelék. A fejdelem még mintegy 2000 lépésre haladt, Naskalat hegy táján, már már alig bírta a fáradság terheit. Kisérete elhult, csak Fekete István s Mikó Miklós támogatta még; ezek közül is Feketét vérvesztése miatt galyok közé rejték. ¹⁾ Kunyhót pillantának meg, forrás vizért küldék a jó pásztor embert; egy tölgy árnyába vonultak, a hold sugárát is kerülték. Azonban a nyomozók üvöltése már ide hallatszik. Ördög Balázsban felismerék a fejedelmi udvar egykori szolgáját, mentő angyalt véltek közelgeni. Mikó elejökbe megy; de még azon kegyelmet sem nyeré meg, hogy felajánlt kardjával sujtsák le... Erre a fejdelem következett. Néhány percz mulva a magát hősileg védett Báthori Endre is, történeéseink szerint Ördög Balázs, a néphit szerint Krestély András fejszeütésétől, ²⁾ mi bal vakszemén találta, összerogyott. S az alig negyven éves férfi, hét hónapi fejdelemkedése után, mikép a vérpadra került XVI. Lajos ősei hibáiért, népe dühének lón áldozata. Mert a népet el lehet nyomni, de jogéretét kiszakasztani nem.

Az elámitott nép, mely azt hivé, hogy Báthori Endre s társai fejével a népszabadság tiprók utolsó hidrafejét vágák le, a nemes főt magokkal vitték; magokkal az elfogott Ifju Jánost, Kabos Istvánt, Pálosi Gáspárt, Geréb Ferenczet, Lázár Farkast; velek Fejérvárra siettek; de elejökbe jött a szózat, hogy sujtsák le, s csak Ifju János ³⁾ és Mikó kis fiával kedveskedtek a vajdának.

A szencsétlen csata után tizenegy nappal, nov. 8-án, ott feküdt a vajda asztalán a fejedelmi szép szöke fej. ⁴⁾ Mihály vajda tetetett fájdalma hasonlított a Julius Caesáréhoz, mikor ellenfelévé vált barátja, Pompejus fejét megvitték; neje mintegy rosszat sejtve,

¹⁾ Később Moldvába menekült, s ugy irá le az esetet. ²⁾ Lesujtója egy ifju rosz ember. Magy. Tört. Emlékek Okmányt III. 140. ³⁾ Két hó mulva a vajda a Marosba fojtatá W. Beth. IV. 485. ⁴⁾ Malaspina, pápai követ, Miklós krétai festővel lefesteté, hogy a pápának megvigye. W. Bethlen IV. 467.

sohajta fel: hej szerákul popá! szegény pap! s férjét a sors változandóságára emlékezteté. ¹⁾ Teodosius cancellára tanácsára kiadá a parancsot, hogy testét is hozzák el, kilenczed napra Fejérvártt volt az is; de kis ujjá, mit gyilkosai a rajta volt drága gyűrűért levágtak, hiányzott; s idehozatván egyszersmind a Báthori Zsigmondtól legyilkoltatott Báthori Boldizsár testét is Szamosujvárról, a két testvért az egybekényszerített karok és rendek közepette, nov. 24-én a nagy templomban azon emlék alá temetteté, melyet a szerencsétlen fejdelem testvére számára készítettet.

Elvázott, de gyilkosai felett sem soká késett az ítélet: a vajda jutalom helyett a néptől az összes zsákmányt összekutatattá; a csiki székelyekre a pápa 100 éves pénteken és szombaton tartandó böjtöt monda ki. ²⁾ Mihály vajda pedig, mint látandjuk, még sajnosabb véget ér.

Mennyire fájlalja a székely nép e tettét, bizonyítja az, hogy Pásztorbükkön egy kereszt alaku fát mutat, hogy egy jámbor székely a szerencsétlen fejdelmet egyelőre ide temette volt, sirja fölé keresztet állított: s mint regéli, e fakereszt kiszöldült, abból lett e fa, melyhez a nép most is bucsút jár.

¹⁾ Nemzeti Társalkodó 1840 15. sz. ²⁾ Erd Tört. Tára I. 187. ³⁾W. Bethlen. IV. 468.

Rudolf előszöri uralma.

(1599 nov. 3.– 1601 febr. 3)

A) Mihály vajda helytartósága alatt.

(1599. nov. 3. – 1600. oct 6.)

I.

Mihály vajda Fejérvárra bevonul. Erdélyt magának akarja tartani. Moldovát is egyesíteni próbálja. Rudolf. cs. és a szultán elismeri.

A fejedelmi kor legszomorubb napjaihoz értünk. Egy korszak nyílik meg, melyet a mongoltatár dulás óta nem láttunk, melyben az erdélyiek feje felett nem damoklesi kard, hanem pallos függött: melyet Bocskai forradalma fog helyreütni.

Bocskai már ez időben fejedelemséget keresvén, hajdukkal Kolozsvárig nyomult vala: de a sellenberki csatavesztés hírére megtért. ¹⁾

Mint említök, Mihály vajda nov. 1-én Fejérvárra bevonult. Báthori Endre és hivei lesujtának. A kormányzat teljesen a császári párt kezében maradt, milyenek cancellár Náprádi Demeter, püspök, ²⁾ Kornis Gáspár, Alárdi Ferencz, Bornemisza Boldizsár és Sennyei Pongrácz.

Nov. 20-ára Fejérvárra hongyülést hirdettek. A megrémültek megjelentek. Báthori Zsigmond donatioit eltörlék; a vajda sergei számára roppant élelmi szert, ezenkívül, mi eddig hallatlan volt kapunként 6 ft. adót, s a székelyekre minthogy új fejedelem lépett a trónra, ökörsütést róttak. És a mi a gyűlés legfőbb tárgyát tette, mint Rudolf császár tanácsosa, helytartója és egyik főkapitánya a rendekkel hűségesküt tétetett le. Hogy a székely népet megjutalmazza, mely napon a gyűlés végződött, okmányt adott ki, melynélfogva jobbágyság alól felszabadítván, régi szabadságukba visszahelyezé, kikötvén, hogy hadidején jó fegyverrel szolgálni tartoznak;

¹⁾ Erd. Tört. Adat. I. 53. 94. ²⁾ Ugyanott I. 54. ³⁾ Törvénycz. Erd. Tört Tára I. 242.

fenhagyván azon ősi szokást, hogy a mikor fejedelem lépik trónra, nősül, vagy első fia születik, minden hatodik ökrüket adóba adják, valamint a többi gyermekek születésénél s keresztelésénél 1 ft. adót adni kötelesek legyenek. ¹⁾

Alig hangzott el az eskü, szavaztatott meg az adó; Mihály vajda elveté álarczát, s a férfi, ki Oláhország történetében, mint azon ország legnagyobb fejedelme jelenik meg, Erdélyben mint bitorló lépett fel, s vandalismusa által nevét bemocskolá.

Első gondja közé tartozott, hogy Báthori Zsigmond kincstárát, mely drága edények, öltözetek, lőszeres, órák, ékszeres, s vert aranyokban néhány százezer forintra ment, elfoglalta, Vécsről magához viteté. ²⁾ Hogy hivei is meggazdagodjanak, a vele bejött bojároknak, katonáknak uradalmakat, jószágokat osztogathasson: a Báthori Endre mellett elestek jószágait elkoboztatá, s ha Malaspina pápai követ nincs benn, cancellára Náprádi Demeter elnézése mellett, azonnal hozzálátott volna az erdélyi nemesség kiirtásához. ³⁾ De minthogy ez ellenszegült, egyelőre beérte azzal, hogy magyar zsoldosait a Barcaságra, ráczait Déva vidékére, oláhait a megyei faluk, városokra telepíté, nekik szabadkezet engedett ⁴⁾

Rendben látván magát, Stojka nevű hivét azonnal Rudolphhoz indítá, hogy győzelme hírét vigye meg, hozza le az évenként Oláhország védelmére járt 10,000 aranyot, s végül, hogy Erdélyt számára felkérje. Hogy a pápát is megnyugtassa, 1600 febr. elején azt írta neki, küldjön pénzsegélyt, mert nagy céljai vannak, s azok egyike, hogy Oláhországot a római vallásra tegye át. ⁵⁾ Hogy a harmadik hatalmat is kijátszodja, Török Mihályt a portára indítá, hogy neki fejedelmi jelvényeket eszközöljön... És ez utolsó hozá meg végveszedelmét.

Míg ezek odajárnak, 1600 febr. 9-re Fejérvártt új hongyülést tartott, melyen mikor a rendek alkotmányukra hivatkoztak, már kardjára csapott, s kimondá, hogy az mától fogva Erdély törvénye; s ha egy pár jobb érzésű bojár nincs mellette, Demeter bolgár püspök nógatására, mit egyszer felhagyott, a nemesség kiirtását

¹⁾ Okl. Székely M. féle Székely nemzet Constitutioi. 82. ²⁾ W. Bethlen IV. 471. ³⁾ W. Bethlen IV. 464. Erd. Tört. Adt. I. 179–195. ⁴⁾ Chronicon Fuchsio L. I. 52. Simigianus 199. ⁵⁾ Magy. Tört. Tár III. 120.

megkezdette volna. ²⁾ Volt-e erre valakitől utasítása, nincsen felderítve.

A gyűlés után roppant pompával, mintegy 600 fegyverestől kísértetve Brassóba ment, hová mart. 1-én érkezett. Itt fogadta Rudolf császár követeit, mart. 4-én, ide érkeztek a török portától küldött fejedelmi jelvények, miket egy basa mart. 9-n hozott meg. ²⁾

Rudolf Mihály vajdához Ungnad Dávidot s Székely Antal szathmári kapitányát küldé, s általuk egy febr. 11-én kelt diplomában Erdély elfoglalásáért elismerését nyilvánítá, s jutalmaul őt és fiu maradékot Oláhország trónán örökjögúnak ismeré el. ³⁾ S felkérte, hogy Erdélyt Basta, kassai főkapitányának adja át.

Azonban a merész vágyakkal felruházott vajda ezzel távolról sem volt megelégedve. Erdély átengedése helyett alkudozásba bocsátkozott, telhetetlensége körülbelül odament ki: hogy a császár adja neki Erdélyt s a két Oláhhont örökösire szállíthatólag; Erdélyhez adja a tiszai megyéket is; Görgényt, Vécset, Fogarast, Gyalut, Husztot, Kővárt adja át családjának; s azon esetre, ha a török miatt megbuknék, 100,000 évi jövedelmet kért biztosítani; mikre ráadásul birodalmi hercegi czimet kívánt. ⁴⁾

A leküldött cs. biztosok a vajda felcsigázott követeléseit 12 pontba foglalák; többek közt a két Oláhországot biztosíták, de Erdély felett csakis gubernatorságot ígérhettek: végre is belátva a nagy véleménykülömbiséget, a biztosok eredmény nélkül visszamentek.

Azonban Erdély ezen leigázása a szomszédoknál sem maradt hatás nélkül. A törökkel tartó lengyel és moldovai udvar lépést akart a befészkelődés ellen intézni, s e végre abban állapodtak meg, hogy Báthori Zsigmondot visszajöni segítsék. ⁵⁾

A vajda azon ürügy alatt, hogy ezt akarja megakadályozni, egy harmadik ország, Moldva meghódítását is célba vette.

Nehogy mig künn jár, itthon a török párt feltámadjon, vagy hogyha csatát vesztene, Báthori Zsigmondot— behozzák: azon főurakat, kiket magával vinni tanácsosnak nem látott, arra szólítá fel, hogy fiát, Petraskót, lennének szivesek Oláhországba kísérni, s

¹⁾ Erd. Tört. Adatok I. 179. 180. 195 ²⁾ Chronic Fuchsio-L I. 153

³⁾ Az okmány Wolf. Belhlen IV. 487. ⁴⁾ Magyar Tört. Tára, III. 178

⁵⁾ Ugyanott 178.

szép szín alatt a hon hatalmasabb fiait mint Bánfi Gábort, Bogáthi Miklóst, Bodoni Istvánt, Kamuthi Farkast, Mikola Jánost, Bánfi Györgyöt, Mihályt és Ferenczet, Tarnóczi Sebestyént, Torma Kristófot, Baládfi Istvánt, Bornemisza Istvánt, Gyulay Ferenczet Erdély határán túl tevé.

Még egy más cselekedet is nyult. Szilvási Boldizsárt és Hertelt Báthori Zsigmondhoz küldé, hogy felszólítsák, foglalja vissza trónát, s vegye el leányát, Flórikát. Azonban utársukat, Muraldo János nevű orvosát arra bérlette fel, hogy Báthorit pusztítsa el. Jeremiás vajdának pedig azt ízené, legyen nyugton, csak a hátszél kívánja biztosítani, egyéb szándéka nincs.

Igy ki voltak osztva a szerepek, midőn érkezik a török porta követe, s a meghozott fejedelmi jelvények díjául Jenőt, Lippát, Lugost és Káránsebest felkéri. De megérkeztek Rudolf császár biztosai is, apr. 20-n Erdélyt újra felkérék.

Mihály vajdát e küldöttségek meglehetősen meglepék. Rudolf követeinek tudára adván hadi terveit, felhitta, hogy kövessék őt, vagy várják be, míg visszaérkezik; a török követeket pedig, nehogy a porta szövetségét ohajtó nagyok szóba eredhessenek, magával vitte, apr. 24-én megindult. ¹⁾ A császári biztosok, kik mert pénzt nem hoztak, hidegen lőnek fogadva, kik egyszersmind beláták, hogy Erdély átadását megtagadottnak tekinthetik – vissza-indultak; azonban a vajda cancellára utánok küldött, Kolozsvárt letartóztatá.

Ez alatt a vajda máj. 6-án Moldvába rontott. Miként Báthori Endrét, úgy Jeremiás vajdát is meglepé; rögtönzött sergeit maj. 23-án megveré, Moldvát leigázá; azonban Jeremiás vajda Ortáno várába vette magát, Mihály vajda néhány heti ostromát dicsőségesen kiállta, mignem Zamoiszki vezérlete alatt megjöttek a lengyel sergek, Mihály vajdát megfutamtaták; minek következtében, minden eredmény nélkül jun. 27-én már Brassóban volt. ²⁾

Ideje is, mert az erdélyiek pohara már telőfélben vala Székely Mózes, most már Udvarhelyszék főkapitánya s királybírája, kit a vajda az erdélyi hadak fővezérévé tett, Báthori Zsigmonddal Lengyelhon határán titkon találkozott; s mire sergeivel a Barczaságra

¹⁾ Magyar Tört. Tár. III. 130.–42. 178. ²⁾ W. Bethlen IV 491. 95. 505. Chronicon Fuchsio-L. I 157.

visszaérkezett, hiveivel a vajda elleni felkelésről s Zsigmond visszahozataláról tanácskozni kezdett. ¹⁾

Természetesen még csak titokban folyt. S tán hamarabb lángat vet, ha cs. tanácsos Petz Bertalan, Rudolf telyhatalmu biztosa, a jul. 20-ára hirdetett országgyűlés előtt újra meg nem érkezik. E gyűlésen a nagy adó, a katonák féktelensége s a jószágok idegeneknek lett eladományozása ellen panaszt emeltek: ²⁾ de miután a cs. biztos a helyett, hogy a vajda fenemlített követeléseire elutasítólag felelt volna, neki diplomát hozott, mely őt Erdély helytartójává nevezte, ³⁾ s e mellett a vajda által követelt évi díjt is meghozta: a hazafi párt a fellépésének még nem látta idejét.

II.

A honfiak Mihály v. ellen fellépnek. Szabad kezet enged övéinek. A nemesség kiirtását czélba vette. Az erdélyiek fegyvert fognak. Bastát behívják.

Ennyi balszerencse mellett sem hiányzottak merész hazafiak, kik eltiport hazájok érdekében Mihály vajda s az őt támogató két császárral szembe mertek nézni. A vajda a tervnek csakhamar nyomába jött. Székely Mózeset magához idézteté, ez táborát a Barczaságon hagyva, Segesvárra ment, nejétől s ipjától a derék Kornis Farkastól bucsút vett, Lengyelországba futott Báthori Zsigmondhoz. ⁴⁾

E merész s önfeláldozó lépés jel volt a szakadásra. Az erdélyiek felemelték fejüket, a vajda pedig bárdjához nyult. Azonnal Kornis Farkas után küldött, a nála talált Farkas Ferencz és Szemere Mihály székely főurakat a poroszlók lesújták, dersi Petki János csak futással menekült, Kornist pedig elfogák.

Nehogy a hon fejét felmerje emelni, terrorismushoz fogott. A kozákoknak, a törökök által kiüzött s Erdélybe csődített bolgárok nak és ráczoknak, s a velek szövetkezett oláh népnek szabadkezet engedett. ⁵⁾ A rablás, égetés mindennapivá vált. Hogy egyes eseményeket ne idézzünk, a vandalismus jellemzésére megemlítjük, hogy

¹⁾ W. Bethlen IV. 501. 5. Magy. Tört. Tár. III. 179. ²⁾ Mike Gyűjt. Art. Diet. I. 991. ³⁾ W. Bethlen IV. 507–9 v. ö. M. Tört. Eml. Okm. III. ⁴⁾ Magy. Tört. Tár. III. 179. ⁵⁾ Simigianus 202.

a keresztényszigeti szászpapot a sekrestyébe akaszták fel. ¹⁾ Az udvarok prédára lőnek vettelve. Bánfi-Hunyadon a katonaság egy vasárnap rabolni kezdett, a nép ott hagyá templomozását, a katonaságot megtámadta, levágta: miért Csáki István, ki Biharmegyében fekvő adorjáni jószágából jól titkolt tervekkel eléállt, ²⁾ s az erdélyi hadak új fővezérévé lőn, azon parancsot kapta, hogy a népet kardra hányassa s a helységet hamuba döntse; s maga Csáki is csak annyit segíthetett rajtuk, hogy a népnek megizené, hogy meneküljön, de a helység aug. 4-én felprédáltatott. ³⁾ Ily fellépések mellett csoda-e, ha a birtokosság seregestől futott, s az utak rakva lőnek Magyarhon felé menekvőkkel. Bethlen Gábor s mások Lengyelországba mentek ki.

Azonban a menekvés sehoggy sem volt a vajda inyére. Töb-
bek közt az ékes beszédű bikali Vitéz Miklós Vitéz Gábor fiának, egyik tányérnyalójának azon szerepet adá, hogy szerte járva, a magyarokat a futás gondolatáról lebeszélje. ⁴⁾ Erre sokan honn maradtak. Ekkor a vajda demoni terve, a kiirtás szervezéséhez fogott. Egyelőre, mint a ki terve kivihetőségében kétkedik, a legnagyobb ovatossággal tapogatózott. Hadnagy István nevű zsoldosát egy éjjel a fejdelmi palota veresbársonyosnak nevezett szobájába hivatá, mindenekelőtt megesketé a minden szentekre, hogy kérését teljesíteni fogja; ez megesküdt; akkor lefestvén előtte a szép jövőt, mely rájuk vár, ha Erdélyt oláhokkal es ráczokkal népesíthetik, Hadnagyot reábirta, hogy katonáival eszköze leend. ⁵⁾ Erre Tamásfalvi Jánoshoz fordult, kit Marosszék főkapitányává emelt vala. S csak hamar oly biztosnak hitte célját, annyira bizott embe-
reiben, hogy poharazás közben a titok fátyolát fellebbenté.

Ily előlépések után a vajda a köteleket már Erdély birtokossága nyakán látta: nem vette figyelembe, hogy a politikai köteleknek is két vége szokott lenni, s gyakran megtörténik, hogy másik vége a vetőre kanyarodik vissza. Hogy Rudolf által már is kétség alá hozott hűségét bebizonyítsa, azon rendeletre, hogy Bastával egyesülve, a török ellen menjenek: készüléteket tett, Szászsebeshez tá-
bort akart összevonni. S im az első nyilvessző onnan pattant vissza,

¹⁾ Fundgruben I. 64. W. Bethlen IV. 512. ²⁾ Magyar Tört. Tár. III. 160. ³⁾ W. Bethlen IV. 513. Fundgruben I. 164. ⁴⁾ Simigianus 214. ⁵⁾ W. Bethl. IV. 526. Simigianus. 210–15.

honnan legkevésbé sem remélte: Makó György egyik leghivebb embere, ki őt behozni segítette, a menekült Székely Mózes itt hagyott terveit folytatólag, ¹⁾ mint a Barczaságon fekvő magyar tábor vezére engedelmességét felmondta; Csáki István fővezére pedig Kolozsvártt értekezletet tartott, s hasonló szellemben nyilatkozván, abban állapodtak meg, hogy a felülésre felszólított rendeket ne Szászsebesre, hanem Tordára rendeljék. Az ellenzék lobogója tehát kítűzetett.

E percztől Erdély főbbjei, s a vajda egymással teljesen meg hasonlottak. A hazafiak augusztus utolsó felében Tordára sereglettek, a vajda lengyel, kozák, oláh zsoldosait, s a székely nép azon részét, mely elég vak volt hinni, hogy bitorló szabadságot adhat, Szászsebesre gyűjté. A városok piaczára, hogyha elpártolni mérésznélnek, akasztófákat állította. ²⁾ A nemesség nyílt ellenszegülésére pedig nagy kedve lett volna karddal felelni, de belátva ingatag helyzetét, szép szavakkal fordult hozzájuk; s mire ez nem használt, fenyegetéshez kezdett. De azért Csákiék Tordáról nem mozdultak, pedig az ők helyzetök is válságos. Mert míg egyfelől a vajda tekintélyes sereggel rendelkezett, másfelől Basta, Rudolf császár magyarhoni főkapitánya, a vajdával csatlakozandó Kassáról szintén kilépett, Erdélytől nem messze Majténynál titokteljesen megállt. Pethe Lászlót előcsapatával Sz.-Somlyó alá küldé, hogy a végső Báthorit is kiűzzék a hazából; úgy lőn, mint Basta kívánta, a Somlyón ostrom alá vett Báthori István végül is csak Huszt és Szamosujvár átadásával menté meg életét, s úgy mehetett el Lengyelországba.

A hazafi párt tehát két tűz között állt, s Báthori Zsigmond ígért segélye még sehol. A kétség vihara közepette, a vajdától két tanácsur érkezik hozzájuk, az öreg Kemény János és a hős Petki István, mégegyszer s utoljára felszólítatá általuk, mondjanak le merész szándékukról... Drámai jelenet következett... A honfiak öregei mély halgatással feleltek, csak a hevesebb fiatalság harczvágya tombolt. Előttek a vajda, hátuk megett Basta serge, fejük felett a bárd. Vezérok Csáki István, történetünk egyik legnagyobb egyénisége, jól értette a honfiak e fájó hallgatását, s meggondolva,

¹⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 55. ²⁾ Chronic Fuchsio I. 160.

hogya a két követ szintén vérökből való vér, kiknek jó indulatában nem kételkedhetnek: mint egy Mucius Scevola bajtársai közül ki-lép, s megszakasztja a halgatást... Mondjátok meg szólt a két kö-vethez – beszélhetek e nyíltan előttetek? Hát mi előtted? Vi-szonzá a hozzájuk jött két tanácsos... Erre egymásnak szót és kezet adtak... Ekkor az elfojtott hazafi fájdalom az eltiport haza siralmas helyzete felett nemes haragra gyult ki. Az önfelál-dozás s a honszeretet érzelmének szavakat adtak... Elveszett szabadságuk visszavívása közös imává vált... s a feletti örö-mükben, hogy egymást megérték, hogy ismét egyet értenek, követ, vezér, nép és nemesség arcza öröm könnyektől ragyogott... S a közös boszueskü elmennydörgött. ¹⁾

Készen voltak. De Báthori Zs. és Székely Mózes lengyelei még seholy sincsenek. Mit tegyenek!! A kétfelőlről fenyegető el-lenség közül, a kisebbiket választák.

Bastára gondoltak, ki már Kolozsvártól nem messzejárt. Alárdi Ferencz tanácsurat, s a derék Haller Gábort Bastához fut-taták, s felejtván, hogy a török iránt kötelezettségeik vannak, fel-kérték, hogy velök ellene egyesüljön. Basta, ki ismerve helyzetét, tudta azt, hogy Mihály vajda a császár követeitől azt izente, hogy ha Rudolf a megígért 10,000 aranyot visszatartja, az ördögöket is fegyverre kelti ellene: ²⁾ a felhívást azon feltét alatt, hogy magu-kat Rudolf részire hitlevéllel kötelezik, elfogadta; mit Csáki István néhány főúr aláírása mellett, azonnal teljesített. ³⁾ Makó György-höz a Barcaságra szintén követek repültek; Makó is hozzájuk in-dult, mire ez Medgyeshez ért, a Csákitól elébe küldött Bogáthi Mik-lós javait, miket a vajdától kapott, neki biztosítá; erre Makó a re-negát táborral, mely Mihály vajdát behozá, Csákiékhoz nyilatko-zott. Mihály vajda szintén mindent megmozgatott: Makót Nemes János által, a tordai tábor-t Sennyei Pongrácz tanácsur s Stojka Viszter udvarmestere által újra megújra elpróbálta, mennyet, föl-det ígért: de követei mindenünnen siker nélkül tértek meg. ⁴⁾

E ponton vették Basta azon izenetét, miszerint megindult, mig meg nem érkezik, minden harczot kerüljenek. Kerültek, de

¹⁾ W. Bethlen IV. 548. Simigianus. 227. ²⁾ Simigianus 201. ³⁾ Erd. Tört. Adat. I. 55, 58 ⁴⁾ W. Bethlen. IV. 554.

azért nem maradtak tétlen: a szászokhoz leveleket intéztek, hogy csatlakozzanak, mire a szász városok fegyvert fogtak, a vajda örségét kiveték. ¹⁾ Hogy a vajda táborát felbontsák, követeket, inkább kémekeket küldtek táborába, kik azonban a székely néppel, mert féltek, hogy újra jobbágyságra vetik, nem sokra mehettek. A kozákok a hozzájuk ment Veres Boldizsárt mint bujtogatót lesújták. A meresz fellépés még se maradt sikertelen. A vajda népe éjjelenként egyre szökött, a szászok közül a beszterczeiek átjöttek. Kolozsvár polgárai Barabás János polgártársuk vezérlete alatt, otthon lora kerekedtek, ott termettek a hazafiak táborában, ²⁾ Makó György is megérkezett, Csáki s a nemesség fátyolt vetve multjokra, zeneszó mellett vezeté a Keresztesmezőre.

Csáki István meglehetősen tábor élén állt, a mikor Vásárhelyi György jezsuita, s Ungvári János fejevári ref. pap Mihály vajdától ismét követkép jelent meg nálok: ezeket már ki se halgaták, fogságra veték. Majd egész hivatlanul Tamásfalvi János is megérkezett 500 marosszéki lovassal, s elé mutatá a vajda irtásra szólító levelét; az aranyosszékiek már régebb csatlakoztak vala... ³⁾ Itt érkezett meg Basta hat ezer magyar és németből álló sergének előcsapata, magyar huszárság Pethe László vezérletében. Basta is Zilahról sept. 14-én kiindulván, Tordához érkezett... Illő pompával fogadták... Csáki a fővezérséget átadá... s azonnal követség indult, mely Mihály vajdát felszólítá, hogy Erdély földét hagyja ide. ⁴⁾

III.

Basta bejő. Sergét a magyarokkal egyesíti. Mirislónál megharcolnak. Mihályt megverik. Kifutamtatják.

Mihály vajda most értette át fenyegető helyzetének egész nagyságát. Postelnik András nevű bojárja és Trauzner Lukácsot a tordai táborhoz küldé; de Basta küldetésök céljának még előadását is betiltá.

Eltávoztak tehát s Basta erre Mihály vajda ellen készülődött. Mint másnap, sept. 17-n megindultak, hallják, hogy a vajda Enye-

¹⁾ Okl Schlötzer Geschichte d. Deutschen I. 104. Chronic. Fuchsio. I. 158.–61, ²⁾ W. Bethlen IV. 562. Simigianus. 231. ³⁾ Kemény, Suppl. Dipl. IX. ⁴⁾ Magy. Tört. Tár. II. 182. Simigianus 234. Istvánfi 463.

den tul Tinód nevü rétségen töltötte az éjet; onnan az általa azon éjjen felégetett Enyeden ájtöve, Miriszlóig nyomult, ott a hidnál sánczot vetett, s nehogy megkerülhessék, a Gombás feletti magaslatra háromszáz lovast állított fel. Estve volt, mikor a két tábor egymás szemébe nézhetett. Körülök szép térség, tölök keletre a Maros, nyugotra a völgyből kiemelkedő havasok, köztük Oláhlapád felől egy havasi patak futott a Marosba.

Reggel, sept. 18-n, Bástá előlépett. Előcsapatul, hogy a támadást kezdje, háromszáz próbált vasast állított; jobbján ezeröttszáz magyarhoni és erdélyi könnyü lovas, kiket Toldi István és a katonás Sennyei Miklós vezérelt; balján aranyoszéki, kolozsvári és beszterczei gyalogok, élökön a török és muszka sebektől diszitett Túri Ferencz. A had zömét, a kétezer magyar lovasságot Csáki István erdélyi, Pethe László magyarhoni főkapitán s Makó György vezették. Ezek megett tartalékul ezeröttszáz vasas Pecz, két ezer huszár a dandárával bejött késmárki Tököli Sebestyén ¹⁾ és Petki István alatt, és a német gyalogság volt felállítva. A tábor széleit jobbról az aranyoszéki két száz lovas, balról Tamásfalvi marososzéki székelyei fedezék, hátok megett Peresit Máthé, a rác despoták utóda, néhány ezer felkeltett néppel állt. Az egészhez még csak egy kocsit kell gondolnunk, melyből a török ellen annyi győzelmet vitt, de már előregegett hős Borbély György osztá lelkesítő tanácsait.

A csata kicsiny mérvben kezdődött. A könnyü csatázás hosszason folyt. Idővártatva, Basta, hogy a vajdát vett jó állásából kicsalja, sergét, mintha veretve látná magát, visszavonulásra rendezé, Miriszlót felgyujtatá, s Décsé felé kezdett, huzódni. A ravasz hadvezér nem csalatkozott. Mihály vajda győzelmi örömeben utána eredett, Miriszlón átrontott: csak ekkor látta megdöbbenve, hogy Basta Décsénél megállt, s futást tettető sergeit visszafordítá. A vajda egyelőre arra gondolt, hogy békét ajánljon, de fővezére Barcsai András azon megjegyzésére, hogy azzal már elkéstek, sergeit maga is csatára rendezé. Elöl négyezeröttszáz kozák és oláh, kiket Lugosi Ferencz és Enyed leégetője Tahy István vezérelt; odább a székely nép néhány ezere élén, a résztvenni kényerült Sen-

¹⁾ Ezért fia Miklós Székét kapja Báth Gábor alatt. Kemény, Suppl. Dipl. IX. 153.

nyei Pongrácz és Bodoni István, odább Budai György alatt négyezer rácz, oláh és székely lovas; végre a had balszárnyán maga a vajda néhány ezer elegnépet vezérelt. Megettök Farkas György, lippai várparancsnok, háromezer székely lovas s különböző fajú gyalogsággal állt, mint tartalék. Leghátul Gyarmati Máté volt helyezve nyolczszáz gyaloggal, mint a kiket átpártolni akarás gyanuja miatt használni nem lehetett.

Igy álltak egymással szemben; a vajda mellett mintegy 25,000 ember, 32 ágyu; tul a hazafi pártnál mintegy ezeknek fele.

Az ágyuk megdördültek. Az erdélyiek, kik hazájokért, szabadságukért csatáztak, bevágtak. Véres csata kezdődött, a kozákokat a Marosba nyomták... a vajda tábora futásnak eredt a csata meg, vala nyerve... Mihály vajda is megfutott... Mint írják, 9,000 halott maradt a csatatéren, kiből 7,000 jött azon halom alá, melyet később a Maros elsepert.¹⁾

Azonban a győzelem öröme nem volt teljes, mert a vajda katonái folyvást, kegyetlenkedtek: Kornis Farkast, a Székely M. ipját, ki a miriszlói csata hallására börtönéből kitört, Fejérvártt agyonverték. Mihály vajdának is elég ideje maradt, összegyűjtött zsákmányát a fejedelmi laktól szekérre rakatni, s azzal együtt vonulni kifelé.

Basta utána nyomult. Azonban a vajda berendelt sergei már érkeztek, a Verestornyon be csapatokat kapott, s a bodzai szorosban mintegy 20,000 ember érkezett, kik a csatanapján Prásmárt, Földvárt és több barczasági helységet felgyújtottak, s sept. 23-kán a vajdával Feketehalomnál csatlakoztak. Mert a magyarok előcsapata nyomában volt, s háta megett Brassót se ígérlet se fenyegetésekkel nem birta feladásra venni, felkelt, s sept. 25-én a bodzai szoroshoz vonult, hogy kimenő útját fedezze.

Állást vett, védelemre gondolt. Szilassi János csapatvezérét Bastához küldé, hogy benmaradhatását eszközölje. Hétfalut felégeté. Azonban megjött a hir, hogy Báthori Zsigmond, sogorával, Zamolski János lengyel cancellárral, feles törökség és lengyelségtől támogatva Moldovába érkezett. Basta erre a Szebennél megállt német

¹⁾ W. Bethlen IV. 577–90 Simigianus 236. Erd. Tört. Adt. I. 56–7 182. Magy. Tört. Tár. III. 183.

sergeket sept. 29-n felülteté, a Bárczaságra ment, Tököly Sebestyént és Csákit oct. 4-én a vajdához küldé, hogy egyezkedjenek. De meghallá, hogy a lengyelek nem kevesebbet akarnak, mint Mihály vajdától Oláhországot elfoglalni: erre a vajda a császárnak ismét hűséget fogadott, bizosittatá magát, hogy az erdélyi tábor utána nem nyomul; s azzal oct 6-án Erdélyből, a Vidombáknál álló Basta elnézése mellett, csendesen kivonult.¹⁾

Itt és így végződött Mihály vajda kényuralma; mert a mi szerepet ezután kapott, abban többé önállóságra vergődni nem engedék. Mivel a pápával és pogánynyal egyaránt játékot üzött, megbukkott; később csak mint másodrendű eszköz jelenik meg, míg két kulacsosságáért végül is nyaka szakadt.

¹⁾ Chronicon Fuchsio 162–68 Fundgruben I. 167. Magyar Tört. Tár. III. 184

B) Basta helytartósága, előszőr.

(1600 oct. 6. – 1601 febr. 3)

Mihályt a lengyelek megverik. A császárhoz fut. Lesz a híres léczfalvi gyűlés. Az erdélyiek Rudolfnak hűséget esküsznek. Majd Báthori Zs. visszahozását elhatározzák. Basta kimegy.

Mihály vajda kiűzetése után a kormányt az olasz eredetű tábornok, báró Basta György vette át, egy ember, kit a dobpálczától vezéri botig vad jelleme emelt fel. A győztes hadak Háromszéken és Barcaságon telepedtek le. Basta Uzonban, kormányzó társa Csáki István s tanácsos társai, Sennyei Pongrácz, Bornemisza Boldizsár, Alárdi Ferencz, Toldi István, Mindszenti Benedek, Bodoni István Léczfalván vettek szállást. ¹⁾

Ekkor vette a nemzeti párt a rájuk nézve már elkésett hirt, hogy Zamoiski s Báthori Zsigmond fellépése való, hogy Moldovát és Oláhországot Mihály vajdától visszaakarják venni, s azután Zsigmondot hozzák Erdélybe. Nem soká a Mihály vajda elől menekült Székely Mózes, lengyel fedezet alatt Csákiékhoz jött. Basta belátva, hogy ekkora erő ellen, ha az erdélyiek is ellene fordulnak, mit sem tehet, egyelőre elutazásra gondolt. De a főbket részére nyervén, arra munkált, hogy a helyzetnek ura maradjon. Mihály vajda pedig, hogy az erdélyiek magokat a lengyelekkel össze ne kössék, s ellene segítséget ne nyujtsanak, nejét, fiát, és leányát, mint barátsága zálogait Erdélybe küldé. ²⁾ Felesleges is lett volna reámenni, mert magok a lengyelek Moldvában ellentállásra nem találva, Oláhország határán oct. 20-án teljesen tönkre verték. Nem volt elég. Mihály vajdát a török hadak is üldözőbe vevék; országát feladta, megmaradt csekély sergével Hátszeg mellett az oláhthoni hátszélékre vonta magát. Onnan Erdélybe futott, s Baba Noak által Kornis Gáspárral, Fejérvár parancsnokával alkudozott, hogy

¹⁾ Kemény, Suppl. Dipl. IV. 5. 70. ²⁾ Magy. Tört. Tár. III. 185. Chronicon Fuchsio L. 169.

bocsássa át. A küldött 2000 arany utat nyitott, úgy futott a körös-bányai havasokon keresztül Magyarországra, hogy Prágába mehessen. ¹⁾

Képzelné lehet az erdélyiek válságos helyzetét. Basta megszabadítá őket Mihály vajdától, hűséget ígértek a császárnak; s most Zsigmond ott állt a határokon mint a török udvar visszafogadott kegyeltje. A tél nyakukon volt, a török és lengyel támogatására a tél folytán nem számíthattak, de nem is akarák csataszinterévé tenni a hazát. Időt vettek tehát maguknak, míg a dolog fejlődik. Legelőbb is Csákit, ki maga is fejedelemségre vágyott, Basta nevében Zamoiskihoz küldék, megizenték, hogy a lengyelhadak bejövését a császár hadizenetnek fogja tekinteni, hogyha pedig visszatér, Sáros és Zádvar uradalmokra számolhat.

Mig künn ezek folytak, Basta sietett, hogy Erdélylyel a hűségesküt letétesse. E végre oct. 25-én Léczfalván, Háromszék egyik falujában a táborban jelen volt rendekkel országgyűlést rögtönztetett; s itt a Basta tábora közepette, hogy a Mihály vajda pártját lesujtsák, a vajda adományozásait megsemmisíték; a többek közt a székely népet újra jobbságra veték, a fegyverviseléstől eltilták, s meghatározzák, hogy a lerontott Várhegyet, Háromszék, Csik, K.-Vásárhely, Udvarhely-várát Gyergyó és Kászon népe visszaállítsa; az oláhok fegyverét szintén elszedeték; a két Oláhországból bejáró görög, oláh, dalmat kereskedőket, hogy kémül ne szolgálhassanak, határszéli helyekre szoriták; hogy Báthori Zsigmond pártját is gyengítsék, Bocskait, ki a minap Zsigmondot trónába visszajátszá, az udvar kedvére, Erdélyből száműzék; a lefejezett Kendi Sándor fiának Kendi Istvánnak Lónát, Szalánczi László fiának a Hunyadban fekvő Bukarestet visszaadták; végül Csáki Istvánt, Mihály vajda kiűzéséért kapott jószágaiban megerősíték. ²⁾

Azonban e gyűlésnek más feladatai is voltak. Hogy a lengyeleket magokra ne zudítsák, Bornemisza Farkast, Trauzner Lukácsot, Daczó Ferenczet, Enyeter Lukácsot Zamoiskihoz küldék, megizenék, hogy a törökkel és lengyelvel viszályba keveredni nem akarván, Zsigmondot visszavenni hajlandók. De a császárt sem

¹⁾ Magy. Tört. Tár. III. 186. Erd. Tört. Tár. II 27. ²⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Tára. I. 254. W. Bethlen IV. 597.

akarván megbántani, miután e követség visszajött, s a vést egy időre elhárítva látták, Bornemisza Boldizsár, Trauzner Lukács és Régeni János személyében egy más követséget indítanak, mely Rudolfhoz menve, felkérje, hogy ha Maximilián főherceget gubernatornak nem küldheti, engedjen fejdelemválasztást, de idegen tanácsosokat be semmi esetre se küldjön, a magyarok kezéből várat el ne vegyen, az ország alkotmánya bántatlan hagyassák; továbbá, hogy addig, míg a berohanástól megvédve nem lesznek, Erdélyt át ne vegye, mert mintsem a török és lengyelnek magokat kitegyék, készek Zsigmondot visszafogadni; végre kérték, hogy Mihály vajdát, mint a haza felforgatóját zárassa el.¹⁾

Ezzel a gyűlés nov. 7-én bezáratván, a tábor feloszlott. Az erdélyiek visszavonultak tüzhelyeikhez. Csáky és kormánytanácsa novemberben Fejérvárra ment, s folytatá a kormányzást.²⁾ Basta fegyveres népét kiküldé telelni Magyarhonba.

A követek még fenn vannak, s csakhamar meggyőződtek, hogy a fejdelemség folytathatására igen szűkek a kilátások. Az osztrák protectiobani remény mind szűkebb körre szorult. Megjött a hír, hogy a császár Mihály vajdát ünnepélyesen fogadta, s új missióval akarja felruházni. A törökhözi visszatérés újra előtérbe nyomult. Basta egy szép fedezettel Kolozsvártt telelvén, titokban vittek az ügyet. Csáki István és Székely Mózes más főurakkal Kolozsvártt értekezletet tartott, a török véduraság visszaállítása, Báthori Zsigmond visszahozatala vagy egy más megválasztása felett tisztába jöttek. Báthori Zsigmond pártjából lemhényi Csomortáni Tamás s mások Lengyelországba mentek,³⁾ őt Moldovába szöktették;⁴⁾ Csáky mint az ország főkapitánya Kolozsvárra 1601 jan. 21-re hongyülést hirdetett, a visszahozás tervét előadta. A tervet mindnyájan elfogadták, kivéve Kornis Gáspárt, Sennyei Pongráczot, Géczi Pétert, Bodoni István és Huszár Pétert, kik Rudolf mellett nyilatkoztak. Csáki és Székely e főurak aulicus ellenvéleményén megütközve, nehogy követőkre találjanak,

¹⁾ W. Bethlen IV. 611. Chronicon Fuchsio 172 Simigianus 242. Istvánfi 464. ²⁾ Kemény, Suppl. Diplomatar. IX 10. ³⁾ Ezért adományoz neki I. Kemény Diplomatar. VI. 287–300. ⁴⁾ Erd. Tört. Adat. I. 58

a dolgok élére veték magokat, a város kapuit bezáraták s azon ürügy alatt, hogy Mihály vajda bejövételére gondolnak, elfogták, Kornist és Sennyeit Görgénybe, a többit Dévára küldék... Erre febr. 3-án Báthori Zsigmondot és Csáki Istvánt választás alá bocsáták; mire Báthori harmadszor is fejedelemnek választaték... ¹⁾ Szegedi Nagy Pált, Zsigmond egykori főlovászmesterét azonnal Moldvába indíták.

E merész fellépés után Csáki és Székely Mózes Bastához mentek, jelenték, miszerint a rendek, mert a császár oltalmában, a fenyegető török ellenében nem bizhatnak, Báthori Zsigmond visszahívását egyhangulag elfogadák; s jó szolgálataért Bastának Déva-várát ajánlták: ki az ajánlatot az okon, mert nem csak Déva, hanem egész Erdély a Rudolf császáré, visszautasítá; a rendeket pedig hűségben maradásra inté. Végre belátván, hogy az árnak elébe nem állhat, fenyegetések között Erdélyt ide hagyá. ²⁾

A hongyülés a komoly következményekre gondolva, adót, fegyvert szavazott; Náprádi kath. püspök javait, mert császár kémjének tartatott, elkobzák, a püspökséget megszünteték, s Csákinak a hon iránti szolgálataért F o g a r a s -várát ajándékozá. ³⁾

Hogy a hongyülés határozott szellemét jelezzük, megkívánjuk jegyezni, hogy a fogságra jutott B a b a Noákot, Mihály vajda rácز kapitányát Erdély pusztitóját, az irtást javasló rácз főppappal megégették.

A koczka tehát újra el vala vetve. Minden szem Báthori Zsigmondon függött. Bogáthi és Vajda Miklós hozzá roboztak, hogy a meghívó követség érkeztét jelentsék; nyomukban Toldi István, Szentpáli János, Petki János s mások 300 lovas élén haladtak. Moldva Botosán nevü városában találták őt, ünnepélyesen meghitták, mit Báthori Zs. elfogadván, azonnal beindultak, s mart. 24-én Beszterczén ágyudörgések üdvözölték.

¹⁾ Fundgruben I. 169. ²⁾ Erd. Tört. Adt. I. 58. 59. Erd. Tört. Tár. II. 29. ³⁾ Törvényczikk, Mike Gyűjt. Art. Diet. II. 3.

Báthori Zsigmond, harmadszor.

(1601 febr. 3. – 1602. jul.)

**Báthori visszajő, az esküt ismét leteszi. Szervez. Basta el-
lene jő, Goroszlónál megveri, kifuttatja.**

Báthori Zsigmondot 1601 febr. 3-án Erdély harmadszor is fejedelmének választván, Lengyelországból visszajött. Visszajöhetésének egyik tényezője Székely Mózes küldöttség élén Beszterczen, az ország rendei Kolozsvárt, a legnagyobb pompával fogadták, egyenesen a nagy templomba kísérik... Ujra beigtaták, s mart. 27-n harmadszor is felvette a kormányt.

Szomoru helyzet, mikor egy ily fejdelem birása is akkora öröm, hogy udvara fénye helyreállítására egyesek, lovakat, fegyvereket, arany ezüst szereket hordtak össze, a nemesség minden jobbágjától egy forintig rotta meg magát. ¹⁾

Szervezéshez kezdettek. Szamosujvárt Basta Ribis Sigfrid kapitányára bizta volt; Marosujvárt – mit Mihály vajda Miháltz nevű bojárjának adott vala, Ribisnek adományozák, s ez a várat Gyulafi Lászlónak feladta. Toldi Istvánt és Torma Kristófot a portára küldék, Rudolphoz Kakas István táblai ülnök ment. Azonban ez utóbbi nem azon fogadtatásban részesült, mint a portán Tormáék, mert Rudolf oly haragra gyuladt, hogy a léczfalvi gyűlésről felküldött követséget azonnal kiutasítá, Mihály vajdát 100,000 arannyal megajándékozván, azonnal utnak indítá, hogy Bastával egyesülten Báthori Zsigmondot Erdélyből kiverjék. ²⁾

Báthori Zsigmond e hirre készületekhez fogott. Hogy hiveit lekötelezze, kik behozásában részt vettek, jutalmazásokkal halmozta. Többek közt Borbély Györgynek s vejének Vajda Miklósnak máj. 26-án Déva-várát; ²⁾ lemhényi Csomortáni Tamásnak Háromszék főkirálybirájának jun. 1-én a Várhegyhez tartozott K.-Vásárhelyt, Bereczket, e mellett Eresztevényen, Páván, Pákén részjóságokat adományozott. ⁴⁾ Jun. 3-án hongyülést tartott, a

¹⁾ W. Bethlen V. 11. ²⁾ Erd. Tört. Adat I. 59. ³⁾ Kemény, App. Dipl. XIV ⁴⁾ Kemény, Diplomatar. VI. 287. 309.

felkelést elrendelé. ¹⁾ A moldovai vajdát s a közelebbi basákat segítségére szólítá. De mind ez csekélység Basta ellenében, ki saját ereje mellett, azon ürügy alatt, hogy Mihály vajdát akarja haza kísérni, a magyarhoni megyéket is felakará ültetni; mit a megyék megtagadtak ugyan, de a hajduságot szabad dulás ígérete mellett megkapá, s Mihály vajdával kezettfogva tekintélyes táborral indultak be. ²⁾ Az erdélyiek, hogy a vérontást elhárítsák, Gyulafi Lés-tárt Bastához futtatták, hogy szándékáról leverje. ³⁾

Azonban a harcz kikerülhetlennek mutatkozott. Báthori Zs. negyvenhárom zászlót osztatott ki; Kolozsvár mellé tábort állított; Csáki István és Székely Mózes vezérlete alatt elejökbe indultak, Somlyón és Tasnádon a határszél védelmét elrendezték. Itt hallják a legnagyobb leveretésökre, hogy a fondor Mihály vajda Zsigmond nevében a basákhoz ajándékokat küldött, s azt izené, maradjanak veszteg, mert elég erősnek hiszi magát Basta ellen. E cselfogást helyreütni már késő volt. A segítségre érkezett 3000 tatár csak egy csepp a szomjuság ellen, mert Basta már Majténynál közelgetett. Báthori, hogy időt nyerjen, visszafordítá táborát; Basta utána eredt, s aug. 2-án 10,000 gyalog s 8000 lovasal Goroszlónál Zilahtól, pár órára elébe vágott.

Másnap, aug. 3-án, csatára viradtak. Goroszló akkor felebb a hegyen feküdt, alatta lankás oldal nyult le a kis völgyre, mit egy patak metsz át. Basta kezdé a csatát: elől sléz és vallon lovaság, azután magyar lovasok, német és vallon gyalogok, hátrább a Mihály vajda zsoldosai és Rákóczi Lajos gyalogsága jött; kik azonnal állást foglaltak. ⁴⁾

Báthori szintén rendezé magát, de igen hibásan. ⁵⁾ Legfőbb hibája, hogy mind két vezérét egyenlő hatalommal ruházta fel: Csáki nevénel fogva, Székely személyes tapasztalatai érzetében függetlenül rendelkeztek... A két tábor a két ellenkező hegylábön foglalt helyett. A csata megkezdődött, azonban csak ágyukkal folyván, délutánra áthuzódott.

Öt óra felé Basta lováról leszállt, a sátrakat felhuzatá, ágyuit elcsendesité. Az erdélyiek azon hitben, hogy ma már a csatának

¹⁾ Mike Gyűjt. Art. Diet. II. 21. ²⁾ Erd. Tört. Adt I. 60. ³⁾ W. de Bethlen V. 16. ⁴⁾ W. Bethlen. V. 21. Erd. Tört. Adt. I. 185. ⁵⁾ Basta birálatát l. W. Bethlen V. 161.

vége, a roppant melegtől eltikkadtan szintén leszálltak, lekantároztak, a vezérség a kastélyba vonult, s ezzel bele mentek a hadi csel kivetett kelepczéjébe. Mert Bastáék azonnal lóra pattantak, a magyarokat megrohanták, heves csata támadt, mi végül is oly szomoruan ütött ki, hogy Báthori ágyui, gazdag sátrai az ellenség kezébe estek, s mire az est a szerencsétlen csatának végetvet, 2000 ember maradt csatatéren, köztük: Petki István, Tarkányi István, Csomortáni Tamás, Horváth György, Szerdahelyi Albert; mások fogságra estek, kik közül Szeptán István, Rác István helytt kivégeztettek. Báthori 45 ágyuját oda hagyva, csakis ügyes vezetőinek köszönhető, hogy Dézs felé elmenekülhetett. ¹⁾

A nagyszerű vesztes után Báthori ügye tarthatlanná vált. A legyőzettek abban állapodtak meg, hogy Báthori huzódjék ismét Moldvába, maradjon ott, míg a szultán segédsergeket rendel; Székely Mózes pedig maradjon ben, szedje össze a serget, vonuljon Fejérvárra. Ugy lön; Báthori Csákkal, Bogáthi Miklós s másokkal Radnánál kiment, ismét itt hagyta a hazát; fővezére Székely M. Fejérvár felé tartott, hol mentorukat, az öreg Borbély Györgyöt találták.

II.

Basta és Mihály vajda Erdélyt másodszor is elfoglalják. Basta és a vallonok. A hajduk és vallonok kegyetlenkedései. Báthori Zs. és vezérei ellentörekvései. Basta Mihály vajdát megöleti.

A goroszlói csata s Báthori Zs. Moldovába menekülése után, Basta Erdély északi részét kardcsapás nélkül elfoglalhatja. A déli részeken Székely Mózes, mint benhagyott fővezér akadályokat gördített.

A győzelmes sereg a Szilágyból, Kolozsvárnak tartott, mely az összeromboltatástól magát 100,000 fton váltá meg. ²⁾ Gyulafi László is feladá Szamosujvárt: s azzal az ut a hon szívébe nyitva lön. Erre a két vezér Basta és Mihály vajda Tordára ment, Keresztes-mező gyönyörű térségén, az Aranyos partján sátrakat vonattak.

¹⁾ Fundgrub. I. 170. Erd. Tört. Tár. Is 28. ²⁾ W. Bethlen V. 50.

Kezdődött a B a s t a - k o r a .

Harmadfél százada ez eseményeknek, mégis a Basta név s a Bastakor fogalma, vérfagyaláló emlékezetet kelt lelkünkben. Mint ilyen esemény körére nem ártand némi világot vetni.

Mint tudjuk, azon időben a Habsburg-ház, mellékágai által, S p a n y o l o r s z á g s Belgium felett is uralkodott, sajátlag mindenütt egy politikát követtek, s hiven támogaták egymást. Belgiumban és Spanyolországban, az Alba herczeg iskolájában, a protestansok elleni inquisitio folyama alatt több merész fásult szívü hadvezér emelkedett ki: Basta György is ezek egyike levén, mint mondják, dobosból báróság és tábornokságra emelkedett. A protestánsná lett Erdély és Magyarország ellen ily emberekre volt szükség. Rudolf 1597 febr. 15-én levelet intézett Belgium urához s felkérte, hogy Bastát küldené zsoldjába; mire ez mart. 6-án Brüsseltől elindult; ¹⁾ s mint említők, Magyarországon osztrák főhadparancsnoki minőségben Kassára küldetett. Napégetett arcz, nagy spanyol szakál, felfodritott bajusz, felhuzott szemöldök s kegyetlen éles szem jelzik arczképét.

Ily iskolából jött Basta, de hogy nevét megalapithassa, hasonló vad jellemü katonákra lön szüksége: azonban ezeket is kapott. Ugyancsak ez időben Rudolf a belga udvarhoz küldött, s Belgium francia részén Schönburgi Reichardt ezredes által 6000 gyalogkatonát gyűjtetett, ²⁾ kik a francia nyelven beszélvén, vallon nevet kaptak. Oly katonaság, mely zsákmányért fogott fegyvert, s mint ultramontanok, a protestansok jajjaihoz már otthon neki voltak szoktatva. Parancsnokuk Erdélyben B e a u r i Jakab vala.

Azonban a hatezer vallon nem volt elég, belföldi vallonokat is kelle teremteni; hogy mint Basta is mondani szokta vala, az ebet ebbel marassák. ³⁾ Azon időben ágyu és lovasság tette a hadierőt, a kevésbé mozogható gyalogság hordereje még nem volt kifejtve. A mi kevés gyalogságot használtak, azt Erdélyben darabontnak, Magyarhonban hajdunak nevezték. A h a j d u s á g o t nagyban szintén Basta vette igénybe. Az ország minden részéből, minden népe és nemzete kalandoraiból csapatokat alkotott, kik zsold nélkül csupa zsákmány kedvéért fogtak fegyvert. Így toborzának most is össze

¹⁾ Magy. Tört. Eml. Okmányt III. 86 88. ²⁾ Ugyanott III. 88. ³⁾ Erd. Tört. Adt. I 1. 39.

Mihály vajda részére egy serget, azon ürügy alatt, hegy őt Oláhország uralmába visszakisérjék.

Ily emberekkel jelent meg Basta Erdélyben. Pénztárt nem hozott, tehát az egész ország martalékul esett. A török párt irtása czime alatt a magyarság irtásához fogtak. A vallonok, de főleg a hajduk szabad rablás feltétele mellett fogván fegyvert, az országot szélére hosszára előnték. A nép falvait odahagyá, a hegyekre futott, mire a zsoldosok, mit még a fálvakban felkutathattak, mindent felszedtek, eltakarítottak; hol ellentállásra találtak, még a mezők kalászeit is felgyújták. A keritetlen városokat, mint Tordát, Enyedet feldulák, Fejérvárt bevették, a fejedelmi palotát, fejedelmi sirboltokat feltörék, a Hunyadiak, Zápolyák, Báthoriak porát szélnék ereszték, az ország levéltárát szétszórták; ¹⁾ A kőfallal kerített, s meg nem rohanhatott városokat, mint Beszterczét, Medgyest, Segesvártt megsarczolák. ²⁾ Kivéve a székelyföldet, összekoborolák az egész országot, raboltak, égettek, gyilkoltak; s oly személyválogatás nélkül, hogy Kornis Gáspárt és Sennyei Pongráczot e két legaustriacusabb embert, kik aulicus érzületek miatt most is a görgényi fogságból kiszabadulva siettek Bastához, az uton megtámadták, Kornist megöleék, Sennyei sebekkel menekült.

Az eszélyesebb Basta elégségesnek látta megtörni Erdélyt, de nem akará fenekestől felforgatni, mert belátta, hogy ez esetben katonái hajlék- és élelem nélkül pusztulnak el. Végre megelégelte a rablást, figyelmezteté Mihály vajdát, de ő nem sokat gondolt vele, mert hiveit Oláhország elfoglalására akarta lelkesíteni. Az ismételt figyelmeztetés végre összeszólalkozásra adott alkalmat, mely közben Mihály vajda azon büszke szavakra fakadt, mikép ne feledje Basta, miszerint ő csak szolgája, míg ő barátja Rudolf császárnak... És e percztől a két büszke ember, mint két éles kard fordult egymás ellenében.

Mig ezek benn folytak, Báthori Zs. kíséretével Moldovában a nemecki monostorban tartzkodott; mindent elkövetett, hogy Erdélybe visszajöhessen. Csákit a tatárok khámjához küldé; erdélyi barátaihoz leveleket intézett; ³⁾ és a minek legnagyobb hordereje

¹⁾ W. Bethlen V 33. ²⁾ Fundgruben. I. 172. ³⁾ W. Bethlen V 57.

volt, egy csapatot ültetett fel, Fogarasba küldé, s onnan Mihály vajda családját, mit ő békes hajlama kezesül küldött volt be – Moldvába fogságra viteté.

E váratlan csapás a vajdát szíven találta. A családi vesztés fájdalma, s a nemesistőli félelme keblét egyaránt marczangolá. Hogy övéit kiszabadithassa, szokott fogásaihoz nyult. Báthorinak családjáért nem kevesebbet ígért, minthogy neki Erdélyt Bastától visszahódítja, s maga is Rudolftól vele együtt a törökhöz fog visszapártolni. A vajda ily hangu levelei közül Basta többeket elfogott, miután magát hütlenségi bizonyítványokkal ellátta, eltökélte magában, hogy a vajdát, ki Erdély meghódítása babérait Bastával megosztani nem akará, s ujra helytartóságról álmodozott – lábálól eltegye. Basta az eféléhez már otthon neki volt szokva. Hol táboroztak, Torda mellett a Keresztesmezőn a vallonok főnökét, Beauri Jakabot magához hivatá, tervét előterjeszté, s a felelősséget magára vállalá. Másnap, aug. 19-én, ¹⁾ egy vasárnap jóreggel, a vallonok harczi sorba álltak, egy intésre három százan kiválnak, a vajda sátorára rontottak, körül fogák, vezérök a sátorba lépett, jelenté, hogy fogoly. Mihály vajda épen öltözködött. A kellemetlen hangra kardját keresé; azonban egy vallon, karját, melylyel a szegen függő kard után nyult, átlóvé, mire Beauri alabárdjával lesujtá... A zajra Mihály hiv emberei összefutottak, néhány közülök elesett... Minden védelem és ellentállás hasztalanná lön. A vajda meghalt... Fejét levágák, pellengérré tevék. Testét később Oláhországba szállíták... Kincsei, fegyverei prédára estek. Ministere, a 70 éves B á n Mihály fogságra jutott, ott hala el. ²⁾

Basta a tényállást feljelenté... a behatás minden nyom nélkül enyészett el. A vajda hajdui élére a fanatikus S e n n y e i Miklós nevezték. Mintha mi sem történt volna, a dolgok rende tovább folyt.

III.

Báthori Zs. visszatér. Basta Dézshez vonul- Báthori Kolozsvárig jó. Onnan csata nélkül visszahuzódik.

Basta Mihály vajda láb alóli eltételése után vetélytárs nélkül maradt. Mint Erdély egyedüli parancsnoka Fejérvárra ment. De a fej-

¹⁾ Istvánfi sept. 7-re teszi, ellenben Beth. F. Fundgruben I. 172. Székely I. kronikája e napra mondják ²⁾ W. Bethlen V. 43–47. Epitahpiuma Erd. Tört. Adt. III. 39.

delmek palotájában nem soká pihenhetett, mert Báthori visszajövetelének híre csakhamar szárnyalni kezdett. Sergét a Kenyérmezőre összehuzatá; Dévát Borbély Györgytől felkérété; de azon választ nyerte, hogy a vár Báthori Zsigmondé, várja urát, különben is vénebb ember, hogysesm áruoló lehessen.

Ugyis volt. Báthori Zsigmond aug. 21-ről Bákóból, Moldva egyik városából kiáltványban tudatá, hogy vissza indul. ¹⁾ Nem soká betört, a székely földre érvén, a székely nép szabadságát visszaadta, mire ezek mellette fegyvert ragadtak; már aug. 31-én Brassóba bevonult. Basta e hirre sergeit felszedte, Szebenen át Fogarasnak, illetőleg Brassónak tartott; de meghallá, hogy a székelyek és szászok Báthorihoz nyilatkoztak, tudtára jött, hogy török segítség is közelg: az Olton ne mene át, hanem az esőzés ürügye alatt két ágyut a sárban hagyván megfordult s azon hasztalan reményben, hogy a székelységet maga mellé vonhatja, Maros-Vásárhely mellett Nyárádtőhez tette le táborát. ²⁾

Huszonöt napot mulatott itt. Ez alatt a hajduk M.-Vásárhelyt feldulák, kastélyszerü kolostorát leégeték. Bogáthi Jánost s másokat a székelyek közé küldé; de egy lelket sem tudott részére vonni.

E három hét alatt, míg Báthori Brassóban mulatott s várta a török segélysergeket, a brassaiaktól ajándékba kapott ezüst edényekből szorgalmasan vereté a tallérokat. De sehonnan sem érkezvén segély, midőn épen régi kországába, a habozásba esnék, s már csak a Fogarasból oda érkezett határozott jellemü Székely Mózes tartaná a lelket benne: érkeznek october 3-kán a portára küldött követei, Toldi, Torma és Gávai Miklós, kik az ország végtelen örömére hozák a fejedelmi jelvényeket s a megerősítő athnámét. ³⁾ A török tehát Zsigmondot ismét kegyébe fogadta, fejdelemnek ismerte el.

E hírekre Basta vadjellemének minden indulatja kitört. Iszonyu pusztításhoz kezdett, Vásárhely mellől felkelt, Tordán, Kolozsváron átmenve, felégetett mindent, mi utjába esett, elpusztított mindent, mi Báthorinak támogatásul szolgálhatott volna. Dézsnél a n.-bányai uton, magát sánczba vette s várta a Magyarhonból sürge-

¹⁾ Okl. Erd Tört. Adat I. 13. W Bethlen. V 50. ²⁾ Erd. Tört. Adat. I. 69–71. Erd. Tört. Tár. II. 28. ³⁾ Töredéke W. Bethlen. V. 55. D. Fundgruben III. 121.

tett segédsergeket. ¹⁾ Oly nyomort idézett elő, hogy egy köből gabona 14 ftra szökkent, vagyis egy véka gabona ára annyi lőn, mint azon korban egy tehéné.

Az elvonulásra Bastának alapos oka volt, mert oct. 3-n Brassóban Báthori Zsigmondnál csauz jelent meg, átadá a porta elismerő jelvényeit, s tudata, hogy a török-tatár segélysergek jönnek, Oláhországnak Simeon vajdában új fejedelmet hoztak, s nem soká Zsigmond oldalánál lesznek. Oct. 14-én már Csáki is Brassóba ért s jelenté, hogy a tatárok már átlépték Erdély határát. Mire Báthori Brassót elhagyá, Fejérvárra indult. ²⁾

E percztől Báthori vezérei, Borbély, Csáki, és Székely elemőkben voltak.

Borbély György intézé az első csapást, ki Temesvár felől három basával Fejérvár alá nyomult, Basta hajduit és vallonait kiverete; s átvette a fővárost, mit oly állapotban találtak, hogy még a törökök szive is megesett rajta. ³⁾

Báthori oct, 18-n Szeben alatt haladott, melyben Basta hajdui fészkeltek, Merza főkapitány alatt. Omlásnál Székely Mózesről vezéreltetve 4000 török jött elébe, kiket Medgyesen át, ⁴⁾ Marosvásárhelynek indított: hol Székely M. Bogáthi Jánost, a Basta említett ügynökét összevagdaltatá; innen Besztercze alá ment, hol Basta egyik vezérét Rákóczi Lajost találta, kit Dézshez vonulni kényszerített. Ugyancsak ide érkezett meg Csáky István is, ki Moldvából új kozák és tatár sergeket hozza be. ⁵⁾

Ez alatt a fejedelem Fejérvárra érkezett, kit a Szászsebesnél táborozó töröksereg minden tisztelettel fogadott. Innen, mintegy 20,000 ember élén Basta ellen indult. Mikor még a sereg Marosujvárnál huzodnék, Toldi István kis előcsapattal előre száguld, egy reggel Kolozsvár alatt termett, az őrség künn levő részét levágta, foglyul ejté, s azzal visszasietett.

Azonban e merész kémjáratnak Tordára nézt szomorú következménye lőn. Basta kolozsvári hajdu kapitányai Németi, Balázs, Csatári János, Horváth Ábrahám Toldi után robogtak; s midőn látták, hogy be nem érik, rablási vágyból Tordát a sóbányák felől

¹⁾ Erd. Tört. Tár II. 29. ²⁾ Chronicon Fuchsio-L. 197. ³⁾ W. Bethlen V. 59. ⁴⁾ Fundgruben I. 225. ⁵⁾ Erd. Tört. Adt. 185–86.

megrohanták: a megrémült nép, hogy életét vagyonát megmentse, a templomkerítésekbe futott; s mire tudokra esett, hogy Szindi János 25 zászlóval Torda megtisztítására siet: a város felső részét felgyújták, a templomkastélyt betörték, Csipkés Györgyöt a város hadnagyát, három század magával kegyetlenül legyilkolák. ¹⁾ Ha Szindi még sem érkezik, s a fanatizált hajdukat szét nem veri, a szép várost, mint a protestantismus egyik fészket tönkre tették volna.

Torda mellett Gerendnél táboroztak, a midőn Filstik Péter, kolozsvári gazdag tanácsos, előadja, hogy Rudolftól Kolozsvárra követ érkezett, ki nem mervén ide jönni, általa azon ajánlatot téteti, hogy küldje vissza a török és tatár sergeket, s Rudolf Erdélyt Zsigmondnak visszabocsátja; de hogy milyen feltételek mellett, azt később egyenlítik ki. Báthori tanácsosai átértették a cselet, a követet egyszerűen visszaküldék; azzal Tordán át Kolozsvár alá mentek, nov. 23-án ostromolni kezdék. ²⁾

Kolozsvár falai ez időben jó karban álltak, sánczait könnyű volt vízzel betölteni, s a benne hagyott csapatok az ostromot hosszason feltarták... Azonban míg az ostrom folyt, Báthori Zs. ismét bele ment a kivetett hálóba.

Marietti M. Antal jezsuita, kit Rudolf Basta mellé mint cs. biztost adott volt, ³⁾ ki a goroszlói csata után Moldovában Zsigmond mellé csatlakozott, s mint jó barát őt folyvást ovatosságra intve Kolozsvárig kíséré: itt célját érte, az ingatag fejedelmén győzött, reávette, hogy Dézsre Bastához küldje, Erdély visszabocsátása felett egyezkedést kezdjen. ⁴⁾ E lépést alig lehetne megmagyarázni épen e perczen, midőn Zsigmond mondhatni győzelemben állt, ha meg nem volna említve, hogy Kolozsvár polgárai szintén kérték, ne vesse zsákmányra a várost; s hogy az őszi hideg miatt a törököknek sem volt kedvök tovább harcolni. Elég, hogy ő egyezkedett; mi övéit oly boszura gerjeszté, hogy többek közt Székely Mózeset, nehogy lázzadást indítson, nov. 29-én elfogatá, előbb Dévára, majd Fogarasra küldé. ⁵⁾ Mire másnap Báthori Zsigmond az ostromot félbe szakasztá, s a nélkül,

¹⁾ W. Bethl. V. 61. Erd. Tört. Adat. I. 201. Kemény, Suppl. Dipl. IX. 15. ²⁾ Magyar Tört. Tár. VI. 260. ³⁾ Szirmai, Szathmár I. 161. ⁴⁾ Magyar Tört. Tára. VI. 260. ⁵⁾ Chronic. Fuchsio-L. 200.

hogy Bastát Dézstől kiverni próbálta volna, Marietti által Szent-György napig tartó fegyverszünetet kötött, határuk a Marost állítván fel. A nagyreményű hadjáratnak ezzel vége volt. Csáki István a szászföldre vonult vissza, december 3-án Medgyest főhadiszállásává tette. Báthori Zsigmond pedig egyelőre Dévára húzódott, januárban Brassóba ment, hol apr. 1-ig marada. ¹⁾

IV.

Szerencsétlenségek hosszú sora nyílik meg. Báthori Segesvárt, Basta Gyalut, Almást, Bethlent, Beszterczét beveszi, őrségét lesújtja.

Báthori menthetlen habozása, a romlás új sorát idézé elő. A kétfelé osztott, Erdély mint Mohamed koporsója ég és föld között, úgy függött a két ur serge kardja élén. A feldarabolt hon legszebb pontjai martalékul estek, mert Báthori a déli, Basta az északi részekben, mint sajátján tovább folytatá a meg nem hódolt várak ostromát. Melyik fél mivel tölté el a fegyverszünetes telet, arra kívánunk néhány jelenetet emliteni. Csáki Báthori Zs. helytartója, a mint magát Medgyesen megfészkelte, fellépett, hogy a szászföldet hűségére hódítsa. Legelőbb is Toldi Istvánt a közelében fekvő Segesvárra szállítá be; azonban a segesváriak Toldit csak is az alsó városba ereszték, és azt is megizenék Bastának. Szerencsétlenségökre a levél Toldi kezébe került, hogy ezért elégtételt vehessen, a Bastával tartó Haller Gábor boraiból a várból három horodót kéretett, s úgy intézkedett, hogy mikor a boros-szekérrel a várból kijönnek, megállván a kapu betevését lehetlenné tegyék. A terv dec. 11-n kísértetett meg, s jól sikerült. A nyitva maradt kapun a katonák berohantak, a felső várost elfoglalák; s különösen a kozákság a hegytetőn fekvő templom s a templombeli 12 apostol ezüst szobra és más ékitmények elrablásával potolhatatlan károkat okoztak. ¹⁾

A fejedelmi sergek Csáki vezérlete alatt Segesvár meghódítása után belebb nyomultak, 1602 jan. 3-án Szeben előtt álltak, melyet

¹⁾ Erd Tört. Adt I. 66. Fundgruben I. 177. 225. III. 122. ²⁾ W. Bethlen V. Libr. XI. D. Fundgruben I. 175. 226. II. 94. III. 122. Chronic. Fuchsio 201.

a Merza hajdui s a Bastához hajlott szebeniek várfalaikban bizva, keményen tartottak; mire Csáki visszatért. ¹⁾

Igy tölték a fejedelmi sergek a telet; de mind ez csekélység ahhoz képest, mit Erdély Basta alá esett része szenvedett.

Basta mielőtt téli szállást vett volna, Dézsről Kolozsvárra ment. Onnan Gyalu-vára alá küldött, hová Gyerőfi János, kolozsmegyei főispán, Makó György s mások alatt a goroszlói csata után néhány száz ember vette be magát, kik mint Náprádi Demeter róm. kath. püspök várában, Szilvási János ottani lelkész oltalmába bocsáták magukat. A hajduk mintegy másfél ezren jelentek meg, egy pár századot a vár alá küldtek: Gyerőfit sikra csalták; előtte megfutottak, ekkor a többi a lesből előrohanva, Gyerőfit és népét megtámadta, levagdalá. Erre Petz a kis várat, melynek inkább hegyeni fekvése nyújtott erősséget, ostrom alá vette, végre is az őrség elmegetés feltétele alatt magát feladá... de azért mihelyt kijöttek, felkonczolák őket. ²⁾

Basta Kolozsvárról telelni indult. A mint Nagy-Almás-váránál haladna, mi ekkor Csáki Istvánné volt, kettős várfallal és őrséggel ellátva: körülfogatá, addig löteté, míg az feltételek mellett szintén feladá magát... de azért ezek is felkoncзолtattak. ³⁾

Gyalu és Nagy-Almás sorsa, valamint a hátramaradott vallonok és hajduk rablása, kegyetlenkedése a többi várakat mély és méltó aggodalommal tölté el. Besztercze város bezárkozott, a hajduk és vallonok sarczolásainak elébe állt; de tovább alig tarthatván magát, Szentpáli Jánostól a fejedelmi sergeknek 7000 ftot küldtek, Csákit felkérék, hogy őrséget küldjön bele. Kivánságok 1602 jan. 7-én teljesítve lón. Medgyesről 200 székely jött bele, a várparancsnokságot Vitéz Miklós kolozsmegyei főispán s Nagy Albert vevék át.

Basta e lépés által a Zsigmonddal kötött fegyverszünetet sértve látta. Részint, nehogy Besztercze példáját más városok is kövessék, részint mivel meghallá, hogy gazdag birtokosság vontá bele magát: prédavágyó sergével a Szilágyból visszafordult; utjában Bethlen-várát, melyet 200 székely védelmezett, szabad elme-

¹⁾ Fundgruben I. 226–35. I. Chronicon Fuchsio 199 ²⁾ W. Bethlen V. Libr. XI. ³⁾ Ugyanott.

hetés ígérete mellett január 31-én megvevé... de azért a mint kiléptek, egyig levágatá. ¹⁾

Másnap febr. 1-én már Besztercze alatt táborozott. A nyomort, melybe a közel lévő falvak estek, leirni alig lehet. A vagyon és személyes bátorságról szó sincs. Besztercze ostroma Valldendorf felől megkezdett, azonban a nevére érdemes vezér, Vitéz a várfalait folyvást erősíteté és védelmezé. Azonban mindjárt kezdetben a várost azon csapás érte, hogy a városba folyó vizet Basta elvéteté, s a kemény tél miatt a várbeliek a hideg és vízhiány sanyarainak lőnek kiteve Febr. 9-én éjfélt után a falakon már 13 öl rés vala nyitva; rohamra roham következett; de a székelyeket Vitéz, a menekült birtokosságot Kozárvári György példája egyre tüzelte, s a zászlót feltűzni akaró németet egy beszterczei kovács sujtá le; Galaczi István, mint a hajdani hős, ki a homlokába kapott nyíllal büszkén ment be Rómába, ugy ez is homlokába kapott golyójával tovább harczolt... hasonló hősi ellentállást egyhamar megtörni lehetlen volt. ²⁾ Báthori, ki a jezsuiták miatt többet gondolt a Rudolfnak letett hitére, mint az ország javára, Basta e fellépésére Bogáthi Menyhárt cancellárt Bastához küldé, s arra törekedett, hogy a hadi-lábon álló fegyverszünetet, békére változtassa; egyezkedtek: Báthori Zs. bünbocsánatot ígért mindennek, ki Bastához nyilatkozott vala, s e mellett Váradot, Husztot, Kővárt átbocsátá. ³⁾ Ily kemény s az ország feldarabolást aláíró egyezmény következtében Vitéz Beszterczét feladá, de ugy, hogy népe s az oda menekültek a várost minden javaikkal elhagyassák. Ez is aláíratott, s Besztercze magát 32,000 firtal megválta. Ezek után Vitéz békés elmehetést remélve, febr. 24-én egy vasárnap, övéivel, kiknek családját 87 kocsi vitte, megindult, vele van Bogáthi, s fedezetül Basta alkapitánya néhány csapattal. De alig haladtak egy mérföldet, Budak felé, midőn a hajduk és vallonok utának rohantak, őket megtámadták, többek között Vitéz is elesett, s mindenekből kifosztattak, hogy a nők gyűrűit is letépék: mire Basta megérkezvén a rablásnak, gyilkolásnak véget vetett; ⁴⁾ katonáit visszatéríté, s a mintegy 30,000 ftra ment rab-

¹⁾ W. Bethlen. V. Libr. XI ²⁾ Ugyanott. ³⁾ Fundgruben I 181. Chronicon Fuchsio-L. 232 ⁴⁾ W, Bethlen. V. 73. Fundgruben I. 179.

lott kincset beadatá. Azonban míg ez itt folyt, a katonák Besztercze kirablását is megkísérték; a főnököket kivégezteté ugyan Basta, de miután a várossal drágaságait beadatá, Beszterczét maga is prédára bocsátá. ¹⁾

Igy járt el Basta. Rémes neve ez időtől meg volt alapítva. Megrakódott s azzal elhagyá Beszterczét; hol elvonult, a faluk marháit szintén magával indítá, a templomok feltörésének, az udvarok kifosztásának ellene nem állt; Vécset, Görgényt, Szamosujvárt, Gyalut németekkel és vallonokkal megraká. Ugy ment ki maga martiusban Szathmárra; de sergét a Szilágyságban hagyá.

Azonban a hajduk benmaradtak, de Csáki felkelt, ellenök ment, Egerbegynél megtámadta, megverte őket, s kinyomta Erdélyből.

V.

Báthori Zs. Rudolffal titkon újra alkudozik. Basta bejő, hogy átvegye az országot. Székely M. elébe áll, Fejérvárnál csatát vesz. Báthori Zsigmond végkép lemond. Csehországba internálják.

Báthori Zs. mint gyanitni lehetett, ismét belefáradt a dicsőségbe s a fejedelemségről lemondást újra tervbe vette. Brassóból martiusban Fejérvárra ment, Csáki Istvánt, Toroczka Lászlót, Basta több gyűlölőit magához hivatá, előadá, miszerint ideje lenne Rudolf haragját lecsendesíteni; mit onnan vél eredni, mert a Mária Krisztiernának jegyül ígért összeget meg nem fizették; felkérte, gondoljanak ki pénzforrást, küldjenek valakit Rudolffhoz, biztosítsák, hogy ez összeget megfizetik, de csak úgy, ha az Erdélyhez tartozó várakat, Váradot, Husztot, Kővárt visszabocsátják. A jámbor tanácsosok még megörvendének ez ötletnek, legtávolabbról sem gyaníták, hogy csak ürügy, hogy Zsigmond emberei az udvarral magukat közlekedésbe tehessék. ²⁾

Az ürügy megvolt. Marietti jezsuitát, Bogáthi Menyhártot, czegei Was Ferenczet, meghittjeit, azonnal Szathmárra indítá, tit-

¹⁾ W. Bethlen V. 73. Fundgruben I. 179. ²⁾ W. Bethlen V. 80.

kon megízené Bastának, hogy most csakugyan kész lemondani, ha a császár régi szállásánál jobbról gondoskodik; kiköték egyszersmind, hogy míg az egyezkedés tart, legyen köztük fegyverszünet.

Basta e feltételeket szívesen elfogadta. Mire Báthori Harinai Miklóst, Sibrik Gáspárt (ki itt meghala), Haller Gábort, Bornemisza Boldizsárt Szathmárra kezesekül küldé; s megkezdődött az új lemondás tervének kivitele. Hogy a Basta kormányától idegenkedő főembereket még jobban elaltassa, a hon nagyjait ismét összehivatá; arra kérte fel, hogy irjanak fel Rudolffhoz az ország nevében; azok megírták a fennebb elésorolt várakat visszakövetelő feltételeket; azonban az ország felírása mellé Báthori Zs. egy egészen más szellemű levelet adott, melyben magát teljesen Rudolf kegyére bizta. ¹⁾

A követség, mely mellé Marietti jezsuita, e dolgok intézője is csatlakozott, felment.... A haza fiai ekkor kezdék sejteni a játékot. A boszuság és leveretés általános lön; Csáki a fővezér fellépett s mire látta, hogy a fejdelem eszét meg nem fordíthatja, kimondá, hogy az átadáshoz kezet nem nyújt, mert ő mikor a török sergeket kapta s bevezeté, Erdélyt a portának kötötte le: azzal Fogaras-várába vonta magát. ²⁾ Mások nyíltan ellenszegültek.

Basta, a csattogó drámai jelenetek szerzője, nehogy Zsigmond határozatát a honfiak megváltoztassák, új jelenetet gondolt. Hogy a székelyeket megrettentse, hajduit, e praetorianusokká fajult zsoldosokat elővette, ³⁾ egyrészt a mezőségen átküldvén, Urnapja hajnalán M.-Vásárhelyt kiraboltatá. ⁴⁾ Hogy a magyar népben kevesebb ellentállásra találjon, katonáit innen a Szamosmentire küldé, hol azon időben magyar falvak virágoztak, s ezek magyar lakosait kiöleté, s ez által utat nyitott a desolált ekkleziáknak és a bekövetkezett eloláhosodásnak. ⁵⁾ M.-Vásárhely e jelenetre fogott azon vára építéséhez, mely most is fennáll. ⁶⁾

E ponton érkeztek vissza Zsigmond követei, hozva Rudolf azon izenetét, hogy Oppolia helyett most a Csehországban fekvő gazdagabb Libokoviczi uradalmat adja. De már ekkor sok minden meg

¹⁾ W, Bethl. V. 87 Fundgruben I. 242. ²⁾ Erd. Tört. Adt. I. 189. ³⁾ W. Bethl. V. 95. ⁴⁾ W. Bethlen V. 87. Fundgruben I. 242. ⁵⁾ W. Bethl. V. 95. V. ö. Erd. Tört. Adt. I. 79. 188. ⁶⁾ Erd. Tört. Tár. II. 31. Erd. Tört. Adat. I. 71. 75.

vala változva. Zsigmond ellenvéleményben levő tanácsosai a portára és a basákhoz követeket futtattak, s azok egy sereg arannyal tértek meg, mit a hadjáratra fordítsanak. Basta tehát, hogy a kényyszernek új súlyt és nyomatékot adjon, háromezer hajdut ismét felültetett, s nyugoti havasokon át Fejérvárnak indítá, hogy Zsigmondot meglepjék, elfogják, hozzávigyék.

A hajduk Toroczkon voltak már, midőn hírok Fejérvárra érkezett: azonban Zsigmond odább állt, Dévára huzódott; Lugosi Ferencz és Szelestei János az erdélyi hajdukkal a magyarhoni hajduknak elébe siettek, a toroczkoí völgyben őket megtámadták, s a berontani akarókat tönkre verték. ¹⁾

Báthori terve e szerint többé titok nem lehet. A közvélemény, mert a haza szabadsága ellen működött, sujtolni kezdé. A látgye meg tanácsosok szemet hunytak, az önzők Basta kedvét keresték... Azonban voltak köztök is lelkes hazafiak, mint Toldi István, a gr. Toldiak Erdélybe szakadt őse, s Székely Mózes, kik azon merész gondolatra jöttek, hogy Zsigmondot elfogják s mint hazaárulót állítsák törvényszék elé. Tervöket közlék az öreg Borbélyal; felszólíták, hogy elfogatását vejjével Vajda Miklóssal hajtassa végre, mint a kinél Déván, mint Borbély után Déva-vár birtokosánál mulatott. Borbély helyeselte, de vejjével nem lévén bizalmas lábón, közbejáróul rokonát Boronkai Jánost ajánlá; ki Vajdát felszólítá ugyan, de ő a magyar vendégszeretet meggyalázására nem ajánlkozott, hanem azért titoktartást ígért, mit meg is tartott, bár Báthori Zsigmond itt mulatása alatt őtet Borbély halála esetére, jun. 21-n Algyógy körül néhány faluval gazdagítá. ²⁾

Itt találja a hazafipártot a hír, hogy Basta 4000 válogatott katonával, ágyukkal Erdélybe indult, s a hajdukat Rákóczi Lajos, a későbbi fejdelem Rákóczi Zsigmond testvére vezérlete alatt a körösbányai havasokon úgy indítá be, hogy Zsigmond útját Magyarhon felé elvágják. E hír Zsigmondot is meglepé, mert ő Bastát csak pár száz lovas kíséretében várta, őt is csak a végett, hogy a követi által fenkötött szerződést aláírják... Az érkező Bastával fényes vezérkar jött, velek van a Bastánál nem annyira kezes, mint

¹⁾ Erd. Tört. Adt. I. 189.²⁾ Kemény, App. Dipl. XIV. Borbély neje Bánrévi Borbára.

ministerkép működő Sennyei Pongrácz, a tordai főispánból fejéri főispánná lett Bornemisza Boldizsár és Haller Gábor, ¹⁾ kiket az ország Szathmárra kezesekül küldött vala. Basta most mint jó barát érkezett, maga volt a szelidség, katonái mint annyi báránybőrbe öltözött farkasok: mégis Kolozsvár, Torda, Enyed s más városok és utba eső faluk lakói futásnak eredtek, az országot egész Déváiig egy vándorkaraván, nők, gyermekek és aggok szekeren és gyalog, étlen és szomjan futnak, mintha tatár volna hátuk megett. Székely Mózes és Toldi István e hirre a fejedelemre rontottak, férfiasan elébe léptek, felszólíták, tudassa az előzményeket; megértették vele, hogy békét, szerződést aláírni nem sereg élén szoktak jönni; s Báthorit oda hangolák, hogy felhatalmazta őket, hogy Bastát visszaverjék.

A szabadság két hőse, erre a hont fegyverre szólítá; a Szász-Sebesnél feküdt Toldi parancsnoksága alatt álló 2000 székely élére álltak. Kemény Boldizsárt, ki Bastától levelet vitt, elfogák; Fejérvár oltalmát Túri Ferenczre bizák; a csaták tapasztalt intézőjét, Borbély Györgyöt táborukba nyerék; s Maros-Váradjánál a Báthori István által épített hidat védendő, a Maros balpartján állást foglaltak.

Basta Kolozsvárra ért, hol hogy kegyelmességét mutassa, jun. 29-én Kornis Boldizsárt, illetőleg a Kornis családot Szt.-Benedek, Alparét s vagy 20 faluval megajándékozá. ²⁾ Székely Mózesék tervét Tövisen hallá meg. Erre jul. 2-án sergeit rendezé. Csáki István, ki mérsékelt jelleménél fogva Fogarasból eléállt s Zsigmondtól küldetve Bastához ment: Bastától Székely Mózeshez küldetést vállalt, hogy felhiná, kiméjék a hasztalan ömlendő honfivért; e mellett Bastától a Székely katonáinak három havi zsoldot, a honnak szabad fejdelemválasztást ígért. Az öreg Borbély György szintén alkudozást javallott; tanácsolta, hogy a Maroson a hidat addig is semmitsék meg; s a midőn látta, hogy szava elhangzik, a táborból elhajatott. Székely Mózes, bár Basta ígéreteiben nem bízott, időt kért a gondolkozásra, de Basta nem adta meg, s előnyomult. Székely kicsin, de lelkes tábora a kétes csatát elfogadta, a balszárnyat pestesi Nagy Albert és Deli Bálint, a jobbat

¹⁾ W. Bethl. 8. 130. ²⁾ Kemény, App. Dipl. XIV.

Szelestei János, a tartalékot Nagy Demeter és Kapronczai Tamás vezette, maga a sereg zöme élére állt. Székely Mózes skárlát szín hosszú mentében, nemes vérű pej paripára veté magát, s a sanyargatott haza sorsáról velőt rázó beszédet tartott. ¹⁾ Azon időben az országot Fejérvár ellenkező oldalán, a hegyek felől vezetett a Maros partjára: Basta erről jött, s a királykutjánál állást foglalt. Nehogy Basta hátramaradt gyalogsága is megérkezze, Székely Mózes azonnal csatát kezdett. A lelkesült magyarság Bastát állásából kiveré, s hatalmasan nyomta Borbánd felé. Basta Kadácsfalvi Jánostól fejére két sebet kapott; Barcsai Andrászt Szelestei halálra sebzé. Azonban a szép remény csakhamar hanyatlásnak indult; mert Kapronczai dandára harcolni nem akart; Toldi Szászsebesről még mind nem érkezik: s bár Székely Mózes és társai mint annyi oroszlán harcolnak, a csata mégis veszve volt. Székely M. 1500 főből álló dandárát Basta 4000 lovasa a Marosnak nyomta; közülök, kik el nem estek, a Marosnak ugrattak, s odahagyák a csatát, melyet többé nem tarthattak. A csatátéren többek közt Bethlen Miklós és János is odaveszett.

Székely Mózes és szárnyvezére Szelestei, s a végétől jobb időkre tartott Bethlen Gábor Szt.-Imrénél átuszták a Marost, elmenekültek.

E csata egyszersmind a haza sorsát is eldöntötte. A hajduk a körösbányai havasokról, mint saskeselyük csaptak le. A falvak népe, mint árviz előtt futott: és Báthori Zsigmond, kit Déváról Bastához kísértek, mintha mindez mit sem érdekelné, mint írják könnyü kedélylyel haladott el a földönfutók csapatai között. Bastához jött, ki már ekkor Szászsebesnél táborozott. Nehány napot együtt mulattak; kiáltványt bocsátottak ki, melyben Székely Mózes pártja részére amnestiát hirdettek, ha fegyverüket leteszik. Onnan Szebenbe mentek. Ott Báthori a fejedelemségről, mire ugy se volt érdemes, lemondott. Azzal jul. 26-n fedezet alatt Rudolfhoz felindult. ²⁾

Ezzel végkép lelépett a trónról, melyen nagy ősei emlékét megkimélni nem bírta. Fegyver között kísértetett ki a honból, melyen át ingatagságáért a nép átka kíséré. Előbb Kassára vitetett, hol

¹⁾ W. Bethlen V. 145. Chronic. Fuchsio-L. 208. 210. ²⁾ Ugyanott 211.

már saját kíséretétől hallania kelle a honárulás vádját, később a Libokoviczi váruradalmat kapá Csehországban, itt élt 1610-ig, a midőn azon gyanúsításra, mintha Mihály vajda szintén belebbezett fiával trónuk visszafoglalásán munkálkodnának, mindketten elfogattak, vasba veretve Prágába vitettek. S mint egy kronikásunk magát kifejezte, a sogorságért holtig való rabságot kapott. De még sem, mert 1613 elején szabadon lőn bocsátva, mire mart. 7-én, mint gyanitják méreg által meghalt; szent Zsigmond kápolnájába a főtemplomban temettetett el. ¹⁾

¹⁾ W. Bethlen V. 165. Erd Tört. Adatok I. 73. 214. III 40. Váradján Nemes György 1629-ben egy egyszerü márvány kőtáblát tétetett, melyre a Báthori-czimert, mit az aranygyapjas-rend láncza foly körül – rámetsetvén, alája a következő siriratot véseté: D. O. M. obiit 163 lector disce, quibus fortunae ictibus pateat humana majestas. Sigismundum Bathorium Transsilvaniae principem extinctum tegit boema terra. Huc, e solio arreptum, immitis fortuna dejecit. carvisset sepulchro, qui sederat in solio nisi famuli fides etia in tempestate inconcussa stetisset.

Rudolf másodszeri uralma.

(1602 jul. 26 – 1603 máj. 9)

Basta helytartósága, másodszer.

Az egyesek meghajolnak. Kezdődik a török párt tönkretelése, a hajduk kegyetlenkedése. Az országgyűlés Rudolfhoz hódolatát bejelenti. Azonban Székely Mózes a töröktől fejdelemnek neveztetik. Betör. Fejérvárt beveszi. Basta elvonul.

Báthori Zs. végkép lelépven, Rudolf cs. helytartója, Basta György tábornok vette át a kormányt. Erdély le volt verve, de nem leigázva, mert a fejérvári csatából többen menekültek, s azok között Székely Mózes, a Bastaféle kormány legnagyobb ellene, kik az Erdélyhez tartozott magyarhoni részekbe huzódtak.

Székely M. magát Solymos várába vonta, melyet néhány hó előtt Báthoritól nyert vala, a mellette küzdött Szelestei János Világosvárra ment, mint a melynek parancsnoka volt. Basta bár mindent elkövetett, e két férfi meggyerése sehogy sem sikerült.

Székely és Szelestei magokat Bektas, temesvári basa oltalmába bocsáták. Sőt az előrevigyázóbb Székely M. Solymost a beljebb eső Kladvával cserélte el, nejével együtt odament. És nem ok nélkül, mert Petneházi István, Jenő-vár parancsnoka a világosvári őrséget megvesztegetvén, Szelesteit orozva megölette, fejével Bastának kedveskedett. ¹⁾

Székely Mózes szintén czélul tüzetett. Basta aug. 3-ára hongyűlést hirdet. Beütésektől félvén, magának adót szavaztatott, de a nemességet felültetni nem meré; notáztatáshoz lett volna kedve, de keresztül nem vihette, egyedül Székely Mózesre hoztak törvényt, de őt is csak is Solymos török kézbe adásáért condemnála. ²⁾

¹⁾ W. Bethlen V. 169. 174. ²⁾ Törvényczikk Mike Gyűjt. Art Diet. II. 25.

Még folyt a gyűlés, midőn meghozák, hogy Tamásfalvi János, kit néhány hó előtt Báthori Zsigmond a tatár khámhoz segélyért küldött vala, 8000 tatárral Erdély felé közelít; de megjött egyszermind Tamásfalvi is, ki meghallván Báthori elbuktat, a tatároktól haza szökött. De azért a fenyegető veszély nem volt elhárítva, mert a barátképen jött tatár egyszerre ellenséggé változott. Basta sem sokat késett, néhány ezer hajdut és székelyt Moldvába elejökbe küldött, maga is september elején a Barczára, Prásmárhoz szállott; onnan gr. Capriolis Tamás tábornokát szintén Moldvába inditá: s egy csata után a tatárokat sept. 23-n visszaforditák. ¹⁾

Alig vonult el keleten a baj, nyugoton másik merült fel. A solymosi török őrség az erdélyi só Marosoni szállítását kezdé háborgatni; azonban Borbély György hadakkal kiszállt, Solymosvárat visszavette. ²⁾

Basta tehát mind szilárdabb állást kapott. Mint Brassóba huzódnék, Csáki István Fogarasvárat kezébe bocsátá, maga is meghajolt, s ezzel nem volt több ellentálló a hazában. Nem valami vivmány, mert Basta katonái csak erre vártak, azzal neki estek a prédálásnak. Megkezdődött a török párt és protestantismus kiirtása. A tatárjárások ehhez képest csak futó fergetegek. Az utonálló rablás csak a járókelőket éri: ezek megrohantak mindent, s a szertefutókat egy pár gyűrűért, mint vadászebek a vadat, keresék fel az erdőkben. A magyar mint a paria oltalmon kívül esett, az volt legnagyobb hős, ki legtöbb magyar legyilkolásával dicsekedhetett. Azonban a német elem, a szász nemzet sem részesült több irgalomban, mert lutheranusok valának; egész szászfalukat kiirtottak, s oláhok települtek helyükbe. ³⁾ Nem volt egy város, egy falu, melyet fel ne forgattak volna, csupán várak és kerített városok menthették meg magokat, azok is gyakori sarczfizetéssel. Hogy mily gondosan felverték minden menhelyt, megemlitjük, hogy Fejérvár mellett a Kecskékő magas csucsára is felmásztak, az oda menekülteket, kiket resteltek legyilkolni, a sziklatetőről a mélységbe hányták.

Ez égreakiáltó megtámadtatás ellen igen természetesen a hazafiai panaszt emeltek, de elégtételről szó sem volt. Végre dec. 10-n

¹⁾ Erd. Tört. Adt. I. 74. ²⁾ W. Beth. V: 184. Erd. Tört. Tár. II. 75

³⁾ W. Beth. V. 173. 195. V. ö. D. Fundgr. III. 35.

Fejérvártt országgyűlést tartott; Basta felhitta a rendeket, hogy katonái fizetésére szavazzanak 15,000 ftot, 100 ezer köből gabonát, s ekkor kész őket bizonyos helyekre beszállásoltatni. Megszavazák. ¹⁾ De azért mi sem változott. Már volt pénz, volt élelem; mi fenmaradt a hazában, azt a katona magáénak nézte. S mi volt természetesebb, minthogy a hosszas pusztítás, az igavonó marhák elhajtása, a munkás kéz lesujtása, a lakosok barlangokba, erdőbeni beszorítása, roppant szükségét, éhséget idézzen elő ... A szükségből 1603 elején pestis fejlett, a pestis és éhség a népből haramiát, emberevő kannibált csinált; senki, semmi sem biztos; a nép is rabolni kezdett, egymást gyilkolák és evék meg, tavasszal még a sírok lakóit is felhányták, csakhogy rothadó husokkal nyomorult életöket egy nappal tovább tengethessék. Ily vérfagyaláló jele-
neteknek lón szegény hazánk szintere. ²⁾

Az erdélyiek kifáradva a kinszenvedés alatt, az 1603 jan. 15-én Fejérvártt tartott hongyülésben, fejöket koczkáztatva, Bastát megtámadák s a hajduk eltávolításáért követelőleg léptek fel; oda vitték a dolgot, hogy a hajdukból 15,000-et azonnal kiindított, azokra nézt, kik kimenni nem akartak, milyenek valának a ráczok; Basta engedelmet adott, hogy a megyék széltibe akaszthassák. Egyébaránt már nem is volt rájok Bástának szüksége, mert Erdély teljesen meg volt törve. S e gyűlésen a cs. biztosok már könnyen átvitték, hogy az egybegyűltek követeket választottak, kik Rudolfhoz menve, Erdély hódolatát megvigyék. A követek ki voltak jelölve, de úgy látszik nem sok kedvet meritettek a sietésre, mert a követéség utasítással ellátására febr. 28-án a főispánok s megyei választottakból uj gyűlést határoztak. Ezek szintén összejöttek. Basta jelenlétét kijátszák, s itt Sennyei P., Mindszenti B., Bogáthi M. tanácsosok vezérkedése mellett, a hódolatvivő követéséget 15 pontból álló utasítással látták el, melyben megtámadott alkotmányos szabadságuk, s a katonaság által eltiport haza érdekében, tüzetes felterjesztést szerkesztettek; ³⁾ a követséget, mely Sarmasági János, Petki János, Mindszenti Benedek, ítélőmester Ki-

¹⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Tár. II. 41. ²⁾ W. Bethl. 189. ³⁾ A pontokat l. W. Bethl. V. 201. Egy hasonló felterjesztést l. Fundgruben III. 152 Törvénycz. Mike Art. Diet. II. 49.

rályfalvi János s a szászok részéről Lutsh Gál és Enyedi Györgyből állott, mart. 10-én felindíták.

E pontoktól egyébiránt nem sokat vártak. Bástabán, ki csak szép szót, de pénzt nem igen kapott, a nép inkább elnyomóját, mint védelmezőjét kezdé látni, egyedül a menekültek betörésétől várt jobb fordulatot. És nem minden alap nélkül, mert mint említők, a fejérvári csatából sokan menekültek; az ősz folytán a bennmaradt békétlenek Bethlen Gáborhoz, ki a fejérvári csatából saját várába, az Erdély délnyugoti szélén fekvő Ilye-várába vont a maga magát, levelet intéztek, hogy azt Székely Mózeshez küldje. Erre Bethlen az ifju szabadsághős, vára őrségét magához vette, prédára hagyta szép birtokait, számüzte magát, mintsem Basta kormányja alatt éljen, maga vitte meg a meghívó levelet Székely Mózesnek. Mire elment, Basta Ilyevárát azonnal elfoglala. ¹⁾

Székely Mózes e mozanatra új erőt kapott. Erdélybe emissariusokat indított, kik közül Toldalagi Mihály Basta kezébe került, s életét csakis nagy összeggel válthatá meg. ²⁾ Kornis Miklóst, sógorát, Székely M. a tatárok khánjához küldé; a portán a lengyel követség útján mozzatá ügyét; maga Bektás temesvári basánál nyomta a kengyelt; s csakhamar oda vitte a dolgot, hogy a szultán a fejedelmi jelvényeket részére megküldé; s az athnámében a fejdelemséget reá és maradékaira ruházta. ³⁾

Igy tölté Székely M. és az emigratio a telet. Megkapták a segélysergeket, szervezék magukat, Káránsebest, Lugost a német őrségtől elfoglalák; s a mint a tavasz annyira nyílt, beindultak.

Az előcsapatot, mi 120 magyar, 1000 tatár, s szép számú rác gyalogságból állott, Bethlen Gábor apr. 23-án vezette be a Vaskapun. ⁴⁾ Seholy semmi ellentálló sereg. Basta Kolozsvárt mulatott, s mert katonáit fizetni nem bírta, azok nem mozdultak, tehát pénzért, segélyért futtatott a császárhoz. E mellett Sorbán Rádul havasalföldi vajdát segítségére szólítá; s míg ezekre várt, mint egy patriarka kiült háza elé, tekézett nagyszerű lakomákat adott, mintha a betörésről mit sem tudna. ⁵⁾

¹⁾ W. Bethlen V. 188. ²⁾ Ugyanott. 204. ³⁾ Ugyanott 206. ⁴⁾ D. Fundgruben III. 157. Chronic. Fuchsio. 214. 219. ⁵⁾ Bethlen V.

Bethlen a Strigy partján kevésbé megállott, tudósítá barátait, előőrsöket nyomott fel Szászvárosig, hol a legközelebbi német őrség szállásolt. Négyszáz katona telett itt és pedig a polgárság oly sa-nyargatásával, hogy a városiak a templom-kastélyba húzták magukat, a várost nekik átadák, mit úgy összedultak vala, hogy a kerteléseknek még nyoma se látszott. Néhány nap múlva, egy hajnalban Bethlen Gábor Nagy Albert és Gosztoni Balázs szárnyvezéreit reájok küldé; a németek Tech Ilyés parancsnokuk vezérletére a templom-kastélyba akarának berontani, de a városiak a kapukat fel nem nyiták. A kastély sánczába vonulnak tehát, magokat szekérbástyával falazák, estvig az ostromot dicsőségesen kiállták; a mint az éj beállt, az erdők felé lopodztak, a magyarok utánok, s az egész-ből csak is tizennégyet engedtek menekülni. ¹⁾

Az út ezzel meglevén tisztítva, Bethlen Fejérvár alá nyomult, hol Basta Spinoza Péter kapitányát hagyta volt, négy század némettel. Az emigrációval tartó városiak az alsó-városba húzódtak le, Spinoza pedig a várat védelmi helyzetbe tette. Az ostrom második napján a németek kirontottak, az alsó-városnak tüzet adtak: a zsendelyeket a szél felragadá, a várba vitte, a fejdelmilak kapuja meggyult, a tűz a laktanyákra csapott, arról a nagy templom nagyobb tornya is meggyult, a kisebb torony a benlevő puskaporral felrepült; s a felső város fele a fejdelmi palotával együtt, a Szt.-Györgykapuig összeégett. ²⁾ Bethlenék a zavart felhasználni tán elmulatak, az ostromot tovább kellett folytatniok.

Az ostrom ötödik napján, Székely M., ki maj. 3-án lépte át Erdély határát, ³⁾ török, tatár, és ráczokból álló táborával szintén Fejérvár alá érkezett, Borbánd mellett foglalt állást, a 8000 tatárt külön a Maros partjára telepíté, s az ostrom keményebb fordulatot vön. E mellett Székely Mózes kiáltványa is repült, felszólítása viszhangra talált, a honfiak mindenfelé fegyverkeztek. Basta a hangulaton megdöbbsent, a nélkül, hogy ellentállást kísértett volna, Kolozsvárról Szomosujvárra vonta magát.

Székely betörése s Basta tétlensége egész Erdélyt mozgásba hozta. Toldi István, ki a fejérvári csata után Bastának meghajolt, de azért birtokait vissza nem kapta, az öreg Borbély György,

¹⁾ W. Bethlen V. 217. ²⁾ Ugyanott 236. ³⁾ Fundgruben III. 248

veje nagymegyeri Vajda Miklós, Boronkai János, az enyedi templom-kastélyból, hová magokat vonták vala, s mások, az országból Székely táborába sereglettek. Fejérvár ostromát keményebben fogák; faltörő ágyuk hiányában létrákat vettek elő, rohamot kísértettek; azonban nehezen ment, mert a falakról golyó és kőzapor fogadta. És bár Székely és Bethlen személyesen vezették az ostromot s a falakat többször megmászták, annyi heves roham eredményre nem vezetett.

Székely Mózes már félbe akará hagyni, s Basta ellen készült, a midőn Borbély György tanácsára az átállott Ribis Sigfriedet és Sulyok Jánost a várba küldék, s Spinozát reá bírák, hogy szabad mehetés feltétele mellett a várat feladá, máj. 9-n az ostrom tizen-nyolczadik napján Fejérvár Székely Mózes kezébe esett, ¹⁾ s e naptól a fejedelmi czimet felvevé.

¹⁾ W. Bethlen V. 244–260.

Székely Mózes, fejdelem.

(1603 máj 9. – jul. 17.)

Székely Mózes a vajdai czimet felveszi. Beszterczéig előnyomul. Basta kimegy Erdélyből. Rudolf Székelyt elakarja ismerni.

Siménfalvi Székely Mózes, az emigratio feje, mint a szultán által kinevezett fejdelem, mely nap a fővárost bevette, maj. 9-kén, a vajdai czimet felvéve s uralmát megkezdette. ¹⁾

Másnap hálaadó imát tartott. S mint az ima elhangzott, azonnal hadvezérré lőn, a német sergektől megrakott várak és városok megvételeire gondolt.

Vannak történészek, kik e kitünő jellemet, kora szellemének e hű lenyomatát, lázadónak, legfőlebb trónkövetelőnek tarták, s mint a ki hősiessége, személyes bátorsága által alulról, székely lófősből hadvezérségre, onnan fejdelemségre emelkedett: ²⁾ nem részesítik azon méltánylatban, melyet a szabadság elvérzett bajnokai az utókortól megérdemelnek.

Székely Mózes már a Báthori István lengyelhoni hadjárataiban megalapította volt hirnevét; most azonban Fejérvár bevétele, a Bastavali szembeszállása a legnagyobb népszerűség fénykörével övedzte körül. A nemesség melléje állt; Aranyos-, Maros-, s hogy bebonyítsa, mikép a szabadsághősöknél nem teljesül, hogy senki sem proféta hazájában – szülőföldre Udvarhelyszék, majdnem az egész székelység melléje nyilatkozott. ³⁾

Gr. Salm Miklós, ki Szászsebest tartá, azonnal visszahuzódott Sebenbe, a város magát Borbélynak feladá; s így Fejérvár környéke megtisztult.

Erre Székely M. tovább haladt. Enyed, Torda örömmel fogadta. Kolozsvártt német őrség lévén, azt cernirozták; azzal Szamosujvár ellen indultak, hová Basta Sennyei Pongrácz s más német pártiakkal vonta vala magát; ezt is cernirozták; azzal Nagy

¹⁾ W. Bethl. V. 261. ²⁾ Ifjúkori életét l. W. Bethlen V. 404. Fundgruben I. 183. Kemény Ján. Önéletirása 238. ³⁾ Erd. Tört Tára II. 32.

Albertet alatta hagyván, Székely M. Dézsre ment. Mire Basta Szamosujvárt Sennyeire bizá, maga pedig negyven praetorianus lovas kíséretében éjjel kisuhant Erdélyből s Szathmárra ment.

Mig Basta magát künn összeszedné, benn Székely Mózes óriási léptekkel haladott. Dézsen alól a nagy-bányai utban Kaplyonnál Kornis Boldizsár, a Gáspár fia, az ifjú Kendi István s mások vezérlete alatt Bastapárti tábor állt, ezeket Rhédei Ferencz magyarokkal és tatárokkal megtámadja, szétveré.¹⁾ Innen nem messze Besztercze mellett is hajduk táboroztak: ezt a többször emlegetett székely születésű Makó Györggyel megtámadtatá, ezeket is szétszórák. Rádul havasalföldi vajda Basta segítségére sergeket küldött, ezeket is Segesvártól visszaverte.²⁾ Capreolis Tamás olasz grófot, kit Basta a székelyek közé küldött vala, Bogáthi Menyhért elfogató,³⁾ s a Báthori Zsigmondtól kapott görgényi-várába vivé, honnan Fejérvárra került.

A főserg Székely M. alatt nem kevesebb szerencsével működött. Dézstől vissza Kolozsvárnak tartott, melyet Basta őrsége, s a város lakosai szász töredéke zárva tartott előtte. Körülfogató; hogy a város felprédáltatását kikerülje, követeket küldött be, feladásra szólítá fel őket. Három napig alkudoztak, mit végre is a tábor tatár és rácz népe megunt, a külvárost jun. 2-n megrohanta, felgyújtá, a várat is felgyújtással fenyegeté: mire a városi nép, mely Székely Mózest bálványozta, fegyvert ragadott, a városház alá gyülekezett, a tanácsot feladására kényszerité. Feladák, a német őrség jun. 9-n, miként kikötetett, bontott zászlóval, dobpergés közt oda hagyá a várost. Erre a nép a jezsuitákat eltávozásra szólítá fel, s midőn szépen meg nem nyerék, templomukat, klastromukat, tanodájukat megrohanták, feldulák; a ben volt 15 jezsuitát Görgényre szállíták.⁴⁾

Kolozsvárról Besztercze alá ment. Azt is felkérte. Mire hosszas és heves vita támadt a városban. A tanács a feladás mellett nyilatkozott, a német őrségtől megnyert polgárság pedig ellene. A nép fegyvert ragadott, s mint Basta biztató levele is megjött, kiü-

¹⁾ W. Bethlen V. ²⁾ Fundgruben I. 184. ³⁾ B. M., 1607. fiágban kihalt. ⁴⁾ W. Bethl. V. 275–296. Erd. Tört. Adatok. I. 78. Magyar Tört. Tár. VI. 261. Fundgrub. I. 184.

tést kísérlettek. Székely hét ágyut szegeztet a városnak, s kétszáz negyvenyolcz golyót repített egy nap a városba. A golyók győztek, alkudozás kezdődött, s a város oly feltételek mellett, melyek a várost teljesen biztosíták, de a melyek az őrséget a Székely kezébe adák, magát feladta. ¹⁾

Mielőtt tovább menne, azon hirre, hogy Jeremiás, moldvai vajda Radul Oláhbonbóli kiverésére fegyverkezik: Kemény Boldizsárt, hogy e szándékában erősítse, hozzá inditá. Beszterczéről Medgyeshez ment, hol a beszterczei pontok mellett, megint győzelemhez jutott. Onnan Segesvár alatt termett, hol három zászlóaly német gyalogság lévén, ellentállásra talált. ²⁾

Itt, szerencséje tetőpontján érkezett hozzá Gyulafi László és Nyári Pál, Várad várparancsnoka, s Rudolf császártól nem kevesebb ajánlatot hoztak, minthogy elégedjék meg a sajátlagi Erdélylyel, a részeket bocsássa át, tartson Magyarhonnal jó szomszédságot: s biztosíták, hogy ha ezeket elfogadja, kész a császár őt Erdély fejedelmének ismerni. ³⁾ Székely Mózes habozott. Gyulafíék mindent elkövettek, hogy a feltételeket vele elfogadtassák; mert Rudolf Magyarhonban a törökkel véres harcban állott. Azonban Toldi István, kinek e szerződés szilágyi birtokait fenyegeté, kifogyhatlan volt annak indoklásában, miszerint Székely a fejedelmek e vivmányát gyalázat nélkül fel nem adhatja. Kemény Boldizsár is jó hirrel tért vissza Moldvából. Toldi nézete győzött. Székely a feltételeket elvetette ... de azzal egyszersmind bukását is aláírta.

E naptól Székely szerencse csillaga hanyatlani kezdett. Mit leginkább siettetett az, hogy a táborban volt tatárság kegyetlenül rabolt, s füzé rabszjira a népet.

II.

Basta Radul vajdát felülteti Székely M. ellen. A vajda katonái bejönnek. Csatak. Rádul is bejő. Brassónál Székelyt megveri, elejti.

Basta elvonult, de csak azért, hogy Székely Mózes ellen annál biztosabban léphessék fel. Előcsapatul az általa teremtett havasalföldi vajdát Sorbánt, vagy felvett nevén Rádult használta

¹⁾ A feltételek W.Bethl. V. 319–21 ²⁾ Fundgr. I. 184, ³⁾ W. Bethl. V. 317.

fel. ¹⁾ Basta benmaradt élelmezési biztosa, Kracker Szaniszló nevű lengyel a segesváriak, Basta és Rudolf császár nevében futott Rádulhoz segítségért, de a vajda tetteve, mintha az erdélyiekkeli jó szomszédságot nem akarná felbontani, nem ajánlkozott. Kracker tehát az inkább osztrák, mint havasalföldi zsoldban álló rác születésű Deli Marko s az erdélyi uraknál nevedett Rác György hajdukapitányokhoz fordult, kik zsákmányt remélve, azonnal követék.

Rádul, ki sejtette már, hogy Székely Mózes a moldvai vajdát ellene ülteté: szemet hunyt, s a hajduk jun. 7-én bejöttek a Barczaságra; de félvén a jövőtől, azt is elnézte, hogy a székely születésű Halmágyi István, tőle, egy hajducsapattal Székely Mózeshez szökjék.

E hirre Székely M. Szalánczi Lászlót Rádulhoz küldé, s felszólítá, hogy a török szövetség ellen fel ne lépjék, s vele jó szomszédságot tartson; Rádul kétszinű politikáját folytatva, kedvező feleletével főlovászmesterét Zultsér Manót küldte be, s tőle jun. 24-ről maga és tanácsa nevében Székely Mózeshez levelet intézett, melyben barátságot ígérve, felkéré, hogy lépjék közbe a szultánnál, eszközölje ki, hogy őt ismerje vajdának, Oláhország és a porta közti régi jó viszony megújuljon. ²⁾

Mig ezek a két udvar közt folynak, Rác György Brassónál bejött, Földvárnál tábort ütött, s a székelységet, ki Székely M. tatárai miatt tüzhelyét elhagyni eddig nem merte, csatlakozásra szólítá: mire Matis János és Bedő István vezérlete alatt Csikból s Háromszékről csapatokat kapott. ³⁾ E mellett a megrémült Háromszék Székely Mózes náluk volt küldötteit Coppá, segesvári parancsnok kezébe adá, ki őket, köztük a még ifju Henter Benedeket kivégezteté. ⁴⁾ A székely nép e hangulatára Rác György Brassóban hat piros zászlót készíttetett, melyen egyfelől a kétfejű sas, más felől Magyarhon kettős keresztje.

Székely Mózes e kétértelmű fellépés mélyen megdöbbsenté. Rádul követét magánál tartva, Szalánczit visszaküldé, s felkérte, hogyha a török szövetség iránti szándéka komoly, küldjön kezesül

¹⁾ Rádul jellemzése W. Bethlen V. 336. ²⁾ Okl. W. Bethl. V. 351.

³⁾ Erd. Tört. Adatok. I. Erd. Tört. Tár II. 33. ⁴⁾ W. Bethlen V. 363. Fundgrubeu. I. 187. II. 99.

be három bojár, sergeit pedig huzza vissza. Azonban nem késett Makó Györgyöt és Imecs Mihályt 2500 lovassal, 400 tatárral indítani, hogy az oláhoni tábornot feltartóztassák. ¹⁾

Az oláhországiak erre Rosnyó és Keresztényfalva közé vonultak; Makó György és Gergely több székely főemberrel, nehogy azok meneküljenek, rendeletök ellenére nyomukba keltek, s Imecs, a vakmerő ifju ösztönzésére az ellent, mely egyfelől egy patak mély sánczaira, e mellett sűrűn vert szekérbástyázatára támaszkodott, megtámadák, s bármennyire vıvtak, a szekérbástyát meg nem törheték. A támadók már visszavonulóban voltak, midőn a megtámadottak a szekerek közül kirontottak, mieinket megfutamtaták, s egész Feketehalomig oly dühösen magok elé vevék, hogy mintegy ezerötszáz magyart és székelyt terítettek le; köztük az oly régóta szereplő Makó Györgyöt és Imecset, az ifju tüzes vezért. ²⁾

Bár az oláhoniak, – kik egyébaránt mint említők, inkább osztrák zsoldosok – győzelemben álltak, a határszél, illetőleg a töröcsvárissoros felé vonultak. Nemcsak, mivel a Székely Mózés által előre küldött Rhédei Ferencz közelgett, s mivel maga Székely Mózés is mintegy 4000 lovas, 1000 török s 4000 tatárral jun. 8-n Brassóhoz érkezett: hanem inkább azért, hogy Rádul vajdával összeköttetésben maradjanak.

Székely a vele tartó, s a szebeni politikát nem osztó Brassó mellett, a papírmalomnál állást foglalt. Csátára készült. A midőn a ravasz Rádultól követek érkeztek, felszólíták Bektas basát, ne támadja meg őket, mert a vajda az osztráktól török oltalomba kívánkozik térni. A csselfogás mindent megváltoztatott. A törökök lágymelegek lettek; a tatárok, mert tétlenségbe tétettek, rabláshoz fogtak; a sereg, mely azonkívül élelemmel ellátva nem volt, rendtelenségbe jött: Székely, a szomorító körülményeket látva, arra gondolt, hogy pestesi Nagy Albertet, ³⁾ ki a Rudolftól átpartolt lengyelekkel Désnél, Borbély Györgyöt és Török Bálintot, ki Fejérvárnál, Bethlen Gábort, ki Dévánál sergek élén állt – ide várja; magát tehát szekérvárba árkolá, mig a törökök künmaradtak. ⁴⁾

¹⁾ Fundgruben III. 267. ²⁾ W. Bethlen V. 371.–74. Fundgrub. III 60. 157. Chronic. Fuchsio-L. 215. ³⁾ Mezőségi, feketelaki birtokos. Erd. Tört. Adat. I. 83. ⁴⁾ Fundgruben III. 157.

Székely M. a töröktől, tatártól magát elhagyatva látván, jul. 14-n Gyerőfi János, kolozsmegyei főispánt s Kolozsvári Jánost, közügyek igazgatóját, N.-Váradra Nyári Pálhoz indítá, hogy a Rudolftól ajánlt, de általa félbeszakasztott egyezkedés fonalát, ujba felvegyék: Rudolf minapi feltételeire nyolcz pontban felelt, melyek során a követelt Váradot és Husztot, sőt ha máskép nem lehet, a Szilágyot is megengedé odaigértetni, minthogy különben is kezökben volt.

De késő volt már a követség, mert Ráczy György zsoldosai annyira fanatizálva voltak, hogy Rádul cancellárát, mert török pártinak látszott, agyonverék: mire jul. 15-én Radul is beérkezett, székét koczkáztatni nem akarván, magát fellázadt serge élére veté, feltétlenül Rudolf mellé nyilatkozott; jul. 16-n 17,000 emberrel Zernyesttől előlépett, s nehogy Székely M. a várt sergeket magához vonhassa, jul. 17-n Székely Mózes Brassó mellett megtámadta.

A Radul vajda békeigéreteitől ekép kijátszott Székely Mózes ¹⁾ szerencsében bizva a csatát elfogadta. Az ágyuk mindkét részről megszólaltak, s keményen dühöngöttek; végre Deli Marko s a hajduk rohamot kezdettek, a mocsáros helyeket csakhamar átgázolák, a szekérvárt megtámadák, felbonták, a sorompókon kívül maradt törökség a magyarokat cserbehagyva, elfutott; a tatárság, hogy zsákmányát megmentse, utat vesztett; a hatszáz főnyi gyalogság a védelemre elégtelen vala, a bezárt lovasság mi erőt sem fejthetett ki... S bekövetkezett a szomorító esemény, hogy nemcsak a csata, de elveszett Erdély nemességének összes virága, mit eddig a vihar megkimélt; elveszett csaknem minden, ki a Basta-kormányának meghajolni nem akart; Rádul, mondhatni egy dőfással, minden szabadon lélekző szívet átdőfött.

Mindennek vége volt. Székely Mózes a szabadsághős, Brassónak vette futását, azonban Ráczy György egy csapattal utolérte, s bár felszólítá, adja meg magát, Székely addig osztá a halált, mig elvérzett inkább, mint sem magát megaláztatni engedje. Mint oroszán küzdött, végül is oroszva irányzott golyótól esett el, mit hátába kapott. Elmetszett fejével úgy bántak, mint bántak Basta katonái Mihály vajdáéval, mignem Weisz Mihály Brassóban eltemetteté. ²⁾

¹⁾ W. Bethlen V. 396. Erd. Tört. Adt. I. 82. Erd. Tört. Tár. II. 3

²⁾ W. Bethl. V. 402–407. Fundgruben I. 186.

Sergéből fele ha menekült, a többi Marathonná változtatá e helyet. Brassó Alabor nevű völgye Erdély Mohácsa lón. Több nemes kebelt egy sir nem fedez Erdélyben, mint a mely itt emelkedett. Ha elhozza az ég azt az időt, hogy a szabadsághősöknek emlékoszlopokat emelhetünk, az ide emelendő oszlopra egy sereg fényes név jön, mint Apafi Farkas, Kemény János, (a fejd nagyapja), Toroczkai László, tanácsosok; Sükösd István, Harinai Ferencz, Szentpáli János Tordamegye főispánja, Kornis Miklós és Zsigmond testvérek, Székely Mózes sógorai; Kornis Farkas, Kendeffi Gábor és István testvérek, Toroczkai Mátyás, Alárdi Gáspár, Daniel Ferencz, Tomori István, Cserényi László, Lázár György, Kabós Farkas, Nyujtódi György, Bikali János, Kálnoki János, Óvári István és Sámuel testvérek, Aszalai Mátyás, Daczó János, Bodoni János, Tötöri János, Jankó Miklós, Apor János, Henter Benedek és Gáspár, Tompa János és István, Bodor Péter és Lőrincz, Boér Balázs, Szilvási András, Szigeti Pál, Balázi András... Ily férfiak serge vértett el a csatán. Valóban megérdemelték a siriratot:

Quos genuit cives, hic Transsilvania claudit:

Heu, parvo tumolo quanta ruina jacet.

Kik el nem buktak s Brassóba menekültek, mikor a város magát Rádulnak feladá, fogságba estek. Ilyenek valának Toldi István, és Bogáti Miklós tanácsosok, Kendi István a későbbi kancellár, Mikola János, Kamuti Balázs, Alia Farkas, Vajda Miklós, Toldalagi Mihály, Mikes György és Benedek, Kálnoki János, Imecs Mátyás, Tamásfalvi János, Székely Balázs, Harinai György, Lésszai Farkas, Ribiczei Albert, Donáth János, Szörcsei Ferencz, Jankó Gáspár, kik részint sebekben, részint Basta kezébe adatva, hóhérbárd alatt vértettek el; kik megszabadultak, roppant áron válták meg magukat. ¹⁾

E volt a szerencsétlen barczasági csata kimenetele. Megemlítők a részeseket, hogy felmutassuk, miszerint Székely Mózes az ország akkori legjobb családai támogaták. Itt volt Székely Mózes fejedelemiségének vége s a Basta-korának valódi kezdete.

¹⁾ W. Bethl. V 408–11. Chronic. Fuchsio-L. 216. 223.

Rudolf uralma, harmadszor.

(1603 jul. 17. – 1605 febr 21.)

A) Basta helytartósága alatt.

(1603. jul. 17. – 1604 apr.)

Basta a sereg romjait kiüzi. Déván hongyülést tart. Vad-jelenetek. Kivégeztetések. A cs. biztosok szerveztése. Basta kimegy.

Székely Mózes buktával egy korszak következett be, melyhez hasonlót Erdély IV Béla ideje óta nem látott. A nyomorgatások egész özöne önté el a hazát. ¹⁾

Azt hisszük, eleget mondunk, ha azt mondjuk, hogy a B a s - t a - k o r a minden iszonyaival kitört.

Az időben, melyben I. Ferdinánd alatt Magyarország osztrák véduralom alá esett, a politikát intéző jezsuiták a nemzet meghajtására ezen elvet állíták fel: faciamus Hungariam catholicam, miseram et germanam. Merész három nézet, de Basta ezek átvitelére Erdélyben magát elég erősnek hitte. Mi Castaldó tábornoknak a mult században Izabella-korával szemben nem sikerült, s végre is egy diadalmas forradalommal végződött: Basta nagyobb mérvben kísértette meg. Mint vad katonák, csak a percz diadalának örvendettek, a jövő előttök semmi volt.

Soha két ember egy kormány ellenében ennyi gyűlöletet fel nem költött mint ezek, legfelebb még a későbbi Caraffát tehetjük a triumviratusba. Az a különös, hogy a három politikus katona közül egy sem német vagy osztrák, mindenik idegen nemzet, csupa katona, kik nem számítottak arra, hogy egy erős nemzetet kinoznak, melyet megtörni még nem lehet.

A vandalismust Radul kezdé meg, ²⁾ ki Brassót, mert a menekvők belefutottak, körülvéteté; a várossal, mert Székely Mó-

¹⁾ Chronicon Fuchsio-Lup. 216. ²⁾ Fundgruben III. 159.

zessel tartott, magának 50,000 ftot fizettetett, a belefutott nemeséget javaitól kifosztva, rabságra hurczolá.

Székely Mózes követei, Gyerőfi és Kolozsvári, Gyulafi Lászlónál Szilágycseh várában Rudolf követivel már összeültek vala egyezkedni, midőn a vesztés hírét vették, mire az értekezlet felbomlott.

Rádul a győzelmi jelvényeket Prágába küldé, hol a vivők nagy kitüntetéssel fogadtattak; Rádul királyi ajándékokat kapott. ¹⁾

Basta erre Szatmárról bejött. Kolozsvárhoz érvén, Sennyei Pongrácz kérésére a városnak megkegyelmezett ugyan, falai alatt elhaladt, de azon fenyegetéssel, hogy visszajövet eltörli; s ha Sarmasági Zsigmond, erdélyi követ az udvarnál nincs, meg is történt volna. ²⁾

Fejérvár lakosai, Borbély György és Makó Gergely, az elesett Makó György testvére javallatára jul. 21-n városukat pusztán hagyák, elfutottak; a nálok fogva volt Capriolist, Boronkai János magával vitte, de Török Bálint Hunyad ura a Vaskapunál kivette kezéből. A pusztá fővárost a Szebenből előnyomult német őrség jul. 26-án kardcsapás nélkül elfoglalta, s a még ott lézengő mintegy 60 aggot és öreget legyilkolá. – De a meneküléssel foglalkozó Nagy Albert, a mint itt haladott, nem gondolva azzal, hogy Basta meglepheti, a németeket megrohanta, Fejérvárt bevevé, az őrséget egy lábíg levágotá. ³⁾

Nagy Albert erre tovább haladt. Szászvároson Borbély Györggyel egyesült. A két seregtörődék vezére, Borbély György kiáltványt bocsátott ki, mely felhitta a hon minden hős fiát, hogy táborába siessen. Hunyad, Zaránd, s más szomszédos megyékből meg is jöttek, a hon helyreállítását tárgyalás alá vették; kimondott, hogy Bastához senki se csatlakozzék; az öreg Borbély Györgyöt fővezéröknek nevezék: de hogy magokat támogatva lásák, Csiszár Görgyöt Bektas tömösvári basához, Szabó Istvánt a fejérváriak szóvivőjét s Körösi Istvánt a nagyvezérhez küldék, hogy segítséget küldjenek; s midőn meghallák, hogy a nagyvezér Esztergom vivásától Belgrádhoz közeleg, Bethlen Gábort is hozzá inditák. ⁴⁾

¹⁾ W. Bethlen V. 422. ²⁾ Ugyanott 425. ³⁾ W. Bethlen V. 436. Erd. Tört. Adat. I. 83. ⁴⁾ W. Bethlen V. 445.

E kis gyűlés végével Borbély a Strigy-vize mellett vőn állást. Itt vevék a hirt, hogy Duval Henrik, Lippavár parancsnoka 2000 ráczzal a Maros mentén felfelé tart. Borbély elejébe küldött, a lengyel csapat vezére Nagy Albert Barcsánál aug. 6-kán Duvalra csapott, sergét teljesen tönkre veré; maga is csak nagynehezen futhatott Déva-várába.

Csekély győzelem a fenyegető vész nagyságához képest. Rádul haza ment ugyan, de itt hagyott Rác György vezérlete mellett 2000 embert, ezek az Olt két partját pusztitva jöttek a székely föld felől, Básta is megérkezett már Fejérvárra.

E két leverő hirre, a kis magyar tábor felszedé magát s nehogy meglepessenek, megkezdék kivonulásokat, hogy a hazát ide hagyják. Szomoru látvány. A honfiak utolsó töredéke vesz bucsut sirva, meg nem védhetett hazájától; s még szomorubb, hogy velök van minden compromittált, velök azok családja, egy sereg nő és gyermek; futnak saját hazájokból, menekülnek a halál félelme előtt.

A gyalog és szekeren vonuló menekvők hosszú sora a keskeny uton s még keskenyebb vaskapui szoroson csak csendesen haladhatott. Várhelynél a tábor megállt, fedezé a vonulást. Borbély, ki csak hordszéken járt, kocsijával előre ment. De alig kezdék meg a kivonulást, Rákóczi Lajos, családjának e kinövése, magyar rác és oláh hajdukkal aug. 8-n délfelé reájok rontott, s a futással, nem csatakészülettel foglalkozókat megtámadá: s a Rakóczicsalád és a magyar nemzet örök szégyenére, a magyarhoni magyarok a Magyarhonba menekülni akaró, fegyvertelen erdélyi magyarokat mészárolni kezdék. Rákóczi győzelme teljes lőn, mert a mit a szoros utban a szekerek közt le nem vághattak, azt a kerekek zuzák szét, vagy az erdők oldalain a prédára éhező nép verte agyon. A nemzet virágából, mit Rádul vajda Brassónál meghagyott, az itt lelte meg sirját. Ki a majd egy mértföldre terjedt mészárszékről menekült, mint kifosztott koldus, gyalog jutott Káránsebesre vagy Temesvárra. ¹⁾

Nem volt több fegyveres erő a hazában, Basta hozzá kezdett rémes műtételéhez. Deák Mihályt, szászvárosi királybirót, mert a kastély kapuját a minap a német katonáknak meg nem nyitá, két

¹⁾ W. Bethl. V. 453.

polgártársával felakasztatá. S aug. 12-én saját és Krauzeneck Pál cs. tanácsos, felső-magyarországi s erdélyi cs. biztos neve alatt aug. 31-ére országgyűlést hirdetett oda, hol ő akkor lesz: hogy ott mint írá, „mivelhogy immár az országban vannak, urok, császáruk akarátját a rendeknek értésére adják.”¹⁾

Mig az országgyűlés vérfagylaló hire a bujdosó nemességet az erdőkön, havasokon felkeresi: még egyszer pillantsunk a menekültek után. Egyrésze Karánsebesen maradt, a compromittáltabb része átment a török területre, Temesvárra. Káránsebesen következők álltak meg: Borbély György, iktári Bethlen István, ifj. Csáki István, Kovácsóczi Zsigmond, Boronkai János fiaival, Balogh István, Rákóczi János, Angyalos János, Jármí András és Miklós, Cserényi Ferencz, Csiszár György, Nagy Bálint, Vay Rufinus, Becski András, Toroczkaí András, kiknek egyrésze családostól vala itt.

A többi Temesvárra ment. A harmadik csapat Bethlen Gábort követé Belgrádra, a fővezérhezí követségében. Ilyenek szilvási Cseszeliczki Boldizsár, Kamuthi Farkas, Rhédei Ferencz, Zalasdi Miklós, Makó Gergely, Kun István és Gáspár, Béldi Ferencz és Benedek, Daczó Pál, Nemes Balázs s velek mintegy 600 lovas. Bethlen Gábor előadván hazája nyomorult sorsát, a fővezér szívesen fogadá, s segélyét ígéré. És hogy hajlamának legott bizonyítékát adja, a jelenvoltak elé terjeszté, miszerint ott helytt válasszanak magoknak fejedelmet, kinek egy athnámét kézbesít, melyben a leendő fejdelemnek a szultán többek közt még azt is megígéri, hogyha Erdélyt elveszti, a visszafoglalásig fejedelmi menhelylyel látja el.²⁾

A szegény hontalanok e fogadtatása végtelen örömet okozott. S miután a küldöttség vezére elég eszes és bátor, s fejdelemségének csak is ifjusága lehetne akadály: a jelen voltak vezéröket Bethlen Gábort egy akarattal fejedelmöknek köszönték. A fővezér fejedelmi jelvényül buzogányt s udvartartására 16,000 tallért kézbesített, az urakat megajándékozá, s a katonáknak egy hónapi zsoldot előlegezett. Mire oly vig élet kezdődött, hogy Zalasdi Miklós, Török János mostoha apja, meg is házasodott, nejeül

¹⁾ Thaly, Történelmi kalászok 87. ²⁾ W. Bethlen V. 464.

vevén Székely Mózesné leánytestvérét. S ha Szilvási, ¹⁾ ki szintén vágyott volna a fejedelemségre, azon véleménynyel, mintha czélszerűbb lenne Magyarhon főurai közül fejedelmet választani, Bethlen ellen nem működik, tán még akkor mindjárt bejöhettek volna. ²⁾

Ez alatt Basta Dévára tette át táborát; az ide hirdetett országgyűlés megnyílása is közelgett. A nemesség lassan szállingozott; de az utak csak oly bátorságosak, hogy Géczi Pétert, Kendi Krisztina, Kovácsoczi F. özvegye férjét, mint ide tartana, a vallonok kirabolták, s mire Bastának panaszolt, csak a szokott jól van-ával tett eleget.

Bastával Krauzeneck Pál, az Erdély ügyei rendezésére leküldött cs. biztos is Dévára érkezett; Sennyei Pongrácz, Kornis Boldizsár, ³⁾ az osztrák érzelmük e két leghatalmasabbika is megjöve.

De nem jöttek meg Erdély csak tíz év előtt is oly fényes rendei: azok elestek vagy kimenekültek. Azért a gyűlés, mely a városban, a vár tövébeni épületben, Basta szállásán, ellenséges tábor közepette tartatott, sept. 9-n megnyilt.

Első jelenetül Tótházi Mihály kolozsvári királybíró s Trauzner Lukács követársá elfogatott: az elsőnek, mert Kolozsvárt Székely Mózesnek feladá, fejét vevék, az utolsó, mert katalizált, kegyelmet kapott.

Kezdődött a tragikus gyűlés, melyhez hasonlót nem ismerünk Erdély történetében.

Krauzeneck cs. biztos egy beszéddel nyitá meg, mely tele volt Rudolf cs. jósága magasztalásával, míg az erdélyieket pártütéssel bélyegezte; s az egész oda volt intézve, hogy Székely Mózes felkeléséért kegyelmet kérjenek, s hűséget ígérjenek. Utána Basta vette fel a szót, s azon kérdést veté fel: törvénytételt kívának-e vagy kegyelmet? ⁴⁾

Nehéz kérdés: Rudolf háromszor foglalta el az országot, ha jött a török, háromszor hagyta védetlen; s az erdélyiek önvé-

¹⁾ A tordamegyei Szilvás, Jára, Lupsa st. ura. ²⁾ W. Bethlen V. 470. Böjti: Engel Monumenta; Würg. 256. ³⁾ Sept. 19. Basta Kornist, mert Székelylyel nem tartott, Kornis Farkas erdő-szent-györgyi s h-szentpáli jóságával ajándékozta meg. Kemény, App. Dipl. XIX ⁴⁾ W. Bethlen V. 480

delmők uráni kapkodásokban bünt látni nem akartak; a törvénytétel rémeivel megbarátkoztak; de a kegyelem kérés annyi lenne, mint Erdély alkotmánya megsemmisíthetését aláírni.

Időt kértek tehát maguknak. Végre határoztak, s szónokul Kolozsvári Jánost bizák meg. A bátor férfi, mintegy alkotmányos honfíhoz illett, tagadta, mintha Erdély hitszegést követett volna el, miután a védelem, mire a más fél magát szintén kötelezte, sehol sem volt; ha szintén politikai bűn forogna is fenn, tagadá mintha minden, ki Székely Mózással fegyvert fogott, egyformán fej- és vagyonvesztésre lenne érdemes; végül Bastáék biráskodása törvénytelenységét érintve, az uralkodó kegyére felebbezé az ügyet. Beszédét Literati János egészíté ki: leplezetlenül odavágá, hogy Basta, mint a fejdelem képviselője elfutott, s azoknak, kik ajánlkoztak, hogy mint hivek vele mennek, maradást parancsolt, – s kimondá, hogy a részesek a legrosszabb esetben is csak az erőnek engedtek. ¹⁾

E beszédre, melyben kegyelemről még említés sem volt, Basta jelleme szilaj vadként féket szakított. Jól van – szolt – ha törvényre hivatkoztak, legyen tehát törvénytétel... Négyyszer esküdtetek hűséget Rudolfnak, négyyszer sértettétek meg... főbejáró bünt követtetek el... Bakó – kiálta fel – kötelel, lánczot elő, fened a bárdokat!! Ezzel a gyűlésből kirohant. Az országgyűlési termet katonaság vette körül, Mathaeus Alexander, hóhéraival megjelent.

Borzasztó helyzet. Mintsem kegyelmet kérjenek, s országot hódítmánynak nyilatkoztassák, itt a haza mondhatni leggyávább férfiai, azok, kik se halni se menekülni nem birtak elég lelki erővel, a fegyveres despotismus bakóival merészen szembenéztek.

A dolgok ez állásában, melyben miként Nero Romának, ugy Basta az erdélyi nemességnek egy nyakat ohajtott volna; az ajtónállók ellenzése, a villogó fegyverek daczára ki lépik be a bős hadvezérhez? Egy ősz férfi, Székely Mózes legnagyobb ellene, Rudolf egyik hive, Sennyei Pongrácz; s a legmélyebb fájdalom hangján megrohanja a dühöngő Bastát: Ezt érte-e meg

¹⁾ W. Bethlen V. 482.

szolgálatom – szólt – hogy hazámfiait elvérzeni, s kiket a harc dűhe megkimélt, azokat az ország termében hóhérok által lássam lemészároltatni?... Ez-e hűségem jutalma, hogy elvérzett hazám temetését is megérjem?... Vezér! ha öletni akarsz, öless velök meg engemet is, mintsem hazám még fenmaradt férfiai vérpadját meglássam?... Mert ha meg nem öletsz, mint királyom tanácsosa, bizonyosságul hívom az egeket, hogy a jelen, jövő és a törvény nevében mészárlásodnak ellent mondok, s esküszöm az egekre, hogy ha egy csepp vér ömlik, Rudolfot egy perczig sem szolgálom... Basta dűhe a honfi fájdalom e kitörésére, csendesülni kezdett... Látom – szólt végre magához térve – emberekkel van ügyem, kik sem a szabadságot, sem a szolgálást nem hordozhatják; kikel sem jutalom sem büntetés nem képes korlátok között tartani... Bocsásátok őket szabadon, boszum ugyanis utol éri. ¹⁾

Erre az inkább siralomház, mint tanácskozó terem ajtaja kinyílt.... A gyűlésnek vége volt... A gyűlés nem hozott semmi végzést, de Basta fogalmazott. A jelen voltaktól hitlevelet fogadott el, s helyébe kegyelmi levelet szolgáltatott ki, s azzal őket haza bocsátá. Maga pedig és Krauzeneck, ketten, sept. 13-án a dévai gyűlés nevében a következő határozatot bocsáták közre: először, azok kik e gyűlésre megjelentek, vesztik vagyonuk negyedét, mit penzzel váltanak meg; másodsor, kik meg nem jelentek vagy menekültek, vesztik mindenöket; harmadszor a hűtelen városok k a t h o l i k u s o k k á legyenek, Kolozsvár piaczi templomát adja át a jezsuitáknak; negyedszer, három hét alatt a hűtelen Brassó fizessen 80, Kolozsvár 70, Besztercze 60 ezer forint hadi sarcot ²⁾ s katonai igazgatás alá esnek.

A gyűlés lejárt, kezdődött az ember vadászat, s az elestek, menekültek és notázottak javai összehordása. Ezt követék a motozások, befogatások, s a befogottak minden kihallgatás nélküli kivégzetése. Mert a vallonoknak szabad volt bár kire reá riadni: „hun gracia”? s ha kegyelemlevelet nem mutathatott, lesujthatá. ¹⁾

Krauzeneck Pál cs. biztos, Basta egyik segédkeze, a gyűlés végével Prágába ment. Mint Kolozsvártt áthaladt, huszonnégy elő-

¹⁾ W Bethlen V. 485–89. ²⁾ Erd. Tört. Adat. I. 86. ³⁾ W. Bethl. V. 490. Fundgruben III. 168. Chronicon Fuchsio-L Simigianus 322.

kelő polgárt elfogattott, azokat a jezsuiták klastromába záratá: s hét hét mulva kik szászok valának köztük, Bastától kegyelmet nyertek; kik magyarok voltak, azoknak csak holttestét kapták meg.

Kifáradna a lélek a bekövetkezett sanyargatások s a pusztává tarolt Erdélyben felmerült dulások, rablások s ebből következett drágaság, éhség s az éhségre jött pestis legvadabb jelenetei leírásában ¹⁾, csak is jellemzésül említünk meg némelyeket.

Bogáthi Menyhárt, Radnót ura, ²⁾ mert Capriolist elfogta, Bastának 6000 aranyat fizetett.

Brassón a 80, Kolozsváron a 70, Beszterczen a 60 ezer forint felhajtattott.

Kolozsvár piaczi templomát, minden hozzá tartozó külső és belsővel elvették, s bár a város unitárius volt, azt a néhány katholicusnak adák, sept. 29-én a jezsuitákat bele ültették. ³⁾

Déván, Basta ott létében, a német katonák Geszti Ferencz sirboltját a templomban feltörék.

Mathaeus Alexander, előbb bécsi gyógyszerész, most Basta börtönmestere, Fogarasba ment, onnan Brassóba, hol a barczasági csata után lappangókat sept. 18-án befogató, Borbély György vejét Vajda Miklóst ott helytt felakasztatá; Homonnai Györgyöt szállásán öleté meg; a többit Fogarasra magához vitetvén, Tamásfalvi Jánost, Marosszék híres főkapitányát és Ribiczei Albertet, Zaránd főispánját, megfojtatá; mint a vitéz Lészai Farkast, Nagy Tamást, Jankó Gáspárt, Tamásfalvi Lászlót, Kis Pétert, Szörcei Ferenczet, Czeplédi Pétert s másokat egyéb kinok közt végeztetett ki. ⁴⁾ Kendi István, Mikola János, Kamuti Balás, Petki Farkas, Imecs Mátyás, Mikes Benedek és György, Daniel Péter részint mint fiatalok Bastától kegyelmet kaptak.

Igy álltak benn az ügyek. Kezdődött a városok katonai kormányzás alá vetése. Brassót sept. 27-n a vallonok parancsnoka vette át. ⁵⁾ Basta hogy a kimenekülteket is kézrekerithesse, Déváról Lippa felé indult. Borbély György s kik vele Káránsebesen voltak, közalgését nem kis megütközéssel vették. Gyulafi Lászlót,

¹⁾ W. Bethlen V. 533 Erd Tört. Ada!ok. I. 87. 92. ²⁾ Jóságai 1606-bani végrendeletére Kemény, Suppl. Dipl. IX. 35. ³⁾ Erd. Tört Adatok I. 91. ⁴⁾ W. Bethlen V. 439. ⁵⁾ Fundgruben III. 164. 172.

a krónikairót s Kapronczai Mártont Bastához küldék, s tőle kegyelmi okmányt eszközöltek. ¹⁾

Azonban míg ezek a honvagy és haláltóli félelem közt így ingadoznak: megérkezett Rudolf azon rendelete, mely Erdély kormányát Bastára s néhány tanácsosra bízta: ²⁾ Basta, hogy a szervezés előmunkálatait intézze, visszahuzódott Fejérvárra, onnan Kolozsvárra sietett; s a káránsebesi menekültek csak arra ébredtek, hogy Rácz György ráczokkal és hajdukkal őket körülfogta. Káránsebes város, nehogy feldulassék, a menekültek hazatérését maga is sürgeté: Rácz György Borbélytól találkozást kért, indulásra szólítá; de kiraboltatástól félvén, nem ígértek mozdulást, ³⁾ míg a csapatok szabad mehetésüket esküvel nem biztosíták. Erre megindultak, s bántatlanul értek hazájukba; s képzelhetni megütközésüket, mikor oly fogadtatásban részesültek, hogy Basta magát a hős Borbély Györgyöt sem bocsátá maga elé, mire a derék öreg, nem sokára (dec. 15.) meg is halt. ⁴⁾

Teljesen le volt már Erdély igazva, csak a menekültek legszabadelvűbb töredéke van még künn. Rudolf tehát szervezéshez kezdhett. Legelőbb is tiz személyből álló tanácsot nevezett Basta mellé, milyenek: Burchauser Miklós, Imhoffer Károly, Krauzeneck Pál, idegenek: Sennyei Pongrácz, Hoffmann György, Süveg Albert szebeni királybíró; a cancellári rendekre beregmegeyi Daróczi Ferencz volt kiszemelve.

Nem lehet tagadni, nehéz feladat jutott ez uraknak osztályrészlül. Szervezni egy hont, melyben a nép, mert a fegyveres erő mindeniből kipusztítá, mint a kannibál egymást ette; ⁵⁾ hol egész faluk állottak pusztán, hol a földmivelő, mert barmát leölék, csordástól kihajták, maga vontá két kerekű, Basta szekérének nevezett taligáját; ⁶⁾ hol a haza virágát elsodorta a csata, a mérsékeltbetteket pedig a folyamatban levő döghalál tizedelé; hol még most is több a rabló, mint a munkás kéz, hol vetésre nincs annyi föld szántva mint mennyi az uj sir; hol nincs egy család, mely gyászt ne öltött volna Ily hazát szervezni, bizon nehéz feladat, főleg ha szer-

¹⁾ Fundgruben III. 164. 172. ²⁾ W. Bethlen V. 507. ³⁾ Okl. W. Bethlen. V. 513. ⁴⁾ Borbély jellemzése. W. Bethlen V. 526. ⁵⁾ A nyomort W. Bethlen V. 532–37. Fundgruben I. 192. ⁶⁾ Bod Péter Szt-Polykarsus 52. W. Bethlen VI. 339.

vezése idegenekre bízott, kik Bastának méltó tanácsosai. Hogy ne láttassunk rágalmazni, néhány újabb példát idézünk.

Basta 1604 jan. 25-én Koloszvárra hongyulást hirdetett, s oda az eddigi szokás ellenére, minden nemest fejenként meghívott, még az elesettek özvegyeit is. A szokatlan meghívási eljárás ismét felkelté a rég táplált félelmet, hogy Basta a nemesség végkiirtását csakugyan végre kívánja hajtani; nevelte az aggodalmat az, hogy a megjelenőket a városkapujánál névszerint feljegyezték, s meghagyatott, hogy szállását Gilyén Imre kir. birónál minden bejegyezze. Felgyültek. A város inkább hasonlított egy nagy temetési gyülekezethez; különösen a gyászoló özvegyeket azon hir, hogy Basta őket mint tette Mihály vajda, katonáihoz férjhez fogja kényszeríteni – a legmeghatóbb jelenetekre ragadta. Fegyveres nép közt, bezárt városban szabad tanácskozást gondolni sem lehetett: de azért a hongyulás megkezdődött. Beszéltek a katonaság féktelenségéről, a terhessé vált adóról, s egyebekről; de Basta felelete végül is oda ment ki, hogy mind ez őt illeti. ¹⁾ S minő véleményszabadság lehetett ott, hol midőn a felgyültek már határozni akarnak, Boronkai Jánost, Kálmándi Mihályt és Csiszár Györgyöt a fejérmegyei nemesség legderekkabb tagjait börtönre vetették. A megütődött nemesség Bastához fordult, felemlíté, hogy Káránsebesre küldött amnestiája ezekre is kiterjed: mit sem használt; Boronkai, mert a szász városokat Székely Mózesnek moghódítá, s Capriolist fogva magával ki akarta vinni; Kalmándit, mert Fejérvárt Székely Mózes kezére játszodta; Csiszárt, mert követségeket viselt, s a Genga testvéreket, Basta kedvenceit régebb Alvinczen megölette, – kinzásoknak téteté ki. Kolozsvárra futott nejeik és gyermekeik, tán csak sorsukat terhelék, mert Boronkai gazdag és szép leányára, Zsuzsánára, Lodi Simon Basta káránsebesi bánja szemet vetett. ²⁾ A kivégzések nagy mestere, Mathaeus Alexander, harmincz kinos nap és éjjelen át tartá halálfélelem között, s az élet minden percnyi reményét aranyok-

¹⁾ W. Bethl. VI. 4–8. ²⁾ Boronkai Erdélyben született; előneve mindszeni (Alsófejér); 1690-ben Vizaknai kamaraispán; (Kemény, Dipl. VI. 97.) neje Vajda Borbára; egyik veje Barsai György; Zsuzsát Lodi vette el: 1607 maj. 31. Vidrátszeg s több falvakra új adományt vesznek W. Bethl. VI. 9. Kemény, App Dipl. XV.

kal fizettetvén velök: midőn egy estve pompás vacsorát készítetett számokra, a bor pezsgett, Boronkai mélyen le volt veretve, s ismételve felszólítá Mathaeust, hogy siettesse a tragoedia kifejlését. S sejtelve nem csalta meg, mert a rémes vacsora végével a raburakat, hogy a hátramaradtak ne sejsék, rendre kiszólítá, előbb a természetesebb Kálmándi, utána Császár, végre Boronkai következett, s a mint kiléptek, a kiállított cigányok urkot vetettek nyakokba, felaggták őket. S másnap azon hirt terjeszték el a városon, hogy megszöktek. ¹⁾

Elfogattak volt még, Kis Farkas az átállt hajduvezér, ki nyilvánosan lőn felakasztva, Donáth György és Kálnoki János, kik magokat pénzen válták meg.

Szörnyü eljárás egy alkotmányos hazában. S minő rosszalást nyert ezekért Basta, azt hogy Prágába hivatott, Erdélyből áttetett a török elleni hadsereg fővezérévé.

Mielőtt kiment, Medgyesen át mart. 10-n Brassóba ment; ²⁾ mart. 12-én az általa találkozáásra hitt Rádul vajda is megérkezett. Nem tudjuk, mi tervet főztek, annyit látunk, hogy Radullal és Brassó városával magának egy-egy drága, arany és drágakövekkel ékes lószerszámot adatott; mart. 16-án Brassót elhagyá. ³⁾ S azal kiment Erdélyből.

Az egykori szegény dobos, mint Croesus hagyá ide Erdélyt, mint írják, három tonna aranyot küldött előre. ⁴⁾

B) A cs. biztosok alatt.

(1604 apr.–1605. febr. 21.)

II.

Fejetlenség áll be. Hajmeresztő nyomor. A vandalismus tőponton. Zsarolások. A vallon zsoldosok kivonulnak.

Basta eltávozása mit sem változtatott Erdély nyomorán, sőt a féktelenségnek még nagyobb ut nyitott.

¹⁾ W Bethl. VI. 12. ²⁾ Kemény, Diplomatar. VI. 345. App. Dipl. XIV. ³⁾ D. Fundgruben III. 63. 64. 171. ⁴⁾ W. Bethlen VI. 273. Fundgruben I. 196.

A német katonaság, melynek parancsnoka gr. Salm, mert zsoldot nem kapott, zászlóját elszagatá, s Basta indult. A hon erre a féktelenebb vallonok és ráczoknak esett martalékul. Ezek Basta elmentével urrá tévék magukat, újra kezdék a kutatást, rablást, pusztitást. Mert ez időben az éhség oly fokra hágott, hogy a nép gyökerekkel élt, s főleg Fejérvár körül az emberek saját gyermekeiket megevék: ¹⁾ tehát felhatoltak a havasokra, Ponort, Remetét porrá égették. A székelység, nehogy a vész reájok forduljon, fegyverkezni kezdett, Udvarhelyszék mart. 15-én lustrát tartott.

Bastával, ki apr. elején távozott, Burchhaus is kiment. A kormányzás élére a tizek tanácsa helyett Krauzeneck Pál, Hoffmann György és Imhoff Károly jött. A rendszer mit sem javult, de hogyan is javulhatott volna, midőn a császári biztosok meggazdagodás után jártak; midőn a legnagyobb hős legtöbb igényt tartott a polgárok javaihoz; midőn sem erdélyi, sem osztrák törvény nincs, a városok megyék, székelyek felett katonák főispánkodnak; a lefegyverzett nemzet a nép communismusának, s a néppel kezefogott vallonok vandalismusának volt oda hagyva.

Basta helytartójának Kolozsvártt gr. Capriolis Tamás tábornokot hagyá, s a hon féken tartására azon hirt terjeszték, hogy tizenöt nap mulva visszatér. De midőn látnák, hogy még sem jön, a vallonok, a ráczok, oláhok, mint egy prédára vetett tartománynak neki estek: a már pusztává tarolt falukon összeszedtek mindent, minek valami értéke volt; a szegény földészt egy pár bornyuért lesujták; a gabonát félérten gázolák el; az urak lakából butort, vasszeget, mindent utnak indítottak; a templomokat, sirokat rendre kutaták... a szegény erdélyi magyar sorsa a hindu parióéhoz kezdett hasonlítani, mely törvényen kívül áll; élete csak annak vala biztos, ki kőfalak közé rejtőzhetett, de ott is folyvást ostrom és sarcz alatt valának. A zarándi nemesség, mely Halmágyra, a Kaszák kastélyába vette be magát, csak pénzfizetés mellett nyeré meg, hogy pestisben elhaltjait a kastély falai közül kitehesse. Szász és magyar közt semmi különbség. Háromszáz vallon az egész Barczaságot tönkre tette. A legkisebb bornyut is elhajtották;

¹⁾ Az éhség mart. apr. érte tetőpontját. Példákat W. Bethlen VI. 212–19. Erd. Tört. Tár. II. 33.

fel van jegyezve, hogy Rosnyó naponként 11 ekével szántott, melyekbe nyolcz nyolcz szász fogta be magát, a kilencedik a kormányt tartotta. ¹⁾ Földvár, Brassó mellett, hogy templomkastélyából ki ne perzseltessék, majd hétezer forintot fizetett. A kis Medgyestől rendre 300,000 ft csikortatott: Brassó, Besztercze, Kolozsvár, mint melyeket lázadóknak néztek, mit várhattak, mikor a hú Szebennel a történt, hogy Krauzeneck cs. biztos mikor utoljára ott járt, s magát megajándékoztató, látva, hogy a városban még pénz maradt, a királybíróval kikisérteté magát s akkor visszaizent, hogy váltsága 5000 ft. És mit mondjunk, Káránsebes, az akkor Erdélyhez tartozott, s a menekülteket befogadott város sarczoltatásától, hol a katonaság a prédálásban, Lodi Simon az akasztásban kifáradt. Az országutak oly bátorságosak, hogy juniusban M.-Vásárhelyről 132 gabnaterhelt szekér indult, a szállítók fegyveresen kísérek, azért a katonák rárontottak, őket legyilkolák, még a marhákat és szekereket is, mint hadizsákmányt oszták fel magok közt. ²⁾

Kifáradva a kinok alatt a szászok, minthogy a többinek szava nem járt, ismételve folyamodtak, hogy legalább a rablás mestereit, a vallonokat vigyék ki. Kivinnék, feleltek a császári biztosok, de 100,000 ft zsoldhátrálékjok van. A szászok ezt is kifizették. Csak is ily nagy ár mellett vitték ki, hogy aug. 30-án a Barczát, később az egész országot ide hagyák. ³⁾

III.

A visszatórlás kezdődik. Barbiani Bocskait fegyverre kényszeríti. A hajduk fellépnek. Pecz tbnk tönkre jut. Barbiani megszalad. Bocskai Kassára bevonul, harczra készül.

Az 1594-ki kolozsvári vérpadnál kezdődik szenvedéseink sora, mely tiz éve hogy sujtolja Erdélyt. A szenvedés pohara fenékiig ki volt üritve. Nem volt elég, hogy Erdély teljesen tönkre volt téve, elég erősnek hitték magokat, hogy Magyarhon leigázásához is hozzá lássanak.

Barbiáni Jakab gróf lón ez időben Rudolf cs. kassai helytartója egy felfuvalkodott ember s vallás türelmetlen olasz.

¹⁾ D. Fundgruben III: 64. 249. ²⁾ W. Bethlen VI. 34-56. 66-73

³⁾ Fundgruben II. 102. III. 173.

olasz. Mi Bastának Erdélyben sikerült, miszerint a templomokat elszedte, aféléhez kezdett Barbiani Magyarhonban. Váradon sikerült is. Kassán szintén megtette, de már nagy zajjal; de azért mégis oly merész, hogy a mire a kassai protestánsok magán háznál kezdének istentiszteletet, a papokat kiüzé; s ha a nép panaszra ment, két medvjét lánczairól reájok bocsátá.

Ily tények soká nem maradhattak bosszultatlanul. A magyarhoni főurak Zagyvai Miklós által nála szót emeltek. Mit sem használt, sőt fellépett ellenök. H. Druget Bálint futással menté meg életét; Báthori Gábor sógora, Kátai Mihály Kállóvár parancsnoka és R á k ó c z i Zsigmond élete szintén veszélyben forgott.

A pozsonyi országgyűlésről követséget indítanak fel, mely a helyzetet lefesse, de a császár el sem fogadá őket.

E fogadtatás Barbianit még felfuvalkodottabbá tette. A császár leghivebb emberei sem maradhattak bántalom nélkül. Többek közt Bocskai Istvánt, kit Báthori Zs. alatt Erdélyben Rudolf mellett annyira buzgolkodni látánk, megtámadta, hogy neki 20,000 ftot kölcsönözzen, s mire ez megtagadta, rendelkezett, hogy Bocskai javait dézma alá vessék. ¹⁾ Bocskai Prágába ment, de a kihallgatás tőle szintén megtagadtatott. Erre a vihar kitört, Bocskai a törvény nevében tiltakozott; s mint biharmegyei főispán s Várad zászlósura ellentállással fenyegetődött. Barbiani lázadónak kiáltá s megidézteté; de Bocskai a törvényszék illetékességét el nem ismervén, nem jelent meg.

Csekély kezdete egy nagyszerű eseménynek.

A kedélyek már forrtak, Bocskai, mint Rudolf leghivebb emberei egyike, hogy a figyelmet magától elfordítsa, Erdélybe jött, kezére venni itteni birtokait, a görgényi, egeresi, sajói és kaplyoni uradalmakat, melyeket a Rudolf melletti fellépéséért Léczfalván elvesztett vala, s melyeket most visszaadni rendelték volt. ²⁾

Azonban Bocskai nem kerülheté ki sorsát. Barbiani s a magyarhoni püspökök kieszközlék, hogy kiadatott a rendelet, miszerint minden protestánsná lett templomot elvegyenek, s adják vissza a katolikusoknak... Nevezetes egy rendelet... Ugy lön, a

¹⁾ W. Bethlen. VI 100. ²⁾ Ugyanott 102.

püspökök megindultak, Barbiani támogató, s a foglalások a nép legnagyobb elkeseredése közt a Szepességen megkezdettek.

Magyarhon rendei maguknak Gálszécsre értekezletet hirdettek. Barbiánihoz átiratot intéztek... Az erdélyi menekültek pedig a cs. biztosoktól bebocsáttatást kértek: de ezek is azok is tagadó választ kaptak.

Ily messze vitte a magyar hűségkedését, ragaszkodását... Csak is ezen békés előzmények, a törvényes utoni boldogulhatás minden reményétől megfosztatás után fogott a nemzet az ellentállás, visszatérés nagy és véres munkájához.

A menekültek adák az első lendületet. Mert haza nem jöhettek, az erdélyi fejedelemség visszaállításához fogtak. Magyarhon hatalmas főuraira gondoltak: ecsedi Báthori István, mint a fejedelmek rokonságára, Bocskai István, mint erdélyi birtokosra, s a hős Nyári Pálra, Várad parancsnokára fordíták figyelmüket; s Somogyi Bertalant azonnal Nyárihoz indíták, mint jó hazafit figyelmezteték, hogy Erdély bukása már is maga után vonta Magyarhon merészebb megtámadtatását, biztosíták a törökök segítségéről, felkérték, hogy a fejedelemséget fogadja el. ¹⁾

Nyári habozott. S bár mily titokban vitték, azon végződött, hogy Nyárit Bécsbe idézték, fogságra veték.

A menekültek tehát Bocskaihoz fordultak, bár tudták, hogy hűve a császárnak, de mert Báthori Zsigmond Erdélybe lett visszajöveleért 15 hónapig volt Bécsben letartóztatva, s most Barbianitól is bántalmaztatott, gondolák, hogy mint nagy hazafi, elfogja fogadni. Murád, Bocskai egyik török rabja, kit becsület szó mellett szabadon bocsátott volt, éppen vissza volt hozzá térendő: ezt bizák meg a felszólítással; de Bocskai egyelőre elhárító feleletet adott. Majd levelet irtak hozzá, e levéllel Bethlen Szendrőről, hol nyaralt, Temesvárra ment Házán basához, hogy értekezzék, mások szerint készült, hogy Bektás basával Erdélybe üssön: elég, hogy a mint Tömösvár mellett táborozott, egy éjjel a lippai és jenői németőrség reá csapott, s zsákmányul esett felső öltönyével együtt a levél is kezökre került. ²⁾

¹⁾ W. Bethlen VI. 110. ²⁾ Böjti: Monumenta 258.

E levél kézrekerülése fontos eseményeket idézett elő. Duvall tábornok Barbianinak, a Bocskai megbuktatására törekvő Barbiani azt a császárnak küldé, s a császári tanács kiadá, hogy Bocskai ellen fellépjenek. Barbiani azon ürügy alatt, hogy Gyula alá megy, felfegyverkezett, s ellene indult.

A mit sem sejtő Bocskai Erdélyből visszatértében Szathmáron hallja legelőbb a sejtelmet, mintha ellene indulnának. Szentjób nevü várának tartott, azt Fráter Istvánra egy távoli sogorára s Székely Ferenczre bizta; onnan Kerekibe ment, azt Örvendi Pálnak adja át; maga az erősebbnek vélt Solyomkővárába, Kereki mellé vonult fel. ¹⁾

Jókor, mert Barbiani Kassáról már kiindult, N. Váradnak tartott; Capreolis és a cs. biztosok a mit sem sejtő erdélyieket már felültették, az erdélyi hadakat Sennyei Pongrácz, Capreolis a katonaságot már vezette reája; csakhogy bajosan haladtak, mert az idegen katonaság eddigi ragadozmányait, Erdély véres verejtékét, mintegy 800 szekeren vonszolá ki maga után. ²⁾

Barbiani tábornok mindjárt azon cselhez nyult, hogy Bocskaihoz futárt küldött, s azt izené, nehogy a fejébe vegye, mintha ellene indultak volna. Majd betért Ecsedre Báthorihoz, pénzt akart kölcsönözni. Végre elveté álarczát, egy csapatot Szent-Jób alá indított, s azon beizent álhirre, hogy Bocskai a törökökhez menekült, a várat kezére kapá.

E ponton vette Bocskai Bethlen Gábor levelét, melyben a kérdéses levél sorsát értésére adá. Bocskai rögtön követeket indított Barbianihoz, s felemlegetve hűségét, kérte, hogy az ügyet terjesszék törvényszék elibe. ... De választ nem kapott... Belátva helyzete veszélyeit, mielőtt a koczkát elvetné, kincsei egy részét Géczi Pétemé zsákai kastélyába rejté, s azzal a Barbiani haragjával szembe szállt. Szt-Jób után Kereki ostroma következett; azonban Örvendi keményen visszaverte, Bocskai is leszált Solyomkővárából, Kerekinek tartott.

Kijött Solyomkőről, nehogy odaszoruljon; megütköznék, de ereje nincs. Azonban az önvédelem jogossága egy nagy ötletet

¹⁾ Az erdélyi cs. biztosok Solyomkőt és Kerekit jul. 20-n, Kolozsvártt, Zolyomi Mihály és testvére Erzsébetnek adják nova donation. Kemény, Diplomatar. VI. 341. ²⁾ W. Bethlen VI. 127.

sugalmazott: volt Barbiani táborában háromezer gyalog önkéntes, vagyis hajdu, mint akkor nevezék, megbizá Örvendit, hogy minden áron részére nyerje ... Az ajándék a vezéreknél, zsoldigéret a csak szép szóval táplált hajduságnál, megtette hatását; az átpártolni akarók Barbiani elé léptek, zsoldot követeltek, s midőn az a pénzvagyok további kielégítésére Debreczen felprédálását mutatná ki, a nemesebb érzelmek bennök felkelt: oct. 14-e éjjelén egyik vezérök átcsapott, utána átpártolt a többi s Bocskai e percztől sereg élén látta magát. ¹⁾ Itt van kezdete sajátlag a hajduságnak, mely 1599-ben fogott először fegyvert. A csapatból, mit eddig dulásra használtak, Bocskai katonaságot fejte ki, mely a magyar haderőnek dicsősége, s megajándékozván Kállóvár kipusztított környékével, a fejedelmeknek s Erdélynek védfalává lön. ²⁾

Barbiani most már komolyabban vette a dolgot, kiáltványt bocsátott ki, hogy a császár minden hive Adorjánhoz siessen táborába; az erdélyiek is kiérkeztek; Pecz tábornok is jött lefelé 3000 emberrel, hogy Barbianival egyesüljön. A jogtalanul megtámadott Bocskai igazságos ügyében bizva, ³⁾ szelleme egész rugékonyságát visszakapá, mint ügyes hadvezér, mielőtt Pecz Barbiánival egyesülhetne, Pecz tábornokot Almosd és Diószeg közt oct. 16-a hajnalán mgtámodá, teljesen tönkre veré, Ladányi György magát a tábornokot is elfogta, két faltörő s hét más ágyúnak jutottak birtokába. ⁴⁾

Bocskai e percztől, mint szabadsághős állott serge és a nemzet szemében. Ide sodorta Barbiani eljárása a mérsékelt hazafit; s a haza, mert az alkotmány és vallásos türelem már lábbal tapadtatott, Bocskai zászlójában, mely egyelőre csak önvédelemért bontatott ki, a forradalom lobogóját látta kitüzve.

Barbiani a csata hírét Adorjánál vette, rögtön Váradra huzodott; Sennyeivel és Kornis Boldizsárral Bocskainak levelet irata, hűségre térésre szólíttatá fel. Azonban a koczka már el volt vetve. Bocskai már ekkor a mellett, hogy felhányta, hogy a király füleit

¹⁾ W. Bethlen VI. 140 Erd. Tört. Adt. III. 52. ²⁾ Ő telepíté be velők a mostani hajduvárosokat, Magyarhonban. M. Történeti Tár. I. 201-204. A magyar gyalogság egész 1743-ig hajdu nevet viselt, ekkor nevét magyar gyalogságra változtatták. Uj magy. Muz. 156. VI. Füz. ³⁾ Hívsegrészleteit I. W. Bethlen VI. 145. ⁴⁾ Erd. Tört. Adat. III. 53.

bezárta előtte: mint szabadsághős emelte fel szavát, s kijelenté, mikép fegyverét le nem teszi, míg vagy a haza szabad nem lesz, vagy annak szabadságáért el nem vérzik.

Bocskai már csak előre mehetett. Magát a török karjaiba vette, mire Mechmet budai basa oct. 19-ről őt Erdély fejedelmévé nevezé. ¹⁾ E perctől két tábor lőn a hazában. Bocskai tábora, mint hógomólya nőtt; a más tábor erre Váradot odahagyá, megindult, Bocskainak tartott. Száma szép, 5000 székely, feles erdélyi nemesség, három zászlóalj magyarhoni, 1200 rác, 600 vallon s 300 német tevé táborát, majd tizezer, Bocskai négyezere ellenében... Barbiani a mint Váradról kilépett, nyilsebességgel Debreczennek tartott, azt hívék csatát keres: csak később derült ki, hogy Barbiani oldalonulása, valódi futás. Bocskai, nehogy a jó alkalmat elszalassza, utána rohant, oct. 25-én a Tisza partján utolérve, az utóhadat, az át nem szállhatott rácokat, megveré. ²⁾

Bocskai szerencséje ezzel meglőn alapítva. Oct. 29-én Káta Mihály, kit később cancellárává tett, Nagy Kálló várát neki átadá. A nép érzelve Barbiani ellen felkölt. A kivitt erdélyiek a német tábort odahagyák, hazajöttek. S mire a fővezér Kassa kapujához ért, azt maga előtt bezárva találta; Szepesvárára huzodott. Bocskai pedig oct. 31-én, mint győzelmes vonult be az előtte megnyilt Rudolf-párti Magyarhon fővárosába, Kassára.

Bocskai e perctől hadvezérnek és hódítónak nézetett. Nevének varázsa már lelkesített.

A nagy ember vivmánya horderejével teljesen tisztába volt. Többé nem magáért harcolt, mert Kassán már maga diktálhatná személye felett a feltételeket. Az uradalmak ura, a szabadság édes reményéért koczkára veté mindenét. Az egykori kormánypárti ember forradalmi vezérré változott. E jellem metamorphosisa örök tanuságképen állhatott a kormány szemében.

Vivmányát megtartani, megalapítani, e lőn lelkének minden gondolata. Teljesen a közvélemény vezérévé tette magát. Mit régen annyiszor visszautalt, a törökökkel kézfogást, most már kereste. A Pestnél táborozó fővezérhez küldött, ki szerencséjeért

¹⁾ Kemény, Not. Cap. I. 236. Erd Tört. Adat. III. 319. ²⁾ Erd. Tört. Adat. III. 53.

melegen üdvözölte. Az erdélyi menekültek Bethlen Gáborral Temesvárról szintén hozzája érkeztek, s egy perczig sem habozott velek kezét fogni. Kassa a forradalom középpontja lón. Bocskaiiban öszpontosult a haza reménye.

IV.

Bocskai forradalma kitör. Barbiani helyébe Basta-t teszik vele szembe. Csatak. Homonnai Dr. Bálint fellépte. Bocskai Erdélyt felszólítja. Az erd. cs. biztosok Szebenbe huzodnak. A székelyek fellépnek. Az erdélyiek B.-t fejdelmöknek választják.

Mekkora változás egy rövid holnap alatt. Parányi kezdete egy roppant forradalomnak, mely Erdélynek függetlenségét, Magyarhonnak eltiprott szabadságát készült visszaszerezni; s biztosítani a protestans vallást, mely annyira üldözöbe volt véve, hogy tul a Királyhágón törvényczikkbe igtaták, hogy a ki csak szót mer is mellette emelni, fejét veszesse. ¹⁾

De még hátra voltak a nehezebb idők. A fegyvertelen haza ellenében oly hős Barbiani helyébe, Basta lépett elő. Mint Magyarhon török elleni fővezére, Esztergomnál működött tizennégy ezernyi hadsergével, nov. 14-én Bocskai ellen indult. ²⁾

Bocskai Németh Balázst Barbiani ellen indította volt; mikor Basta megjött, ez hübele Balázs módjára neki ment, Oszgyán-nál csatát veszített, foglyul esett. Azzal Basta Bocskai ellen fordult.

E nehéz körülmények közt Bocskai Kassára gyűlést hirdetett: sokan megjelentek, melléje nyilatkoztak; török segítség is érkezett s Bastával csatát indultak kísérteni. Lippai Balázs, Bocskai vezére, Basta serge egy részét Edelinnél nov. 28-án egyelőre visszanyomta; de csakhamar döntő csatára került az ügy, Basta győzött; a segítségére küldött basák menekvésre gondoltak, Bocskait magokkal akarák vinni; de ő övéivel akará megosztani mit a sors hozhat, a basákat pedig, kiket ugysem tarthatott vissza, menni engedé.

Szomoru helyzet. Bocskai megvult verve. Miskolczon szét-szórt serge összeszedésével foglalkozott. Képzeltetni állását, de ő

¹⁾ Szalárdi, Sir. Kronika 22. I. ²⁾ Erd. Tört. Adat. VI. 54.

nem csüggedett, új erő-gyűjtésről rendelkezett. S e kétségbeejtő helyzetben im Homonnai Drugeth Bálint 300 lovassal, mintegy mentő genius jelenik meg. A törhetlen szellem ebből kétszeres erőt meritett. Gönczről, hová nov. 30-án szálla, a hazát fegyverre szólítá, szava viszhangra talált, s újra tábor élén állott.

Mig ezek gyűlnek, Basta dec. 3-n Kassára rontott, beakarta venni; de hirtelen nem sikerülvén, a hideg s Bocskai gyülekező tábora miatt, dec. 7-én Eperjesre vonult, ágyuival magának a kapukat megnyitattá, s téli szállást vett. Bocskai is Kassára vonult, kevésse megpihenhetett.

Dec. 12-én gondolt Bocskai legelőbb Erdélyre. Az erdélyi megyékhez felszólítást intézett, tudatá, hogy hada elég van; mégis eljötnék látja az időt, hogy Erdélyt is felhijja a csatlakozásra, bár eddig jónak látta megkímélni. ¹⁾ Az egyik felhívás Gyaluba jött, Gyerőfi János második főispánhoz; ki azt a cs. biztosoknak küldé: kik Rádul vajdát azonnal felszólíták, hogy Erdélyt sergeivel rakja meg.

Erdélyben cs. katonaság kevés vala, azok is a várakat tarták. A mozgalomra, mely e felszólításra keletkezett, a császári biztosok mozgásba jöttek: Krauseneck Pál, mert elgazdagodott, kiment, Hoffmann és Imhoff lakásukat Kolozsvárról Szebenbe tevék át. ²⁾ E lépések után még egy kísérletet kockáztattak a nép magokhoz vonhatására. Hofkircher János, egyik várparancsnok a cs. biztosoknak azon ajánlatot tette, hogy ha Aranyosszék s más közzelfekvő megyéket fegyverre szólítják, ő kész a már is fenyegetett Szamosujvár segítségére menni. Beleegyeztek. Hofkircher kalandos tervéhez nyult, 1605 jan. elején Fejérvárra ment, onnan a hazát fegyverfogásra szólítá, mire Szászsebes, Szászváros és Fejérmegye elé is állított pár száz gyalogot. Hofkircher ezekkel Tordára szállt, onnan Aranyosszékre parancsolt, s mire nem mozdultak, reájok ment, Rákosra beült; mint egész utjában itt is féktelenkedett; három nap mulva Toroczkó-Szt-györgyre ment, Toroczkai Istvánné udvarában tanyát ütött. Azonban itt arra ébredett, hogy a nép fegyvert ragadott, megrohanta, az udvart bevév: Hofkirchert s tiszt-

¹⁾ Okl. Erd. Tört. Adatok I. 213. W. Bethlen VI. 207; ²⁾ Fundgruben I. 213.

társait megkötözé, Enyedre inditá; mire a város befogadni és elzárni vonakodott, visszainditák, s a festői szép hegyrepedés közti uton sirjukat lelék. ¹⁾

A visszahatás tehát Erdélyben is kezdetét vette. A nép elkezdett Bocskai mellé nyilatkozni. Ellenben a hatóságok Bocskai január végefelé küldött, ²⁾ második felszólítására sem tettek mozdatot. A tizévi sujtoltatás egészen kimerítette volt a hazát.

De csakhamar minden megváltozott, mert Bocskai szerencséje mindent magával ragadott. Gyulafi jan. 24-én Szathmár-várát bevette. Febr. 12-n Básta Tokaj segítségére, Bocskai pedig Sáros-patakra ment; harcot egyik se mert a másnak ajánlani; míg végre is Basta minden táborával Eperjesre, onnan Pozson felé vette útját, s ki ment Magyarhonból. ³⁾ A várak is egyre hulltak a felkeltek kezébe: Lippa, Lugos, Káránsebes, s Felső-Magyarország több vára kézhez került; Kővár kettős várában, a felső várbeli 150 nagybányai polgár, az alsó várbeli harminczkét főből álló németőrségtől az egész várat magához vette, ⁴⁾ ennyi szerencse az erdélyieket is felvillanyozá. Az értekezletek folytak. Petki János, Udvarhelyszék egyik főembere febr. 1-én Udvarhelyszék főbbeit Kereszturra hitta, az ott egybegyült magyarok és székelyek Bocskai mellé nyilatkoztak; futárok által a megyéknek s több székelyszékeknek ezt tudokra adván, febr. 21-én Maros-Szeredába gyűlést hirdettek. Bár mi rövid volt a kitűzött idő, népesen gyűltek fel, köztök van Bornemisza Boldizsár, Bogáthi Menyhárt, Kemény Boldizsár, czegei Wass Ferencz, Mindszenti Benedek az udvarhelyi vár kapitánja. Bocskait Erdély fejedelmének kiálták, s e határozatukat megvinni, a megyék részéről Kemény Boldizsárt és ítélőmester Angyalos Jánost, a székelyek részéről Bató Menyhártot Marosszék főkapitánját, Nagy Menyhártot és Barlabás Ferenczet választván, felkérék Bocskait, hogy hijjon össze országgyűlést, s a székelyek ős szabadalmait elismervén, ⁵⁾ fogadja el az erdélyi fejedelemséget addig is, míg törvényesen megválaszthatnák. Bocskai a küldöttséget szívesen fogadta, Erdély oltalmát megígérte.

¹⁾ W. Bethlen VI. 221. ²⁾ Okl. Erd. Tört. Adatok I. 217, ³⁾ A futó Bastárolí gunyvers Erd. Tört. Adatok I. 217 ⁴⁾ W. Bethlen VI, 227. ⁵⁾ A pontokat l. W. Bethlen VI. 230. Lőcseiféle székely nemzet Constitution 49 l.

Bocskai István, fejdelem.

(1605 febr. 21. – 1606 dec. 29.)

I.

**A fejdelem címet felveszi. A magyarok táborba szállnak,
Gyulafi bejő. A szászöld is meghajol. Bocskai is bejő.
Fejedelemségébe beigtatják.**

Bocskai a Maros-Szeredára gyültek általi megválasztását érvényesnek tekintvén: e naptól fogva magát Erdély fejdelme, a magyarhoni részek ura s székelyek ispánjának kezdé czimezni.

Bethlen Farkast és Balassi Ferenczet azonnal az erdélyi cs. biztosokhoz indítá, s felhitta, hogy Erdélyt adják át, különben Gyulafi Lászlót sereg élén azonnal ellenök indítja. Szebenbe mentek, a cs. biztosokat felszólíták, de ezek kinyilatkoztatták, mikép magokat az átadásra felhatalmazva nem érzik; de megigérék, hogy többé Erdély kormányzásába nem elegendnek.

Mint a következők megfogja mutatni, kitérő válasz volt, mert Rácz György, mint fővezérök, néhány száz rácz hajduval, 500 fekete darabonttal, kiket a szászok adtak melléje, megkisértette a szász földet megtartani.

Bocskai hivei Segesvártól nem messze, Nádashoz táborba szálltak, s a szászokat barátságosan felszólíták, hogy csatlakozzanak. Segesvár alkudozott. A gyengébb Medgyes, midőn mart. 25-én a magyar tábor alatta megjelent, a helyett, hogy ellenszegüljön, rákosi Turi Ferencz, aranyosszéki főkapitány alatt 200 embert a városba bocsátott. Azonban titkon Rácznak tudtára adák, e mart. 26-a éjjelén ott termett, a város kapui előtte megnyitlak, Turi a kőfalon leereszkedett, de meglepett népe majd mind odaveszett. ¹⁾ Ezzel Rácz Medgyesre beüle.

E perctől Erdély nemzetei ismét szemben álltak egymással. A magyarok erre Paratólyra mentek, székelység is érkezett, s Medgyesért a szomszéd helységeken boszulták meg magukat: mart. 28-n a paratólyi, 29-n az ecellői, majd a berethalmi kastélyokat

¹⁾ Fundgruben I. 201.

prédálták ki. Onnan Segesvár alá mentek, hol Balassi Ferencz és Bethlen Farkas, mint fejedelmi biztosok mart. 27-n egyezkedést kezdettek, mire apr. 6-n a sereg alóla elvonult.

Bocskai azon hiedelemben, hogy Erdély melléje áll, nem annyiban csatázni, mint a kormánygyeplőt átvenni, Gyulafi Lászlót mint helytartóját apr. elején ezer hajduval beindítá. ¹⁾ Magyarhonnak apr. 17-ére Szerencsre országgyűlést hirdetett, hol apr. 29-án Magyarország fejedelmének választatott, s e naptól Magyarország és Erdély fejedelme, székelyek ispánja címét vette fel. ²⁾ Mely lépéshez a szultán azzal szavazott, hogy Bocskainak száz ezer arany segélypénzt küldött.

A szerencsi gyűlés apr. 2-áról Erdélyhez átiratott intézett, melyben constatirozák, mint támadtatott meg az alkotmány és vallás-szabadság, s mint akarák kiirtani e magyar nemzetet: felhitták Erdélyt, álljon legitim joga terére, Bocskait, fejedelmöket s a szabadság ügyét fegyverrel támogatni siessenek. ³⁾ Gyulafi is már Maros-Vásárhelyre ért, onnan apr. 25-én maj. 8-ára ugyanoda, Erdélynek országgyűlést hirdetett. ⁴⁾ Azonban megjött a hír, hogy Rácz György Medgyesre Oláhországból kozákokat kapott s rájók akar csapni: e mozgalomra a gyűlést a székelyföldre belebb, Kelemenelkére tették át, ott a Bocskai melletti felkelést végzésileg kimondák. S azzal Rácz ellen Medgyesfelé indultak, Ebesfalva és Holdvilág közt táborba szálltak.

Mi előtt Ráczot megtámadnák, Petki Jánosra vártak, ki Sz. Keresztturnál az épen érkező székelységet szervezé. Mig itt vannak, Rácz Gyulafival szemben pár várért magát eladóvá tette. Szébenből a szászoktól is követség érkezett, ennek élén Weisz Mihály brassai tanácsos, ki előadá, hogy maj. 8-án ök is szintén gyűlést tartottak, s minthogy mint mondák, már többször megmutaták, hogy „a magyarok dominiumát inkább akarják mint a németekét,” feltételeket irtak össze, melyek mellett készek Bocskai mellett nyilatkozni. Az egyezkedés megkezdődött. Nem számítottak arra, hogy a szászok egy része, melynek magán érdekei ugy kívánták, Rácz Györgyöt arra veszi, hogy csapjon reájok s az egész egyez-

¹⁾ Erd. Tört. Adatok III. 320. Fundgruben I. 203. ²⁾ W. Bethlen VI. 247. Az artikulusokat I. Erd. Tört. Adat. III. 57–64. ³⁾ Okl Bethlen VI. 254. ⁴⁾ Ugyanott 258.

kedésnek vessen véget. ¹⁾ Ugy lón. Rác Gy. maj. 19-e hajnalán reájok ütött, a készületlen tábort szétverte, ágyuit elvevé, Holdvilágnál szétszorta, s négyszáz halottat hagyott csatatéren. ²⁾

Gyulafi fővezérségére nézve szerencsétlen kezdet, de azért nem vala minden veszve. Gyulafi menekült, a székelyföld felé tartott, s M.-Sárdon, Segesvár mellet, csiki és gyergyói székelyekre talált, kiket Mátyus János épen táborába vezérlett, jun. 6-án Fiátfalvánál már újra sereg élén állt. ³⁾ Kálnoki Bedő István, sepsi főkapitánya is megérkezett a háromszékiekkel. Ezzel Segesvár ellen indult, Fejéregyházán üté fel táborát. Segesvár alkudozni kezdett, kezeseket váltának; de csakhamar észre kelle venniök, hogy a mig az egyezkedés folyt, Rác Györgyöt Medgyesről fedezetül várják; mire a hajduk maj. 26-án az alsó várost meggyújták, s nagy részét leégeték. ⁴⁾

Mig Gyulafi itt mulatott, minden nap egy egy új örvendetes eseményt hozott: jun. elején jött a hir, hogy 800 magyar érkezik Rádul szolgálatából, hogy fegyveröket a hazának ajánlják; pár nap mulva Rádul vajda Bocskait üdvözlő követei érkeztek; nemsoká a moldvai vajda követei jelenték be, hogy 5000 emberök érkezik melléjük; majd meghozák, hogy Kolozsvár Bocskaihoz nyilatkozott, hogy a németek Szamosujvártt jun. 5-n Bánfi László és Kamuti Farkasnak feladák; Bethlen Gábor is megjött 400 lovassal Bocskaitól: szóval, junius örömneppek közt folyt le, csupán a zavarható a kedélyeket, hogy Rác György magát Medgyesről jun. 14-én Segesváriba belopta, s bevehetése messzebb vetődött. ⁵⁾

Szép tábor vala már együtt. Gyulafi Jobbágy Pált Szamosujvárra küldé faltörő-ágyukért. De felesleges, mert im, a szász békekövetek minden felől érkeznek. Ezek sorát jun. 23-án Weisz Mihály Brassó követe nyitá meg; jun. 30-án Segesvár is komolyan alkudozni kezdett; jul. 2-án a szász egyetem képviselői jöttek meg Szebenből, s jul. 4-én a jelen volt magyar és székely rendekkel kezét fogának az összes szász nemzet nevében, írásban kiadván, hogy Bocskainak az első hongyülésen a szász nemzet hűségesküt fog letenni; addig is fogadák, hogy a Rác György kato-

¹⁾ W. Bethlen VI. 283 Fundgruben III. 176. ²⁾ Okl. W. Bethlen VI. 258. ³⁾ Kemény App. Dipl. XV. ⁴⁾ W. Bethlen 271. Fundgruben I. 206 ⁵⁾ Fundgruben I. 209.

náinak, Déva és Fogaras német őrségének több élelmet nem szolgáltatnak, ellenben a magyarok is fogadják, hogy Bocskai katonáit a szászföldről visszavonják, s a nemzet jogait tiszteletben fogják tartani. ¹⁾

A szászokkal tehát tisztába voltak, csak Déva és Fogaras van még függőben; Rácz György is azt ígérte, hogy Segesvárt átadja, jul. 6-án már utkészen állott, a mikor Brankovics János Radultól beérkezett, s kivonulását megakadályoztatá. Gyulafi Mátyust, Csikszék kapitányát alatta hagyta, maga Fogaras ellen indult. Midőn Kaczához ért, német katonák jöttek elébe, kik jelenték, hogy ők Glancz János parancsnokukat s a többi tiszteket megölelék, s ha Gyulafi őket szolgálatába veszi, készek a várat feladni. Gyulafi feltételeiket elfogadta, jul. 7-n Fogarasra ért, a várat átvette, bele magyar őrséget helyezett. ²⁾ Onnan Brassónak tartott, mely jó szelleménél fogva hódolatát elébe hozá; onnan Földvárra ment, mint diadala végpontjára: mert a derék honfi innen Baczonba már betegen érkezett, hol jul. 28-án övéi fájdalmára meghalt. A fővezér nélkül maradt sereg élére Petki János, az erdélyi forradalom zászlójának kitűzője állott, ő a sereggel Segesvár alá, Rácz György ellen ment, ³⁾ hová Ali basa is, ki jul. 19-én mintegy 12,000 törökkel bejött, nem soká szintén megérkezett, s aug. 1-n az ostromot ujba kezdék. ⁴⁾

Mig ezek Erdélyben ily szerencsésen folytak, Bocskai Bastával szemben folyvást csatázott, még pedig diadalmasan, több apró nyert csata mellett a várak egyre hulltak kezébe.

A szerencsés forradalom a Duna mindkét partját elöntötte már, sőt Ausztriába is becsaptak, Bocskai sergei majd Bécsig nyomultak előre. Rédei Ferencz, Hagymási Miklós, a Kristóf fia, Homonnai Bálint, Dengelegi Mihály, Némethi György, s más tábornokok neve már fenragyogott. Ellenben a Basta katonái, kik hősök voltak a fegyvertelenek ellen, most a fegyveresek előtt futottak. A császári seregben a fegyelem felbomlott. Bécszet veszély fenyegeté. A különben is embergyűlölő Rudolf övéitől oda keserített, hogy az embereket, ha közeledtek, kimotoztatá, nem rejte-

¹⁾ Okl. Beth. V. 284. Fundgruben I. 310. II. 105. III. 177–80.

²⁾ W. Bethl. VI. 288 ³⁾ Ugyanott 294 Vargyason Fundgruben III. 64.

⁴⁾ Fundgruben I. jul. 28-n I. 212. II. 106. III. 181.

nek-e fegyvert; folyósót építtetett, hová be ne lőhessenek; s végül is 1606-ban testvére Mátyás főherczeg mint elmebeteg, az uralkodásra képtelennek nyilvánítá, s a kormányt kezére vette. De már késő volt, mit a tanácsosok elrontottak, a dynastia helyre nem üthető.

Bocskai erről biztosítva látván magát, régi vágyát, hogy Erdélybe is bejöjön, Gyulafi halála esetéből kétszeresen tervbe vette. Kolozsvárra, honnan a jesuiták július 19-n elköltöztek ¹⁾ országgyűlést hirdetett, s maga is július 26-án Kassáról leindult. Az erdélyi sereg ez alatt Segesvár ostromával volt elfoglalva. Medgyes meghódolását négy tanácsosa által már bejelentette.

A forradalom ünnepelt férfai ily előzmények után érkezett Kátai Mihály cancellára s mások kíséretében aug. 22-én Kolozsvárra, hová az elébe ment főurirend és örvendező nép tisztelgése között délutáni három órakor vonult be.

Hoffmann György és Imhoff Károly cs. biztosok s titoknokuk Redler Szebenből azonnal átjöttek, Erdély kormányzását ünnepélyesen kezébe letévék.

Bethlen Farkas és Balássi Ferencz szintén érkeztek, s a székely és szász nemzet nevében arra kérék fel, hogy a kongressust a tábor közelében fekvő Medgyesre tegye át; mely keresőknek engedett.

Mielőtt Kolozsvárt oda hagyná, ünnepet szerzett a hazának, a menekültek vele visszaérkezett vezérének, a még ifju Bethlen Gábort, ki Bocskai részére a fejedelemségről önként lemondott, a szerencsi gyűlésen notázott enyingi Török István hunyadvári uradalmával s Hunyadmegye örökös főispánságával ajándékozta meg: rokonát, Károlyi Zsuzsánnát nejlül adván, fényes násztartá számokra. ²⁾

Kolozsvárról aug. 28-n indula ki, sept. 1-n már Medgyesén volt, a fejedelem választó gyűlés sept. 4-n megnyílt, sept. 9-kén Rácz György is feladá Segesvárt, miért néhány nap mulva, sept. 16-n Gyalu-várát és Zilaht kapá Bocskaitól. ³⁾ Eszerint csupán Déva-vára volt már az ellen tábor kezében.

¹⁾ Magy. Tört. Tár VI. 261. ²⁾ W. Bethlen VI. 326. Böjti Engel Monumenta 259 l. ³⁾ Fundgruben I. 214. II. 108. Kemény, App. Dipl. XV.

Nevezetes gyűlés. Bocskait, a nemzeti párt győzedelmes vezérét, a legitimitás bajnokát Erdély is ünnepélyesen fejedelmének választá. Sept. 14-én a medgyesi piaczi templomban lefolyt a beigtatás örömnepélye, mit a török szultán megérkezett athnaméja egészite ki. ¹⁾

Egy lépést tett ez által Erdély, mely a tiz évig zaklatott hazát révpartra vezeté. E nap korszakot nyitott, mely Erdély virágzását, a mivelődés és jólét ezer áldását kezdé árasztani s árasztja mai napiglan hazánkra.

II.

Rákóczi Zsigmondot kormányzónak hagyja. Kimegy, csatázik. Koronákat kap. A bécsi udvarral alkudozik. Gyengélkedni kezd. Szerzi a bécsi békekötést. Meghalt.

Bocskai tehát átvette Erdély kormányzását. Minthogy a harcz jelenlétét igénybe vette, a tekintélyes Rákóczi Zsigmondot Erdély kormányzójává választatá. ²⁾ Kimenni készült.

A reactió még fenlévő töredékeiről is intézkedett. Sennyei Pongrácz és Kornis Boldizsár önkéntes számüzetésöket tudomásul vették; a császári biztosokat a Segesvárt feladó németörséggel, Sarmasági Sigmond, tordai főispán és Huszár István fedezete mellett, Erdélyből kikisérteté. Miután a császár békekötni jött követét fogadá; s sept. 16-n a papok árváit, özvegyeit szabad embereknek s minden köztehertől menteknek nyilvánítá: ³⁾ ünnepélyes kíséret mellett Kolozsvárra indult; sept. 20-n Kocsárdnál haladott, hol Radnótot, Kornis Boldizsár uradalmát Bogáthi Menyhértnek adományozá; ⁴⁾ pár napon Kolozsvártt mulatott; ⁵⁾ azzal kiment a várak ostromával foglalkozó magyarhoni sergéhez, Rákóczi pedig családjával Fejérvárra szállt, beült az oly hosszason üressen állt fejedelmi székvárosba.

Annyi szenvedés után az öröm napjai álltak be. A törökökre menekültek családjai visszaérkeztek; Dévára is feladta

¹⁾ Okl. gr. Mikó Erd. Tört. Adt. II. 321. ²⁾ W. Bethlen VI. 333.

³⁾ Kemény, Suppl. Diplom. IX. 31. ⁴⁾ Kemény, App. Dipl. XV. ⁵⁾ Kemény, Diplom. VI. 349.

magát: az egész Erdély együtt volt valahára; a kormány megkezdé működését, a felforgatott rend, személy és vagyon-bátorság helyre kezdett állani, a nép annyi bujdoklás, kiállott éhség után ismét bárzádáiba tért; nem lévén barma, maga vonta ekéit, sirva szántottak, de legalább biztosak valának, hogy magok aratják le. ¹⁾

Bocskai oct. 7-n Bánfi-Hunyadon haladott; oct. 9-n már az utolsó ecsedi Báthori temetésén van. ²⁾ Hatalma meg volt alapítva, meg vele a nemzet tekintélye, melyet többé nem lehetete tapodni. Érsekujvár, Léva kezébe esett. Ennyi szerencse után Rudolf császár minden áron békét ohajtott, a lengyel udvar mint közbenjáró lépett fel. Majd a nagyvezér azon izenetét vette, hogy menjen Budára, mert fontos közlendője van, felment, nov. 10-én a Rákosterén kíséretétől megvált; ha tán Budáról a török politika többé visszatérni nem engedné, Homonnai Bálintot felkérte, folytatná elkezdett nagy munkáját: s im, a kételkedőt a nagyvezér, mint Magyarhon királyát köszönté szultána nevében, fejére arany koronát tett, azt mely a bécsi cs. kincstárban ma is látható a cseh korona mellett, ³⁾ kezébe királyi pálczát adott, s kardját maga a fővezér övedzé fel... Meglepő jelenet.... Bocskai, mint a szultán Magyarhon iránti kegyét szívesen vette, azonban levette a koronát, azt Szécsi Györgynek adta át, mert – ugymond – van Magyarhonnak koronázott királya. ⁴⁾ Erdély sem lőn ez ünnepélyes alkalomnál elfelejtve, a szultán, tekintve a hon kimerültségét, a következő tiz évre az adót elengedte, s a későbbi évekre az évi adót tizezer aranyban állítá meg.

Mig a Rákos-mezőn pár napot mulat, Erdély követei is érkeznek, velek van Brassó város küldöttsége. Egy más koronát is hoznak a szabadság koronára nem vágyó hősének, Brassó küldé ezt, azon koronát, mely hajdon a rácز despotaké volt, kiknek egyike Erdélyre rontván, megveretett, koronáját ide veszté. ⁵⁾ Így koronázá meg a közvélemény a nagy hazafit, Mig ez alatt Korponán az ő és a király részéről egybeült békebiztosok nov. 11-én egyességi projectumot irtak alá, melyben Bocskai fejedelem-

¹⁾ W. Bethlen VI. 339 ²⁾ Fundgruben III. 187. Erd. Tört. Ad. III. 65. ³⁾ L. Jankovich értekezését róla F. Magyaror. Minerva 1828 apr. füz. 1662. ⁴⁾ W. Bethl. VI. 345. ⁵⁾ W. Bethlen VI. 348.

sége Rudolf részéről is el lön ismerve. ¹⁾ Mire maga is Korponára ment, hongyulést tartott.

Benn a zaj tehát lecsendesült. Bocskai a kül diplomátiára fordítá figyelmét. Hogy a császárrali alkudozását elősegítse: dec. 10-ről a németországi fejedelmekhez kimerítő jegyzéket intézett, melyben a nemzet felkelését tüzetesen indokolta. ²⁾

Már a Korponai gyűlésen Forgács Zsigmond, mint a békekötésre felhatalmazott Miksa főherczeg küldöttje megjelent volt, s oly ajánlatokat hozott, hogy Bocskai az egyezkedést végrehajthatónak találta. E végre maga részéről Ilyésházi Istvánt, Alsó-Magyarország kormányzóját dec. közepén Bécsbe indítá; s 1606 elején, – melyet Bocskainak a szultán 40,000 frtot érő kard és buzogány küldésével köszöntött – megkezdődött az alkudozás; ³⁾ s Ilyésházi nemsoká kész békepontokkal tért vissza, melyek ratificalására apr. 3-ra Erdélynek Kolozsvárra, Magyarországnak Kassára hongyulést hirdetett. De hogy minden békélődés mellett is mily előrevigyázó volt, mutatja, hogy ugyanez alkalommal 2000 lovas, ugyanannyi veres gyalog székelyt, a szászoktól 100 fekete gyalogot, a megyéktől 500 lovast és gyalogot kért felültetni. ⁴⁾

Erre az erdélyi rendek a kassai gyűlésre lónai Kendi István dobokai, Sarmasági Zsigmond tordai főispánok, szövérdi Gáspár János Marosszék, Bedő István Háromszék főkapitánya, Trauzner Lukács kolozsvári, Fejér Mihály brassai, Brassai Bertalan szebeni tanácsosokat követekké választák; kik bemutaták a szászok azon végzését, miszerint a fejdelem fegyveres erő iránti rendeletének eleget lesznek, s az egyezkedéshez is hozzá szólnak; de csak azon feltétel mellett, hogy az erdélyi fejdelemség szabad választás alatt hagyása biztosittassék. ⁵⁾

Megnyilván apr. 16-n a kassai országgyűlés, a békét elfogadák; de azért a hadikészületeket elrendelék; a hajduság megnevesítését helybenhagyák; s Rédey Ferenczet, harczy szolgálataiért a nagyságos urak közé emelék. ⁶⁾ E végzés következtében Czobor Mihályt, Barcsai Jánost és Hoffmann Györgyöt maj.

¹⁾ Pontjai, Mike gyűjt. Art. Diet. II. 75. ²⁾ Okl. W. Bethlen VI. 353–74. ³⁾ Erd Tört. Ad. III. 66–80. ⁴⁾ W. Bethl. VI. 388. ⁵⁾ W. Bethl. VI. 396. Törvényczikk Mike Art. Diet. II. 101. ⁶⁾ Törvényczikk, Mike gyűjt Art. Diet. 79–95.

3-áról utasítással látta el, ¹⁾ s traktára inditá. De hogy mennyire nem bizott, mutatja az, hogy főczélja időnyerés volt, hogy minden békélődése mellett, szövetségeseinek segítséget küldött; egy csapat Lengyelországba, egy más Bethlen Gábor alatt a moldvai fejdelem részére ment; s Rácz Györgyöt, mert Rudolf kezére játszott, elfogatá s Szamosujvárra zárátá. ²⁾

Azonban Bocskai a hon nyugalma visszaszerzése nagymunkája alatt kezdett kimerülni, mind rosszabbul érezte magát, a békeszerződés, mind szükségesebbé lett: Rudolf pedig halasztani kívánta, német segítséget sürgetett és várt; mignem az imperium kimondá, mikép a magyarok, mint a török elleni előbástyájok ellen harcolni nem fognak, s a császárnak azon tanácsot adák, hogy tartsa meg adott hitét, és győződjék meg, hogy a magyarok ellen erőszakos eszközök nem használnak. ³⁾ E nyilatkozat segített. Ilyés-házi háromszori fenjártára, jun. 23-n, megköték a békét, a nevezetes bécsi békekötést: melyben Rudolf Erdélyről lemondott, Bocskait Erdély fejdelmének ismeré s mely Magyarhonnak teljes vallásbeli jogegyenlőséget, a negyven évtől ürességben hagyott nádori méltóság betöltését, a magyar korona visszahozását, a pénzügynek hazafiak s illetőleg világiakkal kezeltetését; Bocskainak Erdélyt s a Báthori Zsigmondtól birt magyarhoni részeket, Tokaj, Beregh és Ugocsa-vármegyékkel fiuágra, fejedelmi czimmal biztosítá; e mellett mindkét pártiaknak teljes bünbocsánatot adott, mely által Sennyei P. és Kornis Boldizsár javaikat visszanyerték. ⁴⁾

Emlékezet okáért a bécsi békekötés, e jogerőre emelkedett okmány némely pontjait fordításban ide igtatni, nem tartjuk feleslegesnek, mint következik:

Mi Mátyás, Isten kegyelméből Austria főhercege, Burgundia, Stájer, Karantán, Krajna és Würtemberg hercege, Habsburg és Tirol grófja stb. Emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindeneknek, kiket illet:

1. §. Hogy miután Rudolf ő császári királyi Felsőge, legtiszteltebb urunk és testvérünk, különös közbenjárásunknak kegyel-

¹⁾ Az utasítás Erd. Tört. Tára II. 85. ²⁾ Erd. Tört. Adt. III. 80.

³⁾ Ugyanott 123 l. ⁴⁾ Okl. W. Bethl. VI. 413–40 Erd. Tört Adt. III. 84–88. Balia 207. Magyar Tört Emlékek. Okmányt. III. 195–280 l.

mesen engedett, s a nemes Magyarországon támadt mozgalmak és háborgások leszállítására nekünk tökéletes teljhatalmat adott; s továbbá ő cs. és kir. felsége belső titkos és más tanácsosai és biztosai hozzájárultával békealku tartatott és végre meg is kötöttet, s mindkét rész biztosai által aláírásaikkal és pecséteik reányomásával megtökeltetett:

2. §. Minthogy azonban tekintetes és nagyságos kis-mariai Bochkay István ur s a vele tartó magyarok részéről e felett még némely nehézségek fennmaradni látszattak: melyek megvizsgálására újra nagyságos illyésházi Illyésházy István ur, Liptó és Trencsén-vármegyék főispánja, más mellé adott nemesekkel, ugymint vizkeliti Vizkelethy Tamás, giletinci Oztrossit András és nagy-apponyi Apponyi Pállal, elégséges teljhatalommal ellátva, hozzánk Bécsbe érkezett:

3. §. Annakokáért mi, a felebb mondott s nekünk megadott teljhatalmnál fogva, sat.

Az első czikkelyre. A mi a vallás ügyét illeti: ellent nem állván a fennálló közhatározatok, valamint az 1604-ki utolsó sem (mivelhogy országgyűlésen kívül s az ország beleegyezése nélkül iktattatott be, s azért el is töröltetik), végeztetett:

1. §. Hogy Ő cs. kir. Felsége, elébbi határozmányához képest (melyre az ország viszontiratában vonatkozik), mely szerint t. i. minden Karokat és Rendeket összesen és egyenként, egyedül Magyarország határai közt lakókat, mind főrenden valókat és nemeseket, mind a szabad városokat és szabadalmas mező-városokat közvetlenül a koronához tartozókat: ugy a magyarországi végekben a magyar katonákat, vallásukban és hitökben sehogy és soha sem fogja háborgatni, sem mások által háborgattatni vagy akadályoztatni nem engedendi.

2. §. De sőt minden fennemlített Karoknak és Rendeknek vallásuk szabad gyakorlata megengedtetik: mindazáltal a római katholika vallás rövidsége nélkül; és hogy a római katolikusok papsága, templomai és egyházi községei bántatlanok és szabadok maradjanak; és a melyek az iménti zavarok idejében mindkét részről elfoglaltattak, kölcsönösön visszaadassanak.

A másodikra nézve. Fennmarad az előbbi békealku végzése

hogy a magyarokkal s a törökkel egyszerre készüljön a béke és kiegyenlítés.

A harmadikra nézve. Választassék nádorispán szokott méltósága fenntartásával s a régtől fogva divott módon a legközelebb tartandó legelső országgyűlésen.

1. §. Minthogy pediglen Ő cs. és kir. Felsége, a kereszténység különféle szükségeinél fogva Magyarországon vagy szomszéd helyen nem székelhet; nehogy az ország lakói, bármely ügyekben az Ő Felsége távolabb fekvő székhelyeire menni, s e miatt terhesen költekezni kénytelenitessenek; a hol magyar tanácsosok sem lehetnek mindig Ő Felsége oldala mellett:

2. §. Annakokáért határozatott és végeztetett, hogy Ő Fenségének, az Ő Felsége által neki nem oly rég a végre adott Teljhatalma szerint: Magyarország ügyeiben a nádorispán és magyar tanácsosok által, nem különben mintha Ő cs. és kir. Felsége személyesen jelen volna, ügyeket hallgatni, előadni, elítélni, végezni, cselekedni és rendelkezni, mindazokban, mik Magyarország megtartására s az országlakók nyugalma és javára szükségeseznek fognak láttatni; teljes hatalma és szabadsága legyen.

3. §. És hogy a mostani királyi személynök helyében hagyassák: úgy mindazonáltal, hogy ezentul az ország rendelményei szerint választassék.

A negyedikre nézve. Kérik még az ország lakók Ő Felségét, hogy a korona Magyarországba, Pozsonba, békesb idők beálltával (más országok módja szerint) visszahozzassék.

A kilencedik és tizedikre nézve. Ő cs. és királyi Felsége Magyarországot s a kapcsolt részeket, ugymint Tótországot, Horvátországot, Dalmátországot, született magyarok és neki alávetett s hozzá kapcsolt nemzetbeliek által kormányozza.

1. §. Ugyszinte, az országnak mind nagyobb, mind kisebb hivatalait, a külsőket is, a végházak kapitányságait, magyar tanácsában alkalmas magyaroknak és hozzájuk kapcsolt nemzetbelieknek adományozza, vallás különbsége nélkül.

A tizennegyedikre nézve. A Bochkay ur által kiadott adománylevelek; minekutána némelyek egyesek balértesítésén alapulva, az ország nyilvánosságos karával; mások pedig különféle módon keltek; azért a közjó s a béke és kölcsönös barátságnek Magyaror-

szágon való fenntartása tekintetéből, szükségképen kell hogy az országlakók azon adományzásokat a legközelebb leendő országgyűlésen közértelemmel megvizsgálják: és a melyek fentartandóknak fognak ítéletni, maradjanak meg érvényökben.

1. §. Az érdemdijazások pedig, s azon jószágok, melyek vagy Bochkay ur vagy Illyésházy István által zálogba vettek maradjanak meg érvényökben, míg az országlakók azokat az ország közgyűlésén tárgyalni s azokat, kik pénzt adtak, kielégíteni fogják: ennekutánna pedig semminemű érdemdijazások ne történjenek, bármely czim vagy ürügy alatt.

2. §. A Bochkay ur által tett nemesítések maradjanak meg érvényökben: ugy mindazonáltal, hogy az ország közgyűlésén az azok feletti levelek előmutattassanak, hogy tudva legyen azoknak nemessége, nehogy benne a törvény ellen hiba követség el.

3. §. Minthogy pedig a legközelebb Kassán tartott gyűlésen, a Bochkay urral tartó országlakók által az végeztetett; hogy azok, kik legközelebbi sz. Jakab napjáig hozzá és az övele tartókhoz nem csatlakoznak: minden józágaikat és birtokjogaikat elveszítsék: végeztetett tehát, hogy ezen végzés megszűnjék, érvénytelen legyen.

A mi Bochkay ur személyét s az ő kielégítettését illeti. Erdély mellé, Magyarország részeivel, melyeket Báthori Zsigmond birt; Tokaj-vára is, minden mostani tartozékaival, szinte két egész vármegyével, Ugocsával és Bereggel, még pedig a Tiszán innen és tullévő részeikkel, hasonlókép régi határaik tartozékaival, és Szathmár erőssége, ennek vármegyéjével átengedtetik.

2. §. Ezek pediglen Bochkay urnak örökösödési joggal birtokába bocsáttatnak; ha mindazonáltal fiágon, saját véréből és törvényes házasságból származott maradéka nem volna; akkor az itt neki engedményezettek, önként Magyarország törvényes királyára, és következésképen az ország koronájára szálljanak: ugy, hogy senki vérrokonai, vagy hivei, s ezek örökösei közül a Bochkay urnak engedményezett fejedelemségre, tartományokra és Vármegyékre, soha semminemű hatóságot ne követelhessen.

4. §. Hogyha pedig leánygyermeke maradna; ez az ország rendeletéhez képest, a leányi negyeddel elégedjék meg; vagy megnyugodjék abban, a miben Ő Felsőge magával Bochkay urral meg egyezendik.

6. §. Kassa és Magyarország többi felső részeinek kormányzása a magyarok részére folyjon, miképen az a közönséges czikelyben végeztetett.

8. §. A cimzetet illetőleg, az engedményeztetik neki, melyet Báthori Zsigmond birt; hogy t. i. magát romai sz. birodalom és Erdély fejedelmének, a székelyek ispánjának, s Magyarország részei urának nevezhesse; hasonlóképen Erdély czimerét viselhesse, melyet Báthori Zsigmond viselt; nemzetségi és más szerzeményi cimerei mellett.

9. §. Beiktattatása pedig tartományába s az Ő Felsége által engedményezett részekbe, Ő Felsége biztosai által történjék, mihelyest mindenek maga Bochkay ur és követői által helyben lesznek hagyva.

10. §. A mikoron azon eskü alól is feloldozások leszen az erdélyieknek, melylyel magokat Ő Felsége hűségére kötelezték.

11. §. Hasonlóképen igéri Bochkay ur, hogy gondja leszen, miszerint ők az egyenes és régi utra visszavezettessenek.

12. §. Valamint hogy követeket is meg fog bizni és küldeni Magyarország közgyűléseire azon vármegyékből, melyek Magyarországhoz tartoznak.

18. A mi pedig Ő Felsége hiveit illeti, ugymint Kornis Boldizsárt és Sennyey Pongráczot, s minden más erdélyieket, kik hűségök s az Ő szents. cs. és kir. Felségének tett eskü miatt Erdélyben jószágait elvesztették: minekutána azok, e cselekvésök által mindeneknél méltán dicséretet inkább, mint valamely büntetést, érdemelnek; s a Bochkay ur követőinek mindenök visszaadatik, s a mult dolgok feledésbe bocsáttatnak: Ő Fensége kegyesen sürgeti és megkeresi, hogy Ő Felsége ezen hivei is ugyanazon igazságot érezzék és tapasztalják, és hogy jószágaik visszaadassanak, és azokat magok vagy mások által birniok, vagy illendő áron eladniok és elidegeníteniök szabadjon.

19. §. Ezekon kívül pedig: Bochkay ur kijelenti, hogy a vezér által neki ajándékozott koronát, nem Magyarország királya és az ország s ennek régi koronája kisebbségére fogadta el.

20. §. Végre az is elhatároztatott, hogy azon kölcsönöket, melyeket Ő szents. cs. és királyi Felsége biztosai, Ő Felsége szükségeire erdélyiektől felvettek; Ő cs. és kir. Felsége fizettesse ki,

vagy engedje hogy kereskedésök vagy harminczadaikba betudva lassankint törlesztethessenek.

A mi hogy annál alkalmasban történjék, s örökké marandó erősséggel megszilárdittassék; s magok a Bochkay urat követő magyarok biztosított, nyugodalmas és csendes lélekkel lehesenek: Mi a nekünk Ő szentséges cs. és királyi Felségétől megadott teljhatalomnál fogva mindnyájukat, összesen és egyenkint, kik eképen Ő Szents. cs. és kir. Felségével kibékülnek; mindazoknak feledségét kegyesen megadjuk, mik 1604. october 15. napjától mostanáig itt-ott viseltettek s elkövetettek: úgy, hogy bármely ölések, rablások, várak prédálásai, városok és mező-városok ostromlásai, faluk és majorok elfoglalása, általában minden erőszaklételek, mik ez időben történtek és véghezvitettek, senkinek, akármi állásu, állapotu, rendü és rangu legyen (a fennkivetteket ide nem értve), be ne tudassanak; de sőt világosan és egyszerűen elfeledtessenek és soha semmi időben, semmi kikeresett módon és szín alatt; se Ő cs. kir. Felsége és utódai, Magyarország törvényes királyai, se a kártvallott országglakók, egymást, nyíltan vagy titokban törvényes belől vagy kívül magok vagy mások által, ezek miatt gátolhassák, vagy bármiképen terhelhessék.

31. §. Igy történt és végeztettek ezek Bécsben Ausztriában, junius hónap 23-d. napján 1606. ¹⁾ M á t y á s s. k.

A békepontokkal egyszerre Rudolf császár egy okmányát is meghozák, mely a béke ünnepélyes aláírása napjáról, sept. 24-ről Bocskainak a békeszerződésben ígértet diplomával is megpecsételé. ²⁾

Az erdélyi fejdelemség e szerint ismét helyre volt állitva. A két hadakozó fél közt létre jött tehát a béke, de hátra volt a harmadik fél, a török porta. Hogy a két császár közt is mielőbb létre jöjjön, Bocskai mindent elkövetett; a békebiztosok e végre is özszeültek, nov. 11-én az ugynevezett Zsitva-torkolati békeszerződés is alá lett írva, benne a két császár husz évi békét kötött, Rudolf cs. a töröknek 200.000 frtot fizetett, s Bocskai is bele lön foglalva. ³⁾

¹⁾ Toldy, Magyar Birodalom alaptörvényei 31. ²⁾ Okl. W. Bethl VI 440. ³⁾ Okl. W Bethl. VI. Erd. Tört. Adt. III. 88.

Ez is megléven, hogy az ország jóváhagyása is hozzájáruljon, Bocskai dec. 13-n Kassára hongyülést hívott össze: számolt a nemzetnek eddigi pályafutásáról; s többek közt kikérte az ország beleegyezését, hogy a békepontok értelmében magát rom. szt birodalombeli herceg, Erdély fejedelme, a magyarhoni részek ura, s székelyek ispánjának czimezhesse. ¹⁾

Ezzel a békepontok egyes pontjai végrehajtása megkezdődött. A várak visszaadását Váradon kezdék, melyet nov. 22-én adták meg Erdélynek.

Bocskai e szerint bevégezte küldetését. Mit fegyverrel kivivott, azt megis szentesítette. Jókor. Mert gyanus gyengélkedése mind inkább hatalmat vett. Hivei a legmélyebb fájdalommal láták hanyatlani a nagy ember, a hónszabadító napjait. A római birodalomban halála előtt néhány hóval elterjedt vala a hir, hogy beadott lassu méreg munkál az erős szellem kioltására. ²⁾

Dec. 17-n végrendeletet irt, végrehajtókul udvari papját Alvinczi Pétert, e mellett kincstárnokát, a Balásfalvával megajándékozott Örvendi Pált, ³⁾ s belső titoknokát Pécsi Simont, rendelé. Végrendeletében sok szép eszmét tett le: Magyarországot arra inté, hogy az erdélyi fejedelemséget igyekezzék fenntartani; Erdélyt pedig arra szólítá fel, hogyha a magyartrón helyre áll, Magyarhonnal egyesüljön; javallá, hogy következőjének a még ifju Homonnai Bálintot válasszák; ⁴⁾ a koronát, mit a szultántól kapott, az ország tárházába tétetni rendelé; tovább egy sereg hiv emberének jószágot adományozott: többek közt Bocskai Miklósnak Görgényt, Vécset, Sajót, Homonnainak Husztot, Haller Gábornak Kővárt, Bánfi Lászlónak s Haller J. fiainak Kaplyont és Egerest, Nyári Pálnak Dévát és Radnothot; Szamosközi historiája kinyomatására 7000 frtot hagyott; végül azon hó óhajtását fejezte ki, hogy az általa szabadságába visszahelyezett székely nemzetet jogaiban tartsák meg. ⁵⁾ Erre hosszas szenvedés következett be. Az utolsó éjen a főembereket magához hivatá, hagyakozott volna, de már ereje hanyatlott; a mint körülálltak,

¹⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Adat. III. 90. ²⁾ Ugyanott 981 ³⁾ Bagdi. Gy. kihaltán 1606 jan. 2-án. Kemény, App. Dipl. XV. ⁴⁾ Magy. Tört. Eml. Okmányt. III. 224. ⁵⁾ Végrendelete Romy Monumenta II. 315.

egyik honfiui fájalmától elragadtatva felszólal: mit érdemel a bűnös, ki a haza vezérszavát oltá ki? A legkinosabb halált! riadtak fel. De ki volna az? Kátai Mihály felelé amaz... Válságos pillanat. A népdühe féket szakított, Kátai cancellárt börtönre hurcolák.

Ezzel a még csak 59 éves nagy hazafi, Erdély felejthetlen fejdemei egyike, dec. 29-én, péntek nap, mint a mely napon folya le élte minden jelentékenyebb eseménye, ¹⁾ meghala.

Nagy volt a vesztés; de kétszeres mégis az öröm, hogy a nemzet épen e válságos napjaiban született. Két év alatt visszaállítá az eltírott hazát; s ha még él, tán visszaállította volna a budai trónt.

Bocskai mérgezés gyanujával halt el, legalább a közvélemény Kátait azzal vádolá. ²⁾ Mennyiben volt bűnös, soha nem tisztázzák: mert némelyek szerint, hogy vallomásokat ne tehessen, felkonczolák. Annyi áll, hogy Magyarhonban a méreggel való politikai gyilkolást külbefolyásra folyvást üzék. ³⁾

¹⁾ L. versbe foglalva W Beth. VI. 397–402. Tud. Gyűjt. 1818 I 132 1819 70. ²⁾ Kátait ártatlannak állítják: Erd. Tört. Adt. I. 102. Vét-kesnek: Erd. Tört. Adt. I 102. III. 97. 100. Kemény János 261. ³⁾ Erd. Tört. Adat. III. 124.

Rákóczi Zsigmond, fejedelem.

(1606 dec. 29. – 1608. mart. 5.)

Mint kormányzót fejedelemnek választják. Trónkövetelők lépnek fel. Bethlen Gábor, Báthori Zs. visszalépnek Homonnai Dr. Bálint fegyverrel kívánja érvényesíteni; de visszalépik. Végre Báthori Gábor fellépésére lemond, kimegy Erdélyből.

A nagy fejedelem elhunyt, mit hét napig titkoltak, Erdély kormányát Rákóczi Zsigmond kezében kapta, mint választott főkormányzóban.

Bocskait Gyula-Fejérvárra kell vala temetni, testének beindítását febr. 1-ére határozták, úgy, hogy 18-n Fejérvárra érjenek. ¹⁾ A nagy halott temetésének végrehajtásával Homonnai Drugeth Bálintot Zemplén és Máramaros főispánját és Nyári Pált bizta vala meg. Homonnai mint kit Bocskai saját utódául vég-hagyományozott, alkalmat vett, hogy megjelenésével fejedelemségre választásának súlyt eszközöljön. Mint a Rákóczi Zsigmond veje, mit sem is kételkedett, hogy ipája a főkormányzó Erdélyben mindent megtesz: serget ültetett tehát fel, s azzal akarta a testet Erdélybe kísérni. E mellett a Belgrádon mulató nagyvezérhez küldött, hogy részére fejedelmi jelvényeket eszközöljön.

Homonnai után egy más trónkövetelő is lépett fel, Ecsed ifju ura, Báthori Gábor, a Báthori-ház végsarja, kit ősei érdemei mellett még az is ajánlt, hogy Bocskai egykor utódra gondolván, épen Homonnainak ajánlta, hogy körüle seregeljének. ²⁾ Báthori Gábor vára őrségeit felfegyverzé, a hajdukat zsoldjába szolítja; ³⁾ a főkormányzónak s Erdély rendéinek megírta, hogy mellette működjenek. Az öreg kormányzó, ki a fejedelemségre épen nem vágyott, örvendett Báthori fellépésének, egy levéllel felelt neki, melyben őt

¹⁾ Thaly K. Történelmi kalászkok. 89. ²⁾ W. Bethlen VI. 343. ³⁾ Erd. Tört Adat. I. 216.

Rudolf császár és királynak ajánlotta, mit Báthori tovább küldjön.

Egy harmadik trónkövetelő is van és ez Bethlen Gábor, ki a töröktől kineveztetése alapján, Bocskai halála után Kassáról, azonnal Erdélybe indult, minden áron érvényesíteni kívánta kinevezését. Negyedik volt Báthori Zsigmond, kit Bocskai halála hírére Prágából leindítottak.

Sejtven az ország, hogy a fejdelemválasztás nagy rázkódásokat fog előidézni, jan. 22-ére Kolozsvárra országgyűlést hittak egybe: itt Rákóczit a választásig újra gubernatorrá nevezték, melléje Sennyei Pongrácz, Haller Gábor küüllői főispán, Bornemisza Boldizsár, Kornis Boldizsár, hadréi Trauzner Lukács és Szilvási Boldizsár, személyökben kormánytanácsot rendelték, e mellett a fejdelem temetését is szervezván, intézkedtek, hogy a bekísérés minél kevesebb zajjal történjék; Balassi Ferenczet a portára, Sarmasági Zsigmondot a királyhoz indíták. ¹⁾

Eljövén febr. 2-a, Magyarhon rendei nagy számmal felgyűltek, kezdődött a fejdemi temetés, melyet Homonnai oly nagyban szervezett, hogy ki sem érkeztek Kassáról, s már 35,000 frt. volt kiadva. ²⁾ A gyászmenet megindult, fegyveresek s Homonnait pártoló főurak sergétől kísértetve, közeledtek Erdély felé.

Nehogy meglepetessenek, Erdély rendei febr. 8-án Kolozsvárra siettek, választó országgyűlést rögtönöztek. A főkormányzó a trónbetöltése előterjesztésében nem mulatá el megemlíteni, miszerint Bocskai Homonnait hagyja utódául: Homonnai érdemei és személye ellen nem is volt kifogás; azonban a sikerben annyira biztos Homonnai ellen, mint a ki a szabad választás útját mellőzni akarja, mint jogtpró ellen, hevesen kikeltek.

A véghagyomány erejét alkotmányellenesnek, a török jelvényekérti idő előtti folyamodást bitorlásnak, s a sereggel jövést megtámadásnak nyilatkoztatták. ³⁾ Nehogy a porta kinevezését elismerni látszassanak, Bethlen Gábort is elejtették. A két Báthori szintén mellőztetett. S így Rákóczi Zsigmondot febr. 11-én fejdelemnek választák. Bár a podágra s évek sulya alatt kifáradt, 60 éves öreg a rendeket kérte, tegyék e gondokat ifjabb vállakra: a

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. II. 111. ²⁾ A temetés leírását I. W. Bethl. VI. 475. ³⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. II. 121.

rendek nem tágitottak, a hazafi érdemekben dús Rákóczit beigtatták. ¹⁾ Cancellárává a derék derzsi Petki Jánost nevezé. Erre Kassát febr. 12-én a cs. biztosoknak átadák, s a Bocskainak kiszakasztott magyarhoni megyék visszamentek.

Rákóczi fejedelem már, de kettő van még hátra: a két császár beleegyezése, s a három trónkövetelő leültetése.

Bethlen Gábor lépett fel először is. Miután ügyét veszttve látta, még a gyűlés folytán Báthori Gábor pártjára állt, Báthori pártalakító leveleit nyiltan kezdé osztogatni: kiosztván, arra a székekhez indult, hogy nézetének megnyerje: de alig ért Tordára, Rákóczi utánna küldött, elfogatta, s Kolozsvárt tisztességes fogásba vetvén, mint felségsértőt az országgyűlés elé állítá.

A már is sok érdemekkel halmozott nagyreményü ifju ballépése mély aggodalmat okozott a rendeknek ugy, mint a fejedelemnek. Az országgyűlés közbeveté magát: a fejedelem megkegyelmezett, de a Bocskaitól nyert Hunyadvárától megfosztá őt. ²⁾

A második trónkövetelő, Báthori Zsigmond, ³⁾ a mint a választás eredményét hallá, azonnal visszatért, s folytatá belebeztetése rabéletét. A harmadik követelő Homonnai sereg élén közelgett. Nehogy Erdélyt megrohanja, a sergeket itt is hirtelen felülteték. Kornizs Boldizsárt küldöttség élén Homonnai elé indíták: megizenék, miszerint a fejdelmi szék már be van töltve, felszólíták, hogy sergeit bocssássa vissza, s az annyit zaklatott hazát ne igyekezzék pártokra szakasztani.

A küldöttség Homonnait a Szilágyban, Goroszlónál találta. Midőn látnák, hogy felszólításukra haboz: kijelenték, mikép Erdély seregnek sereggel készül ellentállani. Erre Homonnai, Nyári és mások magokhoz vették a fejedelem szekereken szállított kincseit, visszatértek; a fejedelem holttestét tovább kísérni másokra bizák; s ezek csendesen folytaták utjokat, ugy érkeztek meg febr. 18-n Kolozsvárra, onnan harmadnap Fejérvárra, hol febr. 22-én tarták a nagy halott nagyszerü temetését. ⁴⁾

Homonnai mint említők biztosnak látta vala fejedelemségét, ugylátszik a nagyvezérhez küldött követei sem kételkedtek, mert

¹⁾ W. Bethlen VI 482. ²⁾ W. Bethlen VI. 487. Böjti: Engel Monumenta 262-4. ³⁾ Erd. Tört. Adt. III. 108. ⁴⁾ W. Bethlen VI. 491-501 Erd. Tört. Adatok I. 314.

a portai jelvényekkel egyenest Fejérvár felé tartottak, s Szászvárosnál hallák az ellenkezőt. Széplaki Péter, Homonnai küldötte, itt arra vette a melléjek adott basát, hogy a Homonnai nevét a diplomából kivakarván, a Rákócziét irassa, helyébe. ¹⁾ Meglón. Rákóczi a Homonnainak szánt jelvényeket jó hiszemben örömmel fogadta. A porta részéről elismert fejdelemnek képzelvén magát, testvérét, Rákóczi Lajost mart. 1-én Prágába indítá, hogy a király Homonnait, mint alattavalóját, minden merénytől tartsa vissza.

A választó gyűlésen szervező hongyulést határoztak volt M.-Vásárhelyre, mi mart. 18-án összeült. Azonban Homonnai követei megjelentek, tudaták az országgal, hogy mint Bocskai véghagyományosa visszalépni nem fog, azért adó megszavazás s fegyveres küszületen kívül, lényeges kérdésbe nem bocsátkozhatnak. ²⁾ Mig az erdélyi gyűlés folyt, a felső-magyarhoni megyék melyek a Bocskai uralma alá kerültek volt, mart. 23-án Kassán szintén összegyűltek: magokat Magyarhonhoz visszakeblezék, sőt egész a Meszesig kívántak volna kiterjeszkedni; e gyűlésnek Homonnai erdélyi fejedelemsége ellen szava nem volt, de hogy magát a törökkel Magyarhon fejedelmévé akará tételni, azt kárhoztaták s ellene intézkedtek. ³⁾

Rákóczi azonban nem zavartatá magát. Szilvási Boldizsár Radul oláhországi s Simon moldvai vajdákhoz küldé, hogy a szövetséget, mit minden fellépő fejdelemmel megújítottak, életbe léptesse. Csalatkozott, mert Homonnai nem tágitott; a nagyvezérhez küldött, feladá, hogy a részire adott athnámét meghamisíták, miért is a jámbor basának feje elesett; mert a portának Homonnaival nem volt kevesebb célja, minthogy Bocskai helyébe Magyarhon s Erdély fejedelmévé léptesse. Miért is Ungvárra új jelvényeket küldöttek, s Rákóczinak megírák, hogy székét engedje át. ⁴⁾ Rákóczi hogy a basák cselszövényeitől megszabaduljon, feles ajándékot halmozott össze, egyenesen a portához fordult, s felfejtven Homonnai aulicus céljait, a szultánt megnyeré.

De mégsem szabadult. Homonnai a Bocskai kincseiből serget állított, Kővár és Huszt alatt termett: Kővárt, megvesztegetvén

¹⁾ Erd. Tört. Adt. III. 120. ²⁾ Törvénycz Mike Gyűjt. Art. Diet. II. 131 Fundgruben III. 197. ³⁾ W. Bethl. VI. 504. Erd. Tört. Adt. III. 119. ⁴⁾ Okl. Erd. Tört. Adat. III. 117. 120.

parancsnokát osztopáni Perneszi Gábort, kezére keríté, Husztvára Berei Mihály hűtlensége miatt szintén elesett.

E jelenet Erdélyt s Rákóczit meglehetősen kellemetlen helyzetbe sodorta. Homonnai e fellépésére az udvarnál szemet hunytak; Illyésházi, Nyári s más főurak levelei egymást érték Rákóczihoz, hogy mint beteges ember veje részére mondjon le; ¹⁾ sőt a magyarhoni részek apr. 19-n Rozgonyban Homonnaival értekezletbe bocsátkoztak; s azon feltét alatt, hogy csak Erdély fejedelemségét keresse, támogatást ígértek. ²⁾ A magyarhoniaknak sok igazuk volt a derék Homonnai felléptetésében; de az erdélyieknek sem volt kevesebb, mert Rákóczival legalább Erdély függetlensége biztosítva volt. Rákóczi belátva a helyzet súlyát, tanácsosait maj. 20-ra Fejérvárra hivatá, ezek Veres Dávidot és Weisz Mihályt a portára, ³⁾ az udvarnál kedves Sennyei Pongráczot, majd Kemény Boldizsárt Prágába indíták, hogy Rákóczi fejedelemségét elismeressék, s Homonnait visszaléptessék: ⁴⁾ következése lőn, hogy Kassára hongyülés jött össze, a rendek Homonnait, ha megtámadási szándékától el nem áll, felségsértőnek nyilváníták.... Homonnai végre is engedett a kényszer hatalmának: Bocskai azon koronáját, mit a szultántól kapott, bár kedvetlenül Rudolf részére kezéből kiadá; azzal Fejérvárra jött, Rákóczival, mint ipjával könnyen kibékült. ⁵⁾

Mint látók, Rákóczi eddigi uralkodása nem egyéb, mint trónkövetelőkkeli küzdelem. Most már minden bajnak végét látván, jun. 10-ére Kolozsvárra hongyülést kirdetett, hogy szervezésekhez kezdhessen. E hongyülés negyedik volt ez évben, s csak most voltak a kedélyek odahangolva, hogy komolyan tanácskozhassanak. Nagyszerű gyűlést nyitottak meg, feles törvényczikkeket alkottak, melyet Rákóczi kormányzása programjának lehet tekinteni: egyik pontjában Bocskai végrendelete azon részét, mely Homonnai következését s némely várok eladományozását illeté, megsemmisíték; más pontban Szilvási Boldizsár, Kornis Zsigmond és Boldizsár, Sarmasági Zsigmond, Kálnoki János, Trauzner Lukács, Mindszenti Benedek, Bánfi Péter, Béli Kelemen, Ka-

¹⁾ Okl. Erd. Tört. Adat. III. 117. 120 ²⁾ Ugyanott 119. ³⁾ Utasítás Fundgruben III. 198 ⁴⁾ Okl. Romy, Monumenta III. 341. ⁵⁾ Erd. Tört. Adt. III. 124.

muthi Balázs s még néhány katolikus ur daczára, ¹⁾ a jezsuitákat Erdélyből örökre kitiltották; egy harmadikban meghatározták, hogy az álladalmi várok magánosok kezéből vétessenek ki; a görgényi, vécsi és dévai váruadalmak zászlósuraságát eltörlék, területöket az illető megyék hatóságába visszahelyezék; végre Perneszit, Kővár átadásáért számüzék. ²⁾

Hogy Rákóczi pártját bemutassuk, megemlítjük adományozásait: Rédei Ferenczet Bocskai kihaltán maj. 7-kén Szt.-Jób ³⁾ Sennyei Pongráczot Rác György buktával maj. 25-én Gyaluvár; Bornemisza Boldizsárt jun. 25-én a Bocskai Miklóstól elvett Vécs-vár; viczei Mindszenti Benedeket dobokai főispánt jun. 28-án Alsó- és Felső-Pestes; Szilvási Boldizsárt jul. 1-n Vingárd és Drassó; Petki János cancellárát jul. 28-n Bogáthi M. kihaltán Alsó-Bajom és Vesszős, aug. 7-n N.-Sajó; ⁴⁾ bűni Bethlen Farkast és Ferenczet, keresdi Bethlen György és Gergelyt oct. 5-kén Bonyha, Hétur és Vidrátszeg; ⁵⁾ Fils-tik Péter bányaparancsnokat november 6-n Offenbánya, Brezest, Muncsel és Csorával; ⁶⁾ Szamosközi Istvánt, mint történészét oct. 5-n Fejérvártt egy udvarházzal jutalmazá. ⁷⁾

Azonban bár mennyire kívánta is pártját erősíteni, s bár Petki János a székelyeket annyira megnyerte neki, hogy mint fellépett fejedelemnek oct. 9-n Udvarhelyt összegyűlve, ökoradót szavaztak; ⁸⁾ s bár három követelő visszalépett: tróna egyre ingadozásában maradt, mert hátra volt a leghatalmasabb, Báthori Gábor.

Bethlen Gábor, mint említettük, a köszvénye miatt már járni is alig tudó Rákócziban, ⁹⁾ nem látta a hőst, ki Bocskai vívmányait karddal biztosítani, nem a határozott jellemet, mely a német befolyást visszautasítani képes volna: ennélfogva, ha már maga nem lehet, Báthori Gábort nézte ki Erdély fejedelmének. A forradalmi pártot az öreg urak által mellőzötve látván, a hongyülés után a fejdelem tudtával, magát mintegy expatriálta, Báthorihoz ment Ecsedre, ki őt Aranyos-Medgyessel ajándékozá meg. Tervök kiviteléhez kezdettek, mi végre Báthori sógorát s legmeghittebb

¹⁾ Óvás Mike, Art. Diet. II. 183. ²⁾ Törvénycz. Erd. Tör. Tára. II. 183. ³⁾ Kemény, Diplom. VI. 362. ⁴⁾ Kemény App. Dipl. XV. ⁵⁾ Jós. Kemény, Supl. Dipl. IX. 405. ⁶⁾ Ugyanott 419. ⁷⁾ Okl. W. Bethlen VI. 541. ⁸⁾ Kemény, Diplom. VI. 415. ⁹⁾ Szalárdi, Sir. Kron. 24.

emberét, Gyulafi László anyjáróli testvérét, ¹⁾ diószegi Imrefi Jánost Rákóczihoz küldék: előadaták vele, hogy Rudolffal maholnap összeütközésbe kell hogy jöjjön, s azon aggodalomba hozák, hogy miután birtokai a király által birt Magyarországon fekszenek, minden javait koczkára vetette. A fősvény Rákóczinál, ki Barna István komornyikjától már szép összeget küldött vala ki, ²⁾ az indok győzött; e mellett Imrefi Kendi Istvánt és Kornis Boldizsárt is megnyeré: csakhamar oda hangolták Rákóczit, hogy a trónátengedés felett hajlandónak mutatkozott egyezkedni.

A két ifju hős, Bethlen és Báthori Gábor, hogy az egyezkedést siettessék, a hajduságra gondoltak, kik, mert a Bocskai által ígért szabadságukat senki sem akarta elismerni, Nagy András vezérök alatt mintegy 16,000-n fegyveröket letenni folyvást vonakodtak: ezekkel egyezsége léptek, magok pedig ágyukat véve fel, Ecsedből kiindultak. ³⁾

E mozgalmok Rákóczit méltó aggodalomba ejtették. Hogy Váradot biztosítsa, Bánfi Dénes helyébe a hivebb Rhédei Ferenchezette a kapitányságba Sarmasági Zsigmondot s vejét Homonnai Bálintat, országbirót, a hajdusághoz küldé, hogy leszállásra bírják; de végül sem vihettek ki többet, minthogy velek ötven napi fegyverfrigyét kötöttek, mi 1608 jan. 1-én kezdődött. ⁴⁾ Rákóczi, ki az eshetőségektől félt, ezalatt Báthorival szintén folytatá egyezkedését, kárpótlásul Szádvár és Sárosvárat kívánta, mit Báthori megígérvén, közte s Rákóczi küldöttei Szilvási Boldizsár és Pécsi Simon között az egyezkedés véghez ment.

A lemondás tehát alá volt írva, de Rákóczi nem sok garanciát látva, végrehajtására nem sok kedvet mutatott. Azonban közelgett a frigy határidejének lejárása, Rákóczi a hajdukhoz és Báthorihoz bár új követtségeket küldött, ezek magokat még fenyegetőbb állásba tették. ⁵⁾ Nem volt mit tenni, Kolozsvárra mart. 3-ra országgyűlést hirdetett, hogy az országot válság elé ne vigye, mart. 5-én a piaczi nagy templomban, a hajduk fenyegetésére, nehogy polgárháboru kerekedjék – lemondott...

¹⁾ Kemény, Diplomata. VI 199. ²⁾ Erd. Tört. Tár, II. 36 Megjegyzendő az „Elvitte a patak” fiáról keletkezett, mert e patakot nem bírta, fia kapta azt 1616-ban Lorándfi Zsuzsánnával. ³⁾ Erd Tört. Adat. III 123. ⁴⁾ Erd. Tört Tár. II. 32. 124. ⁵⁾ Ugyanott 127.

Alig hangzott el lemondása, Bethlen Gábor másnap felmutatá Báthori Gábor levelét, melyben kéri a rendeket, hogy ősei érdemeiért a választásnál reá tekintettel legyenek. Harmadnapon, mart. 7-én reggel, Rákóczi, nehogy idelepjék, családjával együtt Magyarhonba indult, saját birtokaiba.

Báthori Gábort még azon nap fejdelemnek választák. ¹⁾

Rákóczi Magyarországon felső-vadászi uradalmába ment, hol más évben, 1608 dec. 5-én meghalt.

Rákóczi fejedelemsége nem látszik valami nagy jelenségnek, pedig Erdély történetére alig folyt be uralkodás emlékezetesebben mint az övé. Ő mint Bocskai gubernatora Bocskai elveinek volt apostola; és a mit ő mint fejdelem folytatni öregsége miatt nem birt, fia, unokája és déd-unokái hiven folytattak. Bocskai szelleme a Rákócziakra szált, s miért Bocskai küzdött, azért Rákóczi Zs. lineája hatadiziglen, a Rákóczi-család kihaltáig, harczolt és vérzett, mig végre e család alatta nemesen összeroskadott.

Ennyi érdemet az öreg Rákóczi Zsigmond fejedelemkedésétől megtagadni nem lehet.

¹⁾ Erd. Tört. Adat. III. 123 Magy. Tört. Tár. VI. 261. Fundgruben III 200.

Báthori Gábor, fejedelem.

(1608. mart, 7. – 1613. oct 21.)

Báthori fellépik. A két Oláhország szövetségét fogadja. A magyar király fejedelemségét elismeri. A porta megerősíti.

Az öreg Rákóczi helyébe ifju férfi lép, ki daliás alakja, személyes bátorsága s dús gazdagsága által nagy reményeket ígért. ¹⁾ Minthogy Báthori István, a nyirbátori illetőleg ecsedi Báthori-ág utolsó sarjadéka, vogyonát azon feltétel alatt hagyá reá, hogy elődei vallását protestánszal cserélje, még a vallásbeli féltékenységnek s eleje volt véve. ²⁾

Rákóczi lemondása által megürülvén a trón, mart. 7-n egyhangulag fejdelemmé lón választva. Az együtt maradt országgyűlés Kornis Boldizsár vezérlete alatt Ecsedvár urához azonnal fényes követséget indított, ki beindult, s mart. 30-n Kolozsvár előtt állott, hol fejedelemségének főindítója, B e t h l e n Gábor üdvezlé. ³⁾

A mint megérkezett, mi eddig szokatlan, az ország jogai biztosítása végett feltételeket szabott elébe, mi azután minden uj fejdelemmel szemben megmaradt. ⁴⁾ Miután elfogadá, mart. 31-n az esküt reá letette, ünnepélyesen beigtaták. Apr. 4-n a hozott törvényeket megerősíté, ⁵⁾ a gyűlést bezáratá; mire az ország őt Fejérvárra, a fejedelmi székvárosba kísérte.

Uralmát megkezdvén, a cancellárságot, miről Petki János († 1612 oct. 23.) öregsége miatt lemondott, a lefejezett Kendi Sándor fiára, K e n d i Istvánra bizta.

Méltó utóda akarván Bocskainak lenni, azonnal megkezde az osztrák befolyás elleni diplomatai és harczi csatározást. Az oláhországi vajdák ez időben a töröktől Austriához hajlottak, Mihály

¹⁾ Ifjúkorát Böjtinél, Engel Monumenta 261. Szalárdi 29. ²⁾ Ilia Ortus et Progr. 113. Fundgruben III. 200. ³⁾ W. Bethlen VI. 523. Magyar Tört. Tár. VI. 261. ⁴⁾ Conditioi Approbata II. 1. Erd. Tört. Tára II. 140. ⁵⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Tára II. 131.

vajda osztrák pénzzel Báthori Endrét, Sorbán Rádul Székely Mózeszt buktatá vala meg: nehogy rajta is megtörténjék, mindjárt apr. elején Brassóba ment hol a 94-ben megbukkott oláhhoni vajda tartozkodott, s hogy ez aulicus vajdáknak szárnyát szegje, tervet készítettek, hogy helyezték vissza székébe; hogy Constantin moldvai vajdával is tisztába jöjjön, Piskoti Balázst hozzá küldé, ¹⁾ hogy e céljára segítséget nyujtson.

Bethlen Gábor, ki a fejedelmet Brassóba kísérte volt, innen Konstantinápolyba indult, hogy a fejedelmi jelvényeket meghozza, a fejedelem pedig cancellárával Fejérvárra tért vissza, hogy Ecsedről érkező nejét, palocsai Horváth Annát fogadja, kit – különben is nem valami szilphi termet levén, a fejedelem óhajlásához képest azon ürügy alatt, hogy a fejedelmi lak rom, – ezennel Görgény várába helyezünk el nyugalomra. ²⁾ Ez is meglevén, a fejedelem ujra felvette tervei fonalát, máj. 10-re Fejérvárra értekezletet hívott egybe, Radul oláhhoni vajda kivetését nyíltan szőnyegre hozta: következése lőn, hogy Imrefi János első ministerét, a tudományosan képzett fiatal Sarmasági Zsigmond tanácsosát, szövérdi Gáspár Jánost marosszéki főkirálybirót és Weisz Mihályt brassai tanácsost azon utasítással inditák Rádulhoz, hogy vagy határozott szerződést kössenek vele, vagy hadat izenjenek neki. Bementek, maj. 31-n a szövetség létre jött, Báthori a ravasz Rádul szavának hitelt adva, vetélytársát Erdélyből neki kiadá. ³⁾

Oláhországgal azt hitte tisztába van. Moldva fejedelmével még barátságosabb lábon állván, aug. 9-n Fejérvárra részletes hongyulást hirdetett, melyben minden nemzetből 8–8 főembert választata, kik a moldvai közelgő követekkel az esküt kicseréljék. ⁴⁾

Az apró szomszédokkal tehát kész volt, következtek a félelmesebbek. Kornis Boldizsárt és Imrefit már régebb Kassára küldötte, hogy Mátyás főherczeggel, ki Rudolf gyengélkedése miatt a kormányt magához ragadta volt, magát elismertesse: ez is sikerült, aug. 20-n a Bocskaival kötött szerződést részére is aláírták, Mátyás főherczeg Báthorit fejedelemnek ismerte el. ⁵⁾ Mire sept. 29-kén Kolozsvártt hongyulás lőn, hová deregnyői Daróczi Ferencz,

¹⁾ Fundgruben III. 200 ²⁾ Erd. Tört. Tára I. 104. ³⁾ Fundgruben III. 200. ⁴⁾ Törvénycz. Mike, Gyűjt. Art Diet. II. 207. ⁵⁾ Okl. W. Bethl. VI. 527. Törvénycz. Mike, Gyűjt. II. 213.

kir. tanácsos lejött, Báthorit ura nevében fejedelemnek köszönté, s a szerződés feletti esküt a rendektől elfogadta.

Végre a mi legfontosabb volt, Bethlen Gábor is haza érkezett a portáról: nov. 29-n a fejedelmi kinevező jelvények is megjöttek, meg az athnamé, mely az adót három évre elengedte. ¹⁾

Báthori e szerint a szomszédos udvarokkal szövetségkötését szerencsésen befejezte, így fejedelemsége bevégzett ténykép tekintetett.

II.

Féktelenkedni kezd. A közvélemény ellene kezd fordulni. Kendiek megakarják gyilkoltatni. Rudolfal majdnem háboruba keveredik. Szebent elfoglalja. Rádul vajdára megy. Weisz Mihály felkelése. A szászok Rádult behiják. Rádul ellen csatát vesz.

A mint tronában megerősödött, eddig féken tartott szenvedélyei felszínre kezdtek merülni. Országos gondok helyett lakomák és tánczvigalmak, könnyelműsködések tették napi foglalkozását. Az 1609 apr. 26-i országgyűlésen a Báthori Zsigmond és Bocskaitól használt felséges czimet magának megszavaztatá; ²⁾ a szászokra egész szokatlanul 25,000 frt adót rótt; mert Constantin vajda az ígért évi 8000 frt fizetését huzta halasztotta, Weisz Mihályt Moldovába küldé, s jul. 14-én vele a diplomatia összeköttetését félbeszakasztatá; ³⁾ aug. 14-én 3000 főnyi kísérettel Ecsedre indult, ott néhány hetet vigan töltött; oct. 9-én Kolozsvártt hongyűlést tartott, ott a kapuszám szerinti adózást helyreállítatá, az eddigi 99 pénz helyett, egyszerre 8 frt adót vettetett ki; ⁴⁾ s a gyűlés végével hivat, Kornis Boldizsárt, oct. 26-án, saját személyére Radnóth, Szent-Benedek s más jószágaira nézve zászlós-urasági kiváltsággal, az az minden közterhek alóli mentességgel ajándékozta meg; ⁵⁾ bár jól tudta, hogy az ország a zászlós-uraságokat apasztani s nem szaporítani kívánja.

Ezeket látva, a nagy remények, melyek közt Báthori trónra lépett, csalodássá kezdettek átmenni. De még semmi botrány. Az

¹⁾ Okl. Erd. Tört. Adat. II. 328. ²⁾ W. Bethlen VI. 534. Törvénycz. Mike II. 219. Fundgruben VI. 204. ³⁾ Fundgruben III. 206. ⁴⁾ Törvénycz. Mike II 235. ⁵⁾ Kemény, App. Dipl XIX.

öreg Imrefi, ki őt Nagy Sándornak, magát Parmeniojának szerette nevezni, – ugyszintén a becsvágyó lugosi bán, Kamuthi Farkas, szemet hunytak nejeik Báthorivali csapodárkodására; ¹⁾ hogy egy harmadik kegyenczének, a szép özvegy enyingi Török Katának Hunyadvárát, mint családi elvesztett javát, miért adta vissza, még mind csak bizalmas körök titka. Azonban 1610 jan. 13-án Brassóba ment, azon hó 25-ig könnyelmű kíséretével a következő versre adott alkalmat

Multa vorans et multa bibens, mala multa locutus

Gabriel hic vere Sardanapalus erat. ²⁾

Igen természetesen a botrányok a szinfalak megül csakhamar napfényre nyomultak; a kormányzás terén minden nap újabb sérelem merült fel: de még minden elfátyolazható lett volna, ha a családi élet szentélyébe mind belebb nem tolakodik; s ha a hon két legtekintélyesebb férfja, tronrajutásának két főtényezője Kendi István cancellára, s udvari hadi főkapitánya, Kornis Boldizsár nejeik hűségét nem veszi ostrom alá. Hasonló könnyelműségei miatt a jobbak szeretete elkezdett fordulni tőle; a megalázott férjek, az általa nem szivelt katolikus ³⁾ és osztrák érzelmű urak párttá alakultak ellene; s mennyiben abból, hogy a bécsi udvar épen ez időben Báthori Zsigmondot s a Mihály vajda fiát, mint gyanusokat, vasba veretve Libokovicz várából Prágába fogságra küldé, ⁴⁾ következtetni lehet: ugylátszik, hogy a pártfönökök Báthori Zsigmond isménti visszahozatalára gondoltak. Báthori Gábor előtt a párt mozgalmi nem maradhattak titokban, az eddig oly sima férfi, családja czimerét, a sárkányfogakat fenni kezdé, alkalmat keresett, mi csakhamar fel is merült. Ugyanis, a szerződés Magyarhonnal szemben alá volt ugyan írva, de a hon határvonalának elhuzása függőben maradt. Hogy a kezdődő traktára készülteket tegyen, Beszterczére hongyülést hirdetett, szokatlan helyre, mert útjában tervei voltak. A mint a gyűlésre ment, betért Székre, Kendi Istvánhoz... Mi történt ott, még nincs eléggé constatirozva; elég, hogy Báthorinak okot adtak arra, hogy elhigye s azután hirdesse, mikép Kendiék mart. 21-ike reggelén Kendi lovász mesterét, Török

¹⁾ Kemény János Önéletírása. ²⁾ Fundgruben III. 208. ³⁾ Kemény Adversaria III. 1610. ⁴⁾ Erd. Tört. Tár. II. 36. Illia Ortus et Progr. 117.

Jánost ráküldék, s a czélba vett orgyilkoltatás csakis a bérencz, gyávasága miatt nem sikerült. Annyi áll, hogy Báthori reggel, mire kísérete megindult, s ő még szobájában mulatott, lármát ütött, kíséretét visszaparancsolta: az urak szétfutottak, a különben sok érdemekkel jeles Kornis Boldizsárt megfogatá, testvérét Györgyöt futtában sebbe ejteté. Így nyílt meg a beszterczei gyűlés, mart. 25-én, hol Báthori bős haragja minden áron áldozatokat kívánt. Thordai Jánost, a királyi tábla directorát minden kihallgatás nélkül, mint igényelt részest helyben kivégezteté; a megfogott Kornis Boldizsárt fővesztésre ítelteté, a menekült Kendi Istvánt, Sennyei Pongráczot, – kit nem rég Gyalu-varával ajándékozott vala meg – Kereszturi Györgyöt, Torma Györgyöt, Kovácsoczi Istvánt, Kendin kívül, mind katolikus urakat, notáztatá, a katolikusok és jezsuiták elleni törvényeket megújittatá; a székelyföldön szaporodni indult judaizansokat megidézteté. ¹⁾

A szétriasztott Kendiek Magyarhonba menekültek.

Ily tragoedia után nyílt meg a fejdelem és a király között a trakta. A királyt Turzó György nádor képviselé, Báthori pedig személyesen ment jun. 8-án Darócra, hol Erdély és Magyarhon határán 10,000 emberből álló kíséret közepette egymással szembe levének. A fejdelem a menekültek kiadását, a nádor a bécsi szerződés azon pontja kitörlését tette sarkpontul, mely az erdélyieket a török elleni segítségadás alól felmenti. Két nevezetes kérdés. Egyik sem akart engedni: végül is mint két hadizenő fél váltak el egymástól. A fejdelem Váradra ment, a hajduságot felülteté, neki bocsátá az aulicus urak jószágainak. Hogy az osztrák pártot Erdélyben is megrettentse, Kornis Boldizsárt Kolozsvártt jul. 11. lefejezteté. ²⁾

A hajduk féktelen csoportozása, kikkel mint Ecsed ura rendelkezett, a háborut kikerülhetlennek jelzé. A nádor a magyarhoni hadakat szintén felülteté; de hogy mily szellemben s mily absolut elvekkel, mutatják a kiosztott zászlók feliratai, milyenek: Deus in coelo, Caesar in terra. Deo et Caesari reddite, quae debelis... Non habemus regem, nisi Caesarem... ide sülyedett volt az alkotmányos érzület Magyarországon. ³⁾

¹⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Tára II. 144. ²⁾ Fundgr. III. 215. L. Erdélyi családai 160–1, ³⁾ Erd. Tört. Ad. III. 125.

A nádor készüllete s Kendi István Lengyelhonban tett toborzásának hire jul. 29-én, mondhatni egyszerre érkezett Erdélybe. A fejdelem Moldovát és Oláhországot segélyadásra szólítá, a szászoktól 100,000 frt kért, a portára szintén futárt indított: azonban a moldvaiak nem jöttek, Radul oláhhoni vajda csak 3000 embert, a szász nemzet csak 10,000 frt adott. A dolgok ily állásában az ügyes diplomata Imrefi, mintegy a fejdelem akarata ellenére Kassára futott, nádor Ilyésházi Istvánnál a határ és hajduság leültetése feletti kérdéseket kiegyenlítette, s Mátyás főherczeggel, Rudolf meghatalmazottjával aug. 15-n szeződést irt alá; mit az erdélyi rendek sept. 29-én a medgyesi gyűlésben elfogadtak. ¹⁾

Az, hogy e válságos ponton a két oláh vajda s a szászok cserben hagyák, Báthorit végtelenül felbőszíté. E percztől fogva mindenben osztrák befolyást látott, minden ilyes ellen hadat izent. Bocskai Miklóst, mert őt elismerni vonakodott, a megyesi gyűlésen, mihez bátyja vég hagyományánál fogva igényt tartott, Vécstől és Görgénytől elbuktatá. ²⁾ Hogy a szászok közt magának biztos állást szerezzen, s innen a két oláhhoni vajda megfélemezését intézhesse, Szeben elfoglalására gondolt; mire annyival nagyobb szüksége volt, mert Fejérvártt a fejedelmi palota le vala égve, s megtámadtatás esetére nem volt egy pont, hol magát bár addig, mig hajdui beérkeznek; fenntarthassa, Szebenre tehát égető szüksége lön.

Szebennek a volt szokása, hogy a fejedelmet csak bizonyos számu kíséret mellett bocsátá falai közé. Nagy kíséretet csempészni be, e lön Imrefi feladata, mit a ravasz kormányférfi nemsoká megis oldott. A serget mintha Oláhországba indult volna, felülteték, s az Szeben alatt azon ürügy alatt, hogy pihenni akarna megállt. A fejdelem dec. 10-én Szebenhez érkezett, szép kísérettel a városba ment, a podgyászos szekerekkel ismét levonult egy csapat, a künnmaradtak is lassan kezdetek beszálingozni: a szebeniek egyszer csak azon vették észre magokat, hogy mint hajdon a trojai lóból, a város fegyveresekkel van tele. S mire a fejdelem harmadnap a város kulcsát kérte, nem maradt egyéb hátra, mint szép szerint átadni. ³⁾

¹⁾ Okl. A főkörm. levéltárban. Okl. Erd. Tört. Tára II. 175. ²⁾ Törv. cz. Mike II. 265. ³⁾ D. Fundgruben I. 255 III. 217. Erd. Tört. Tára II. 38. Chronic. Fuchsio – L. 270.

Biztosnak érezvén magát, célbavett rendszabályai végrehajtásához látott: rendeletet adott ki, hogy fegyverét mindenki a nagy-piaczra hordja össze; dec. 17-én táborát hongyüléssé alakítá: Szebent a szász földből kiszakítván, fejedelmi székvárosnak nyilvánittatá, s alkoták a törvényczikket, mely első volt, mi nyomtatásban bocsáttatott közre. ¹⁾ Dec. 20-án, nehogy távolléte alatt a szebeni tanács valamit kezdhessen, a tanácsházra tevé kezét. ²⁾

Szeben tehát kezében volt, vele a szász nemzet; most már Rádul vajda megfékezésére gondolt. Azon gondolat alapján, hogy Erdély nyugalmát a két Oláhhon bekapcsolásával lehetne legbiztosabban elérni, dec. 26-n Szebenből kiindult, 1611 elején egész váratlanul Oláhországba csapott, a készületlen Rádul vajdát Moldvába utamtatá, fővárosát Tergovistet elfoglalta, Argyis kolostor arany és ezüst készleteit elvevé. E, mondhatni véletlen szerencse után már csak a vivmány biztosítását látta hátra lenni: e végre Keresztes András lugosi bánt, s később Imrefi János főtanácsosát a portára küldé, felkérte a szultánt, hogy Oláhország kormányát is reáruhazza. A porta, kit Sorbán Rádul Austriávali szövetkeződése régóta bántott, Báthori beütését helyeselte ugyan, de kívánságát nem teljesíté: hanem hogy meg ne bántsa, a portáról egy oláhoni menekültet, egy más Rádult küldé ki vajdának, ki martiusban meg is érkezett. ³⁾ Báthori e kinevevést meglehetősen zokon vette; de azért barátságosan köszönté az új vajdát, s azzal három hónapi künnmulatása után, haza indult: mart. 16-n Brassóba ért, honnan Szebenbe tért vissza. ⁴⁾

E babérain azonban nem soká pihenhetett, mert Szeben elfoglalása s Oláhhonba tett beütése, oly viszályokat keltének fejére, melyekből egy hatalmasabb talentom is nehezen vágta volna ki magát. Ugyanis az elkergetett Rádul vajda lengyel segítséggel Oláhországba rontott, a helyébe tett vajdát kiveté, székét visszafoglalá; e mellett az erdélyi szászokkal, illetőleg Weisz Mihály brassai tanácsossal, ki Báthoritól Szeben után Brassót és Beszterczét féltette titkon szövetségre lépett, hogy közös ellenségüket megbuktassák.

Báthori sejté, hogy Rádul boszut fog állani, apr. 3-ára Szebenbe országgyűlést hívott egybe, hallatlan adót, kapujától 10 ftot

¹⁾ Törvénycz. Mike II. 273 ²⁾ Erd. Tört. Tár. II. 38. Fundgr. I. 256.

³⁾ Bőjti G. Engelnél 273–79. ⁴⁾ Fundgr. III. 253, Chronic. Fuchsio-L. 242.

s felülést szavaztatott. ¹⁾ Hogy magának új pénzforrást nyithasson, maj. 10-én kelt rendeleténél fogva, a száz papok tizede ^{3/4}-dét álladalmi jövedelemnek nyilatkoztató. ⁵⁾ Ezzel sergeit felülteté, azok 4 ágyuval maj. 15-n a Barczán megjelentek. Jun. 11-kén Nagy András, a magyarhoni hajduk főkapitánya is megérkezett 7000 hajduval, másnap a még barátságos Brassóba ment, öröszéget akart a várba csempészni, de megtagadták: mire a brassaiak, hogy e miatti bős haragját szelidítsék, hatos szürke fogatot, pompás kocsit küldének neki Prásmárhoz, mi azt idézte elő, hogy a hajduk őt árulónak kiabálva, jun. 18-án visszaindultak Magyarhonba. ³⁾ Mely váratlan jelenetre a fejdelem jun. 20-n a Barczaságon termett.

Nem ok nélkül, mert Brassó e fenyegető helyzetében Rádulhoz futtatott, s csakhamar jul. 6-n az előcsapat beérkezett, másnap Rádul vajda is berontott, s jul. 8-n a reá várakozó Brassóba bevonult.

Báthori serge, mely eddig Feketehalomnál táborozott, Szentpéterhez nyomult elő. Azonban Rádul nem soká váratott magára. Megérkezése után másnap, jul. 9-én Brassóból kilépett, a fejdelemnek tartott, s pár óra múlva a két sereg egymással szemben állt. ⁴⁾ Rádul balszárnyát lengyelek, magyarok és oláhoniak képezék, mit az Erdélyből menekült Kendi István vezérelt, jobbszárnyát moldvaiak és tatárok, közepén Rádul csapata: az egész sereg mintegy 8000 ember, Brassó három ágyujával. Báthori sergét tizezer lovas és három ezer gyalogra teszik; a jobb szárnyát Bethlen Gábor, a balt az ismét kegyre vergődött szálankeméni Rácz György tanácsos; a sereg zömét a fejdelem vezérlé. Csata kezdődött, véres csata, melyben egyelőre Rádult Brassóig kergeték, s már hangzott az örvendező Báthori ajkán „nekünk adta az Isten”; a midőn épen a helyen, hol Székely Mózes elesett, a papirmalom megé elrejtett tartalék Báthorira rontott, mire a balszárnyon Bedő István az alatta levő háromszéki székelyekkel rendet bontott, s a csata egyszerre ellőn vesztve... Báthori serge elfutott... Sokan fogságba estek, s ha igaz – mintegy 6000 ember maradt a harctéren; köztük Rácz György és a fejdelem fő-

¹⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Tár. II. 165. ²⁾ Kemény, Suppl. Dipl. IX. ³⁾ Fundgruben III. 268. Erd. Tört. Tár. II. 39. ⁴⁾ D. Fundgruben III. 39. 67. 253, Chronic. Fuchsio-L. 244.

tanácsosa Imrefi János, kinek szikár testét övéitől összetapodva csak később fedezék fel. ¹⁾

A győzelmes Radul a Barczán foglalt állást. A császári sergekre várt, melyek kilátásba voltak téve.

III.

Forgács osztrák hadakkal Erdélyre ront. A szászföldre jó. Brassónál Radullal egyesül. Báthori serget vesz fel, hajdukat, törököt hi be. Forgács és Radul kifutnak. A császárnak hadat izen. Békét kötnek. A Barczaságot leülteti.

Báthori e csatavesztés után még határozottabban lépett fel. Bedő Istvánt, Háromszék főkapitánját, mert a székeleyeket megbomlani engedé, mint árulót lefejezteté. Azzal a szászok ellen fordult. Mint Rádul czimborái ellen semmi kiméletet sem ismert. Brassón nem lévén hatalma, Szeben senatorait elzáratá; hogy uj serget gyűjthessen magán vagyonhoz nyult. ²⁾

Imrefi elestével Mephistoját elvesztvén, az ország azt hitte, hogy Bethlen Gábor, ki ezáltal a dolgok élére nyomult, más irányt adhat: de Báthori többé nem vala hajtható. A Szeben példájától rettegő Brassó tehát sorompóba lépett, a szász nemzet képviselőjé-
kép veté fel magát, Radul vajda s a császár oltalmához folyamodott.

A császári és oláhhoni sergek készültek.

Nemsoká a császári sergek is le ereszték a sisakrostélyt.

Mátyás király, ki a királyi pálczát Rudolftól e közben ragadta el, egy tizenkét pontu nyilatkozványt bocsátott közre, melyben Báthorit a kassai egyezmények felbontójának, a szomszéd országok felforgatójának, a pogányság eszközének, népei zsarnokának, szóval minden rend és békekötés lábball tapodójának nyilatkoztatá: mint ilyen ellen hadat izent, ³⁾ s Forgács Zsigmond kassai főkapitányának rendelkezett, hogy sereggel Erdélybe törjön.

Forgács, mint tulbuzgó katolikus, Forgács Ferencz bibornok által az erdélyi fejdelemséggel kecsgetve, a protestanssá lett Báthori ellen jun. 20-án Kassáról kiindult ⁴⁾ s csakhamar 12,000

¹⁾ Böjti Engelnél 286–293. Fundgruben I. 256. Erd, Tört. Tár. II. ²⁾ D. Fundgruben I. 255. III. 39. ³⁾ A pontokat Böjti Engelnél 295. ⁴⁾ Erd. Tört. Adt. III. 127.

lovast, 3000 gyalogot állított talpra; katolikus vallás és ausztriai befolyás terjedését óhajtó magyarhoni főrendekből önkénteseket szervezván, már csak nem kész hóditványnak nézé Erdélyt, jezsuiták kíséretében beindult. Báthori is hatalmasan készült: az erdélyi hadakat Fejérvárhoz, a székelységet Csikba rendelé, a szomszédos basákhhoz szintén követeket futtatott. ¹⁾ Mind késő már; mert Forgács Zsigmond nagy hirtelen Erdélyben temett. Kolozsvár kapui három napi ostrom után előtte megnyitlak; Fejérvárt, a fejedelmi székvárost hatalmába kerité, a székelység katolikus részét a vallás, a más részét a visszaigért szabadság által ingadozásba hozá: a szászok nyíltan Forgács mellé nyilatkoztak; csupán csak négy vár áll még Báthori mellett rendületlenül, Nagy-Várad Rédei Ferencz, Déva Bethlen Gábor, Fogaras Balling János, Szeben a fejedelem személyes vezénylete alatt.

Forgács legelőbb is Dévára küldött, Bethlennek, ha csatlakozik, fejdelemséget ígért: azonban Bethlen, mint egy Hannibál, kit atyja gyermekkorában Róma ellenségévé esketett, csatlakozás helyett, sergével Szeben alatt temett Báthori védelmére, honnan Omer bosniai beglerbéghez futott segítségért.

Mire Forgács Szeben alá érkezett, már 6000 ember védte annak falait. Aug. 4-én Rádul vajda is ide indult Brassóból, Báthorit ketten megtámodák, Török István és Foly György a csatát Szeben alatt egy hosszú napig tarták, de végre is a városba voltak kényszerülnek vonulni. ²⁾

Forgács ostromot szeretett volna kísértetni, de arra eszközökkel nem birt. Azon hiu reményben, hogy a magyarság neki Szebent feladja, 25 napi gondolkozási időt engedett. Az alatt az önként hodoló szászföldön át Medgyesre ment, hol aug. 25-n övéinek hongyulést nyitott meg. ³⁾ A gyűlés alig kezdődött, gyanus szellő, török segély közeledésének előszele kezdett funni: Forgács főbb embereit mint Homonnai Dr. György, Daróczi András, Bocskai Miklós, Nyári Istvánt, előre küldi, hogy a székelységet részökre nyerjék; miután nem sikerült, Brassóba huzodtak be, hová Kendi István 400 lengyel zsoldossal szintén megérkezett.

¹⁾ Okl. Erd. Tört. Tára II. 189. ²⁾ Bőjti Monumenta 302. ³⁾ Fundgruben III. 255.

Azonban, míg Forgács könnyű győzelmében bizva, Báthorinak időt engedett, Báthori össze szedte magát. Hogy Szebent biztosan hagyhassa el, sept. 7-én a férfiakat a városból számüzé; ¹⁾ azzal egész nyugodtan Szebent elhagyá.

Nagy András, hajdu főkapitány is Magyarországról épen érkezében levén, Szászsebeshez elébe ment, vele kibékült. ²⁾ Medgyest az ott hagyott 300 szepességi embertől könnyen visszakapák. Brassónak tartottak, hová Forgács sept. 14-én vonult vala be.

A kies Barczaság ott terült Forgács előtt, mint pályatér, Rádul vajda is vele van. De nem kerestek csatát, mert a mint a Báthori és a török közlgését hallák, Rádul vajda haza vonult; az egyedül maradt s két tűz közé szorult Forgács Brassót szintén elhagyá, arra gondolt, hogy magának kimenő utat biztosítson: ágyuit Brassónak 6000 frtban zálogba veté, sept. 18-án a törösvári-szorosba huzodott; s mire sept. 22-én Bethlen Gábor Omer basával a Bodzára, Báthori 23-án az erdélyi hadakkal a Barczára értek: Forgács csatát sem próbálva, a határszéli hegyekre vette magát, bujdosott, tévelygett mint egy Kain, oly éhséggel és nélkülözéssel küzdött, hogy mint élelmező vagyis éheztető biztosa, Seraphin Bálint írja, 13 nap lóhussal éltek, ³⁾ s miként egy más megjegyzi, a Forgácscsal volt jezsuita a péntek napokon nem győzé eleget mondani a lómájnak: „fiat piscis”; végül is e verset faragták reá: Perge domum Forgács terget tua tergora korbács.

A jobb sorsra érdemes kassai főkapitán Forgách elment. Báthori és Omer basa egész diadallal, találkozást tartottak. Brassót felkérték De látva, hogy a tatárság neki esett a rablásnak, felhagytak vele: serget hagytak hátra, sept. 25-n a basa haza, Báthori Szebenbe vonult el. Hogy a szász nemzetet a felkelésért megfenyítse, oct-1-n, a szász papok tizede ^{3/4}-dét ismét álladalmnak nyilvánítva, a hú Beszterczét és Köhalomszékét e büntetés alól kivettnek hirdeté. ⁴⁾ Oct. 11-n Kolozsvárt hongyülést tartott, serget s kapunként 12 ft. szerfeletti adót szavaztatott, mert miként az országhoz intézett leiratában magát kifejezte, oly hadjáráshoz készül, melyet örökbéke kövessen. ⁵⁾

¹⁾ Fundgruben I. 40. ²⁾ Erd. Tört. Tár. II. 39. ³⁾ Schuller, Archiv. I. 149. Fundgruben I. 259. ⁴⁾ Erd. Tört. Adt. I. 197. III. 129. Fundgruben III. 255. Böjti Engelnél 303–10. Szalárdi 25. I. Kemény János 30. I. ⁵⁾ Kemény, Diplomata. VII. 35.

A harci készület a magyar király ellen volt, mert Forgács beütését megakarta torolni. A megszavazott serget felülteté, oct. végén már Nagy-Váradon állt. Megjelenése meglehetősen hatást idézett elő, mert hajdui a császári Magyarországot folyvást nyugtalaníták; s már mielőtt Forgách beindult, a magyarhoni hazafiak Erdély megtámadtatása ellen a nádor előtt óvást tettek vala. ¹⁾ E hangukat üstökén ragadva, Báthorinak csakhamar sikerült a nádort oda kényszeríteni, hogy nov. 25-n alkudozásba bocsátkozott, és a mit négy évtől kicsikorni nem birt, Magyarország és Erdély szövetségét, most, dec. 27-n, a nádorral aláírta. ²⁾

E ponton találta Báthorit Rudolf császár és király 1612 jan. 20-án történt halála, kitől Mátyás főherceg, mint képtelentől, hatalmát magához ragadta volt: azonban a főhercegnek házuk érdekében mennyire oka volt, jelzett elmebetegsége mellett megemlítjük, hogy mint látok hadjáratra pénze soha sem vala, mégis, mikor meghalt, kincstárában 17 millió aranyot találtak, és ennyi kincs mellett a szászoknak 170,000 firtal adós tudott maradni.

A fejedelmet a halálhír Váradon találta. Itt találta egyszersmind az is, hogy Weisz Mihály, Brassó erélyes tanácsosa, a szászok élére veté magát a Barczán hagyott fejedelmi csapatok ellenében a vidék templomkastélyait erősíti, védelmi állapotba helyezi; s hogy a székelységet terrorizálja, Uzon templomkastélyát felprédáltatá. ³⁾

A dolgok ily komoly fordulatát hallva, Báthori N.-Váradról hazajött. Febr. 17-n Szebenből Mátyus János és Csoma György háromszéki helyettesített kapitányokat tudositá, hogy csak magyarhoni hajdukat vár s ő is azonnal indul. ⁴⁾ A hajduk be is jöttek, febr. 23-án már Botfalú előtt álltak. Maga is ide érkezett, mart. 23-án estve Feketehalom kastélyának 12 ágyut szegeztetett, mire másnap feladák. Mart. 26-n Rosnyó alá ment, mely mint sziklavár magát hosszason védte ugyan, de apr. 3-án meg kellett hódolnia; onnan Törösvár alá fordult, Henklischszer János ostromot sem várva, apr. 5-én kapuit kitérta, miért Weisz M. Rosnyó feladóival együtt kivégezteté. E könnyű győzelmek után a fejedelem apr. 16-

¹⁾ Okl. Erd. Tört. Adt. III. 130. ²⁾ Ugyanott 132. ³⁾ Ugyanott 109 ⁴⁾ Okl. Fundgruben III. 226.

kán Hermány alá ment, falait összelöveté, de hogy Böhmen János, mily leleményesen oltalmazta, fenntartja a rege, miszerint kenyereket szort ki, mik röppentyűkkel voltak megtöltve, miért is apr. 20-n ostroma félbeszakadt.

A felkelt Barczaságon e szerint már csak Brassó, Hermány és Bothfalu tartá magát: Báthori katonáit visszahagyva, Szebenbe ment. ¹⁾ A sereg tovább folytatá ugyan az ostromot, de oly ügyes védelemre talált, hogy mint az adoma beszéli, mire Némethi György Bothfalu alá jött s ostrom alá vette, egy éjjel a falakon létrák teremének elő, melyet a mint a székelyek nagy mohon megrohantak, a védők a felibek helyezett gerendák köteleit elvagdálák s a széke-lyeket leseprék. Elég, hogy az ostrom közben Némethi is elesett. ²⁾ De a Barczaság meghódítása Brassón kívül mégis sikerült.

IV.

**A közvélemény Báthoritól elfordul. Géczi András a szá-
szokkal összefog, fejedelemséget keres. Csatát vesz. Beth-
len Gábort üldözőbe veszi, a portára fut. Báthori a császár
oltalmába veti magát. Bethlent a porta sereg élén beküldi.
Báthorit kinyomják. Váradon megölik.**

Itt van Báthori fejedelemségének forduló pontja. A Barczaságról teljesen meghasonlott kedélylyel tért vissza. E percztől mindenben árulót látott. Leghivőbb emberiben sem bizott. Mint Róma bősZ Caesarai az egész világnak irtó háborut izent. Hogy többeket ne emlitsünk: Nagy Andrást, a hajduk főkapitányát egy vadászaton baltájával sujtá le, másnap Fejérvártt kivégezteté, ³⁾ Horváth Miklóst, lovászmesterét lóvával típorta szét. Hogy tömegeket is sujthasson, maj. 15-re Szebenbe hongyulést hirdetett, Kendi Istvánt, Sennyei Pongráczot és Miklóst, Kornis Györgyöt, Boldizsárt Sigmondot, Petki Jánost, Sarmasági Zsigmondot, körispataki Kálnoki Jánost és Benedeket, Bernáld Ferenczet, árapataki Geréb Ferenczet, hidvégi Nemes Balázst és Jánost, Zöldi Demetert s több tekintélyes főembert, számszerint negyvent, ré-szint mert az elsőK Ausztriával, az utolsóK az Ausztriához szító

¹⁾ Fundgruben I. 260. III. 69. 256. 270. ²⁾ Böjti Engelnél 312. Fundgruben I. 262. ³⁾ Erd Tört. Adat. III. 136.

szászokkal tartottak, száműzeté, még gyermekeik vagyonait is elkoboztatá; Brassót, ha pünkösdig el nem tér – notával fenyegeté. ¹⁾

E fellépésre leghivebb emberei is elkezdettek tőle fordulni. A százszok nyílt, a székelyek titkos ellenségei lőnek. A hon forogott, már csak egy szervező szellem kellett, mely a békétlenek élére vesse magát. Ez sem soká késett.

A legelső lépést Géczi András tette. E férfi ki történetünk folyamában itt egyszerre tűnik fel, mint II. Mátyás király üldözöttje menekült vala Erdélybe, ²⁾ a fejdelem bizalmába jutott, s feles ajándékkal lőn jutalmazva: épen ez időben a fejdelemtől a portára lőn inditva, hogy a basák minapi bejövetelét megköszönje. Géczi, a kétszinü kegyencz, a mint utjában Brassóba ért, a szászoktól arra engedé magát vétetni, hogy vigyen tőlök a portára egy levelet, melyben a brassaiak őt fejdelemnek candidálják, s felkérék Erdély nevében a portát, hogy Báthori kegyetlenkedéseitől szabadítsa meg az országot. ³⁾ Géczi bement, a fejdelem ajándékait a basák közt úgy osztá ki, mintha Erdély mellette küldötte volna. Váradot s az annyit sürgetett Jenőt és Lippát a törököknek ígéré, s ez által kivitte, hogy neki fejdelemséget ígértek, meglőn bizva, hogy Báthorit buktassa meg. ⁴⁾

Báthori portai ügyvivőitől az esetet meghallván, jun. 26-ra Fejérvárra országgyűlést hívott össze, Géczi árulását leleplezé, s felkérte a rendeket, hogy küldjenek a portára, tudassák, mikép, Géczi nem az ország, hanem Brassó megbizottja. ⁵⁾

Géczi megbuktatására e mozdulat is elég lett volna, de nem volt elég Báthori fenntartására: mert a második nagyobbserü csapás is bekövetkezett, még pedig azon kéztől, mely Báthorit trónra emelte.

Bethlen Gábor eddig egyike vala azoknak, kik Báthori ingadozó tronját minden áron fenn kívánták tartani, miért is Báthori Bethlent csiki főkapitánysággal, Déva majd Hunyadvárával ajándékozta meg, mely utolsóért később az enyedi uradalom egy részét

¹⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Tára. II. 202. ²⁾ Böjti Engelnél 294–5 A Chron. Fuchs.-Oltard (I. 257) hibásan tartja őt székelynek. ³⁾ Okl. Hon és Külföld 1845. 68. k. ⁴⁾ Erd. Tört. Tára II. 42. 198. ⁵⁾ Törvényczikk Mike, Art. Diet. II. 306.

kapta: ¹⁾ Bethlen tehát hiven állt mellette; de látva, hogy Báthori sorsát ki nem kerülheti, visszakezdett huzódni, a Géczi pártot ha nem segítette, de nem is munkált ellene, mit Báthori gyanus szemmel nézett. A feszült viszony nem soká tarthatott. A fejdelem egy nap Bethlennél van ebéden, mire távoznék, a mint Bethlen szállása lépcsőjén lehalad, az avaték falból egy kő lezuhant: véletlenség, de a jelenet a fejdelemnek teljesen elég volt, hogy Bethlent orgyilkossának nézze; bőszt dühvel távozott; Bethlen fegyvert töltött, úgy várta a praetorianusok lehető támadását... Mi sem történt, de a mi haladt, nem maradt el. Telnek a napok, Báthori Bethlennek egy gyanus levelét fogatja el: Bethlent barátságosan Fejérvárra hivatja; foly az ebédkezés; ebéd végével a fejdelem nem titkolt célzattal vérszin borral kínálatja Bethlent: mire ez oly megjegyzést tett, mintha a fejdelem véres példázatát sejtene... mire e bőszt fejdelem kardjához kapott, Bethlen csak is Kapi András és Rédei Pál közreműködésével futhatott Dévára, miért ezek fogságra jutának... Mi kétszer nem sikerült, Báthori harmadszor is megkísérté. Kibékülés ürügye alatt ismét Fejérvárra hivatá... már utban volt a jobb időkre szánt áldozat, midőn Török Kata, a fejdelem egyik kegyencze megszánta őt, neki mindent leleplezett. Bethlen tehát megfordult, nejét Déván hagyá, ötven fegyverest vett fel, szeptemberben a tömösvári basához futott... Hontalan lón a hon nagy fia.

Bethlen Gábor számüzé magát, de azért elég békétlen elem maradt a hazában. Különösen ott volt Brassó s a belehuzodott számüzöttek. Géczi András jul. 22-én a portáról visszaérkezett, Brassóba beült, s maga mint fejdelem, Weisz Mihály, ki ez évben bíró lett, mint cancellár kezdett figurálni. ²⁾ Néhány törököt s 200 ráczot hozattak be Oláhországból. Géczi serget rendezett s támadáshoz készült. Allia Farkas, Háromszék főkapitánya, hogy a székelyföldet fedezze, szintén fegyverben állt, a barcasági templom-kastélyokat megszállva tartá. Géczi fellépett, aug. 28-án éjjel Feketehalomra csapatot küldött, a kastélyt a mitől sem tartó hajduktól elfoglaltatá. Sept. 25-én Földvárt akarta visszafoglalni, de nem sikerült; oct. 8-án szász, székely, oláh, török és

¹⁾ W. Bethlen VI. 532. Böjti Engelnél 266–67. ²⁾ D. Fundgr. III. 71.

tatárból összeszedett sergével és 6 ágyuval, Géczi István, ¹⁾ hidvégi Nemes Balázs és János, Petki János s más számüzött főurak kíséretében megindult, hogy a Báthorival tartó székelyföldet felprédálja, onnan Segesváron át Fejérvárra menjen. Brassóból kiszállván, Földvárnál tábornok ütöttek, Bodolát bevették, Földvárt oct. 11-én szintén kézrekapák. De győzelmök első jelei felett sem maradt idejük örvendezni, mert Török István a mezei hadakat, Allia Farkas háromszéki főkapitán a székelyeket oct. 16-án nekik vittek: a csatára még nem elég erős Géczit szétverték, megfutamtották, maga Weisz is a hajduktól a Barcza partján utolérhetvén, elesett, mi által pártjok tönkre vala verve.

Weisz a forradalom szítója elesett, Géczi a közvéleményben megbukott. A békétlenek figyelme Bethlen Gáborra fordult, Nemes Balázst, mint tekintélyes öregurat oct. 18-n Brassóból a portára inditák. ²⁾

Báthori figyelmét nem kerülhette el. Már azon pontra jutván, hogy az eszközökben nem sokat vállogatott: Bethlen szolgálai közt orgyilkost keresett; e mellett nov 20-án Szebenben hongyülést tartá, Géczit és Bethlen Gábort az országgal száműzeté; kivitte, hogy a gyűlés a lefoglalt szász papi-tized $\frac{3}{4}$ -dének visszaigérése mellett, a negyediket végkép kormányjavadalomnak nyilvánítá. ³⁾ Erre déva-várát, hol Bethlen nejét hagyta volt, ostrom alá véteté, s miután megvívta, Bethlennét Enyedre belebbezé.

E szerint a fejedelem és Bethlen közt az utolsó láncszem is elszakadt. Mint kérlelhetlen ellenségek álltak egymás ellenében. Bethlen a törökök kegyében, Báthori minden támasz nélkül. E szerint a fejedelem a koczkát elveté, a török szövetséggel felmondott. Kamuthi Farkas, Erdélyi István tordai főispánokat s Kassai Istvánt, közügyek igazgatóját Pozsonba inditá, magát a császár oltalmába ajánlván, dec. 24-én véd- és dacszövetséget kötöttek. ⁴⁾

Nádszál már minden a bosszu közelgő vihara ellenében. Mátyás király, hogy a szultán féltékenységét idő előtt fel ne költse,

¹⁾ Géczi István oct 1. veszi Bándot Kemény, Suppl. Dipl. Gécziékhez. Erd. Tört. Tár. II 41. Géczi Péter Kovácsoczi cancellár özvgvét tartá. ²⁾ Böjtí, Engel Mon. 320–26. ³⁾ Törvcz. Erd. Tört. Tára. Adt. II, 221 Kemény Suppl. Dipl. IX. 137. ⁴⁾ A pontok, Pray, Principatus. Gabrielis Bethlen I. 1. 1. Bália 214

csinyán nyult a dologhoz. Hogy az Erdély s Mátyás közti egyezkedést végrehajtó követek Erdélyben járása a török előtt fel ne tűnjék, arra szólítá fel a portát, hogy mindketten követeket küldjenek Báthorihoz, szólítsák fel, bánjék jobban népével. A békebiztosok, kik kézalatt egyébben működtek, 1613 elején be is jöttek: ¹⁾ a szászok és fejdelem közt, a közbenjáráshoz komolyan hozzá fogtak, febr. 20-n abban egyeztek meg, hogy mindkét rész kezeseket adjon, s a sérelmek felett kezdjék meg a kiegyenlítést. Azonban Géczzi András, mint Brassó egyik követe apr. 5-n Szebenbe ment, a brassaiakat cserben hagyta, maga kegyelmet nyert, s visszaállt a fejdelem hűségére; ²⁾ mi által a szászok ügye meglehetősen bomlásnak indult.

Ez alatt Forgács és Erdódi, mint Báthori megbízottai febr. folytán, fényes küldöttség élén Bécsbe értek. Tőlük Mátyás királynak arany papi öltözetet, szablyát, forgót, s 11 gazdagon szerelt lovat, szóval oly gazdag ajándékot küldött, mi százezereket ért. A követek mart. 1-n nyertek kihallgatást, Mátyás király a decemberben kötött szerződést elfogadta. Mire mart. 9-n Posonban országgyűlést nyitott meg, s Erdélynek és a két Oláhországnak Magyarhonhoz csatoltatását tanácskozás alá adá.

Báthori Szebenben szintén hongyulást nyitott, s maj. 13-án a II. Mátyással kötött szövetséget, mit eddig titkolt, a rendek elé vitte, velek elfogadtatá; Brassó város, Géczzi, Kálnoki, Nemes és más felkeltek részére bünbocsánatot hirdetett, a Barczaság elfoglalt várait visszaigérte: ³⁾ mire a Barczaság hűségesküjét épen a tőlök visszapártolt Géczzinek s a fogarasi főkapitánynak jun. 4-én letette. ⁴⁾ Jul. 17-én Rosnyó és Töröcsvár a szászok kezére visszament.

Báthori révparton látta magát, holott a vihar nyomában járt. Bécsben török követ jelent meg, ki által a porta tudatá, hogy Báthori Konstantinápolyba szintoly gazdag ajándékokat küldött, s a Bécsben folytatott ügyeket denunciálta: fennől tehát többé nyílt támogatásra nem számíthatott. Emellett Bethlen Gábor, febr. folytán, a szultánhoz ment Drinápolyba, s Naszuf nagyvezér paran-

¹⁾ Fundgruben I. 264. ²⁾ Fundgruben III. 275 ³⁾ Törvényczikk Bália, Erdély Közönséges Törvény 209–36. ⁴⁾ D. Fundgruben III. 74.

csa mart. 3-ról már indult Erdélyhez, hogy új fejedelmet válasszon: ¹⁾ apr. 1-én Bethlen Gábor ügyét már a diván előtt tárgyalatá, máj. 1-én a nagyvezér őt, mint Erdély fejedelmét köszöntvén, fejedelmi jelvényekkel diszité fel; s a szélbeli basákhoz repült a parancs, hogy Bethlen kívánatára felüljenek. ²⁾

Báthori vevén a nagyvezér mart. 3-ról kelt levelét, apr. 20-n Balassi Ferenczet és Borsos Tamást a portára indította, hogy bejelentsék, mikép országával kibékült. ³⁾ Bementek, de a legrosszabb fogadtatásban részesültek, míg Mikó Ferencz, Bethlen G. követének minden ajtó tárva állt. Következtében Bethlen G. Skender basával aug. 16-án Erdély határán megjelent. De mégis kivettek Báthori követi annyit, hogy a porta Balassinak levelet adott Skender basához, melyben meghagyá, hogy Báthorival az évi adót, Jenőt és Lippát, Bethlen részére pedig Dévát ígértesse meg: mire a midőn kedvező feleletet adni vonakodnék, Bethlenék a Vaskapun sept. 24-n sereggel beléptek. Mi közeben Magyar-Ogli basa és Rádul sept. 2-án, István moldvai vajda sept. 12-n, Gira tatár khám sept. 17-én a Barczát elönték.

Ide sodorta volt Báthorit az, hogy elhagyva az első Báthoriak ösvényét, a Báthori Zsigmondot megbuktató politika után kapkodott. A töröktől elpártolni nem kívánó országa közvéleményével meghasonolván, már népe támogatásában többé nem bízhatott. Mindazáltal Szebenből kilépve, Fejérvárnál tábornok ült; s mire Skender basa a feltételek teljesítésére még egyszer felszólítá: teljesítés helyett Bethlen Gábor kézbeadását követelte, mert azt hitte, Mátyás király megfogja segíteni. ⁴⁾ Skender basa erre 25,000 emberrel a Vaskaputól előlépett, Magyar-Ogli basa a Barczaságról megindult, a lett belőle, hogy a basák oct. 4-n már Fejérvártt a fejedelmi palotában reggeliztek, Báthori, ki alig 10,000 emberrel rendelkezett, előttök huzódva oct. 10-n Kolozsvárra ért, de be nem bocsáták. ⁵⁾ Mert a tatárok nyomában voltak, kénytelen volt tovább futni. Csátát állni gyenge lévén, nehogy népe ellene lázadjon, Sebesvárnál sergétől titkon el-

¹⁾ Okl. F. M. Orsz. Minerva. 1818. oct. ²⁾ Böjti Engel Monumenta 329–33. ³⁾ E követség leírását Erd. Tört. Tára II. 233, ⁴⁾ Okl. Pray, Princ. Bethl. I. 4. ⁵⁾ Erd. Tört. Adt. III. 139.

vált, ott hagyá őket a tatároknak, maga pedig mellékutakon oct. 16-kán Váradra ért, a várba vette be magát. ¹⁾

Skender basa oct. 9-én Torda mellett a Keresztesmezőn megállt. Kolozsvárra, fejedelemválasztó gyűlést hirdetett; Bethlen Gábor és hivei oct. 17-n a tordai táborból Kolozsvárra jöttek. A basa oct. 18-ról a Kolozsvárra gyülekező rendeknek kereken megírta, hogy Báthorit letegyék, mert ha egy hegyet töltene is meg arannyal, a szultánnak még sem kell; és addig ki nem mennek, míg fejedelem választva nem lesz. ²⁾

A hongyulás oct. 20-n egybeült. Legelőbb is a Báthori által hozatott azon végzést, mely Bethlent száműzte, eltörlék... s Bethlen Gábort, ki most másodszor tért meg mint menekült, másodszor mint fejedelmi jelölt – Erdély fejedelmének választák. Báthorinak pedig másnapról megírják, hogy mint jogtiprótól, ki a török szövetségétől elhajolt, ezennel örök bucsút vesznek. ³⁾

A trónvesztett Báthori Gábor, mint látók, Váradra futott, új sereg gyűjtésével foglalkozott. A tatárok csaknem Váradig portyásztak már, a nép megrémült, vele futott tanácsosai azon voltak, hogy Bethlen Gáborral kezdjen alkudozást.

Nem volt hajlandó, mert még folyvást bizott. Volt is némi alapja, mert Thurzó György nádor, szerződésök alapján, Forgács kassai generalisnak rendelkezett volt, hogy segítséget küldjön: Apafi Miklós Tokaj várparancsnoka már megis érkezett. De mivel ez sergeit a várba akarta vinni, a várat féltő erdélyiek s velek együtt Báthori Abafinak ezt megtagadták.

E lépés Báthori feje felett eltörte a pálcát. Abafi a várat minden áron birni, ⁴⁾ az erdélyiek Báthoritól minden áron menekülni akartak, s így kettőjük gondolata bizonyos ponton találkozott. Az erdélyiek részéről a kegybetért Géczi András Abafival abba egyeztek meg, hogy Báthorit a várból kimozdítsák, tulajdonuk rajta. E cél kivételére oct. 27-n előadák neki, hogy a váron kívül fekvő fegyveres nép közt azon hir terjedt el, mintha elmenekült volna: Báthori tehát kocsiba ült, a fürdők felé hajtattott a tábor felé. Azonban a városból ki sem ért, a midőn Abafi és Géczi összeesküdt

¹⁾ Fundgruben III. 291–95. ²⁾ Okl. Erd. Tört. Tára. II. 251 ³⁾ Ugyanott 266 l. ⁴⁾ Lengyel egykoru után. Kemény Adversaria III. 1613. Magyar Tud. Társ. Évkönyvei III. l. 65.

tisztei, mintegy negyvenen kocsiját megrohanták: ¹⁾ löni akart, de fegyverét elővigyázatból lecsatoltatták volt; Szilasi János, mint általa megbántott férj, karján golyót repített át; körös-nadányi Nadányi Gergely pedig kardját agyába meríté, ²⁾ s a következett 13 sebnek teljesen áldozata lett. A közellévő patakba veték, teste később, ökörszekeren, minden pompa nélkül Ecsedre jutott, saját várába. ³⁾

Ily nyomorult véget ért Báthori Gábor.

Báthori Zsigmond fogságbóli kieresztetése után csakhamar, mart. 7-n, Prágában szintén erőszakos halálal mulék ki: így végzé be a nagy Báthori-ház Erdélybeni fejedelemkedését...

A fényes ecsedi Báthori-ház fiága Istvánban (1605) kihalt; a somlyói ágban már csak Báthori Gábor testvére, az igénytelen András, ⁴⁾ az ecsediben a vérrel mosdó Báthori Erzsébet élt, miért ez 1614-ben börtönbe jutott; András pedig fimagzat nélkül hala el.

Ide fajzott vala el a nemes Báthori vér.... ily emberek zárták be a félezredig oly fényes szerepet vitt Báthori-házat.

¹⁾ Erd. Tört. Adatok I. 106. ²⁾ Erd. Tört. Adatok I. 106. 114. III. 141. s mások Ladányinak irjak; de ezek az akkor élt zsákai Ladányi Gergelylyel összetévesztik. ³⁾ Böjti, Engel Monumentái 353–60. Fundgruben Erd. Tört. Adatok I. 115. III. 140. ⁴⁾ Erd. Tört. Adatok II. 27. 53.